Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

NEVBAHTÎ'NİN FIRAKU'Ş-ŞÎA'SINDA ŞİÎ MEZHEPLERE YAKLAŞIMI

Hazırlayan:
Adem Özkurt

Danışman:
Doç. Dr. Harun Yıldız

Yüksek Lisans Tezi

Samsun, 2009

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

NEVBAHTÎ'NİN FIRAKU'Ş-ŞÎA'SINDA ŞİÎ MEZHEPLERE YAKLAŞIMI

Hazırlayan:
Adem Özkurt

Danışman:
Doç. Dr. Harun Yıldız

Yüksek Lisans Tezi

Samsun, 2009

KABUL VE ONAY

Adem ÖZKURT tarafından hazırlanan **"Nevbahtî'nin Fıraku'ş-Şîa'sında Şiî Mezheplere Yaklaşımı"** başlıklı bu çalışma, 20/01/2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS** tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Harun YILDIZ (Tez Danışmanı).....

Üye : Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL.....

Üye : Yrd. Doç. Dr. Kenan AYAR.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../.....

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin, proje aşamasından sonuçlanmasına kadarki süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet ettiğimi, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu taahhüt ederim.

25/11/2009

Adem ÖZKURT

TÜRKÇE ÖZET

Öğrencinin Adı-Soyadı	**Adem ÖZKURT**
Anabilim Dalı	**Temel İslam Bilimleri**
Danışmanın Adı	**Doç. Dr. Harun YILDIZ**
Tezin Adı	**Nevbahtî'nin Fıraku'ş-Şîa'sında Şiî Mezheplere Yaklaşımı**

ÖZET

[ÖZKURT, Adem]. [Nevbahtî'nin Fıraku'ş-Şîa'sında Şiî Mezheplere Yaklaşımı], [Yüksek Lisans Tezi], Samsun, [2009].

Şiîlik, İslam Mezhepler Tarihi'nde ortaya çıkan ilk mezheplerden biridir. Özellikle imâmet eksenli olarak ortaya çıkan Şiîlik, daha sonra birçok gruba ayrılmıştır. Bunlar arasında Hz. Ali ve imamlar hakkında aşırı görüş sahipleri bulunmaktadır. Fakat daha ılımlı ve uzlaşmacı görüşleri olanlar da vardır.

Şiî kültür dünyası içinde yetişmiş önemli düşünürlerden biri de, Nevbahtî (ö.310/922)'dir. Fıraku'ş-Şîa isimli eseri, Şiî Mezhepler Tarihi yazıcılığı içerisinde önemli çığırlar açmış bir eserdir. Biz de bu çalışmamızda, Nevbahtî'nin bu eserdeki Şiî mezheplere yaklaşımını ele aldık. Eserini Şiî fırkaların imâmet anlayışları üzerine tesis eden Nevbahtî, öncelikle Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte imâmet meselesindeki ihtilaflara ve neticesinde ortaysa çıkan görüşlere değinmiştir. Daha sonra Şiî fırkaların imâmete dair görüşlerini ortaya koyan müellif, özellikle gulât fırkaların görüşlerine yer vermiştir. Nevbahtî, mezhepler arasındaki ihtilafın temelinde imâmet meselesinin bulunduğu görüşündedir. Müellifin en önemli özelliği ise, yaşadığı dönem düşünüldüğünde, söz konusu mezheplere olabildiğince objektif ölçülerin sınırları içerisinde bir yaklaşım ortaya koymasıdır.

Çalışmamızda Nevbahtî'nin, gerek yaşadığı döneme, gerekse ilmî çalışmalarına vâkıf olmak, ayrıca Şîa ve fırkaları hakkında ortaya atılan iddiaların ne derece geçerli olduğunu içeriden bir bakışla ortaya koymayı hedefledik.

Yine bu çalışmamızda, Nevbahtî'nin eserinde özellikle Şiî mezheplere dair görüş ve yaklaşımları ile konu hakkında araştırma yapan diğer bilginlerin görüşleri mukayese edilmiştir. Böylece Nevbahtî'nin eserinde ortaya koyduğu kendi görüşleri ile aynı konularda araştırma yapan diğer müelliflerin görüşleri arasında karşılaştırma olanağı elde edilmiştir.

Anahtar Sözcükler:
Nevbahtî,
Şîa,
İmâmet,
Mehdî,
Vasî.

İNGİLİZCE ÖZET

Student's Name and Surname	**Adem ÖZKURT**
Department's Name	**Basic Islamic Sciences**
Name of the Supervisor	**Doç. Dr. Harun YILDIZ**
Name of the Thesis	**Nevbahtî's Approach to the Shiite Sects in the Fıraq Al-Shia**

ABSTRACT

[ÖZKURT, Adem]. [*Nevbahtî's Approach to the Shiite Sects in the Fıraq Al-Shia],* [Master's Thesis], Samsun, [2009].

Shism is one of the first sects that emerged in the History of Islamic Sects. Shism, in history, was divided into several groups, especially about the imamet. There are extremist views available between them about Ali and Imams. But there were moderate thinkers and ideas.

Nevbahtî (d. 310/922) is one of important thinkers that grew up in the Shiite culture world. The Fıraq al-Shia is important work which has opened a new road in the history of Shiite sects. In our work, we examined Nevbahtî's approach to the Shiite sects in the Fıraq al-Shia. Nevbahtî, who built his work on imamah (imamet) understanding of Shiite sects, primarily refers to the disputes which emerged with the death of the prophet and approaches as results of these disputes. After that, he especially gives places to opinions of excessive (gulat) Shiite sects. Nevbahti thinks that what is on the basis of conflict between the sects is imamah matter. This thought which also shared by the other sects historians, is an important one. The most important figure of the author is his high degree objectivism against that mentioned sects.

In our dissertation aims to fully understand both Nevbahtî's era and scolarly works, who is an important figure for the Islamic world and especially the Shia, as

well as to contribute to understand whether some raised allegations about Shia and it's sects are true.

Nevbahî's opinions and approachs that especially concerning of the Shiite sects is compared with other scholars' opinions. In this context fist, the opinions of the Shiite sects based on Nevbahtî's Firaku'ş-Şia and the works of classical and modern periods that relevant to our issue were examined. Thus a comparison possibility of the issues that Nevbahtî discussed, with the others contained.

KEY WORDS:
Newbahti
Shia
Imamate
Mahdi
The Wasi

ÖNSÖZ

Düşünme ve algılama yeteneği insandan insana değişmektedir. Bu durum, sadece felsefi, iktisâdi, sosyal, kültürel vb. alanlarda değil, dini alanda da karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple, aynı din mensupları arasında dinî öğretileri anlama ve yorumlama noktasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu farklılıkların, her birinin belirli bir merkez etrafında kümelenmesi neticesinde de çok sayıda "Mezhep" doğmuştur. Çoğu mezhep, kendi düşüncesinin en doğru ve en sağlam olduğuna inanmış, bir kaçı hariç diğerleri birbirlerine ön yargılı yaklaşmıştır.

Başlangıçta bir çatı altında ortaya çıkan bu fikir ve düşünce grupları, değişik sebep ve etkenlerin de tesiriyle asli durumundan uzaklaşarak orjinalliklerini kaybetmişlerdir. Fırka veya mezhep olarak adlandırılan bu grupların çoğu zamanla yok olmuş; fakat ortaya attıkları görüşlerin bir kısmı, mezheplerin kendileri gibi yok olmamış, günümüze kadar gelmiştir.

Şîa Mezhebi'ni de bu çerçeve içinde düşünebiliriz. Çünkü Şîa, çeşitli kollara ayrılarak günümüze kadar varlığını devam ettirmiş bir fırka olarak, başta *imâmet, mehdî ve vasî* gibi konular olmak üzere, meydana gelen tartışmalar neticesinde çoklu bir bölünmenin yaşandığı mezheptir. Biz de bu farklı düşünce ürünü olan Şiî fırkaları, sağlam temele dayalı bilimsel bilgilerin ışığında incelemek; bunun sonucunda da sağlıklı bilgilere ulaşmak amacıyla *"Nevbahtî'nin Fıraku'ş-Şîa'sında Şiî Mezheplere Yaklaşımı*'nı çalışmamıza konu edindik.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın amacı, önemi, yöntemi, planı, araştırmada kullanılan kaynaklar ile Nevbahtî (ö. 310/922)'nin hayatı ve eserleri üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde, Hz. Muhammed'in vefatından sonra öncelikle imâmet meselesinde ortaya çıkan ihtilaflara ve Nevbahtî'nin söz konusu olaylarla ilgili görüşlerine değinilmiştir.

İkinci bölümde; Şiî fırkaları tasnif edilmiş ve bu fırkaların "imâmet" meselesi hakkındaki görüşleri ve bunun doğal bir sonucu olarak da Şîi fırkaların imamlara

bakışı yine Nevbahtî merkezli olarak incelenmiştir.

Sonuç bölümünde ise, çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılarak ortaya çıkan bulgular ifade edilmiştir.

Son olarak çalışmalarım süresince bana göstermiş olduğu hoşgörü ve yardımlarından dolayı ilk tez danışmanım olan değerli hocam Sayın Prof. Dr. Ahmet TURAN'a; sonrasında tezin danışmanlığını üstlenerek kaynaklara ulaşmamda ve tezin son şeklini almasında çok önemli katkıları olan; ayrıca tıkandığım noktalarda ortaya koymuş olduğu öneri ve yönlendirmeleriyle bana rehberlik eden Sayın Doç. Dr. Harun YILDIZ'a; yine katkılarından dolayı Sayın Dr. Hanifi ŞAHİN'e; görüş ve düşüncelerinden faydalandığım tüm meslektaşlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Adem ÖZKURT

Samsun-2009

İÇİNDEKİLER

ÖZET i

ABSTRACT ii

ÖNSÖZ iii

İÇİNDEKİLER v

KISALTMALAR viii

GİRİŞ

ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ METODOLOJİK VE GENEL BİLGİLER

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi 1
2. Araştırmanın Amacı 1
3. Araştırmanın Yöntemi 2
4. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar 2
5. Nevbahtî'nin Hayatı ve Eserleri 3
   5. 1. İsmi ve Nesebi 3
   5. 2. Şahsiyeti 3
   5. 3. Yaşadığı Asır ve Çağdaşları 4
   5. 4. Eserleri 5

1. BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM TARİHİNDE ORTAYA ÇIKAN İLK İHTİLAFLAR VE NEVBAHTÎ'NİN KONUYA YAKLAŞIMI

1. 1. İmâmet Meselesindeki İhtilaflar 10

1. 1. 1. Şîa'nın Yaklaşımı 10
1. 1. 1. 1. İmâmiyye 13
1. 1. 1. 2. Betriyye (Butriyye) 14
1. 1. 1. 3. Cârûdiyye 15
1. 1. 2. Mu'tezile'nin Yaklaşımı 17
1. 1. 3. Mürcie'nin Yaklaşımı 19
1. 1. 4. Hâricîlerin yaklaşımı 21
1. 2. Tahkim Olayı ve İhtilaflar 23

2. İKİNCİ BÖLÜM

ŞİÎ FIRKALAR VE NEVBAHTÎ'NİN GÖRÜŞLERİ

2. 1. Hz. Ali ve İmamlar Hakkında Aşırı Görüşleri Olan Fırkalar 25
2. 1. 1. Sebeiyye 25
2. 1. 2. Muhtâriyye (Keysâniyye) 28
2. 1. 2. 1. Hâşimiyye 31
2. 1. 2. 2. Beyâniyye 32
2. 1. 2. 3. Muğîriyye 34
2. 1. 2. 4. Mansûriyye 36
2. 1. 2. 5. Hattâbiyye 38
2. 1. 2. 6. Rizâmiyye 40
2. 2. Hz. Hüseyin'in Vefatından Sonra İmâmet Meselesi 41
2. 3. Ca'fer es-Sâdık'tan Sonraki Gelişmeler 44
2. 3. 1. Nâvûsiyye 44
2. 3. 2. İsmâiliyye 45
2. 3. 3. Mübârekiyye 45
2. 3. 4. Sumtiyye 47
2. 3. 5. Fethiyye (Eftahiyye) 48
2. 3. 6. Museviyye 49
2. 4. Ali er-Rızâ'dan Sonraki Gelişmeler 51
2. 5. Hasan Askerî ve Sorasında İmâmet Meselesine Dair Mülâhazalar 55
2. 5. 1. Birinci Fırka 55
2. 5. 2. İkinci Fırka 56

2. 5. 3. Üçüncü Fırka 56
2. 5. 4. Dördüncü Fırka 57
2. 5. 5. Beşinci Fırka 57
2. 5. 6. Altıncı Fırka 58
2. 5. 7. Yedinci Fırka 58
2. 5. 8. Sekizinci Fırka 59
2. 5. 9. Dokuzuncu Fırka 59
2. 5. 10. Onuncu Fırka 60
2. 5. 11. On birinci Fırka 60
2. 5. 12. On ikinci Fırka 61
2. 5. 13. On üçüncü Fırka 61

SONUÇ 63

KAYNAKÇA 67

KISALTMALAR

AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
AÜİİED	: Ankara Üniversitesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi
AtÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn (oğlu)
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren veya çevirenler
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
Nşr.	: Neşreden
M.	: Mîlâdî
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı
ö.	: Ölüm Yılı
r.a.	: Radıyallahü anh
ss.	: Sayfalar
sy.	: Sayı
sav	: Sallalahü Aleyhi Vesellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
t.y.	: Basım Tarihi Yok
vb.	: Ve benzeri

vd. : ve devamı

Yey. : Yayınevi yok

GİRİŞ

ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ METODOLOJİK VE GENEL BİLGİLER

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Çalışmamızın konusunu *Nevbahtî'nin Fıraku'ş-Şîa'sında Şiî Mezheplere Yaklaşımı* oluşturmaktadır. Bu itibarla çalışmamızın ana eksenini, bir Şiî müellif olan Nevbahtî (ö. 310/922)'nin bakış açısı üzerine temellendirmeye gayret gösterdik. Konumuzun kapsamı Şiî fırkalar olduğu için, maksadı aşan meselelere girmenin faydalı olmayacağı düşüncesinden hareketle, konunun sınırları dışına çıkmamaya özen gösterdik.

Kuşkusuz Şiî fırkalarla ilgili birtakım çalışmalar yapılmıştır. Ancak Nevbahtî gibi klasik döneme ait önemli bir müellifin meseleye içeriden yaklaşımını etüt ederek Şiî mezhepler hakkında bilimsel bir bakış açısı elde etmek son derece önem arz etmektedir.

Şurası da bir gerçektir ki, konumuzu teşkil eden mezheplerin tamamına yakını günümüz itibariyle yaşamamaktadır. Bununla birlikte, tarihin herhangi bir döneminde yaşamış olan kültür ve medeniyetler, mezhepler ve şahsiyetlerin daha sonraki dönemlere tesirinin olduğu bir gerçektir. İster olumlu ister olumsuz yönde olsun, yaşanılan bir olayın sadece oldu-bittiyle sınırlı olmadığı gerçeğinden hareketle, bu tür çalışmaların gerekli ve önemli olduğu kanaatindeyiz.

2. Araştırmanın Amacı

Tezin amacı, klasik Şiî müellifi Nevbahtî'nin Şiî fırkalara yaklaşımını, kendi eserini incelemek suretiyle ortaya koymaktır. İslam dünyası ve özellikle de Şîa için önemli bir şahsiyet olan Nevbahtî'nin, gerek yaşadığı döneme, gerekse ilmî çalışmalarına vâkıf olmak, ayrıca Şîa ve mezhepleri hakkında ortaya atılan birtakım iddiaların ne derece geçerli olduğunun anlaşılmasına katkı sağlamaktır.

Tezin bir diğer amacı da, özellikle çoğu Şiî müellife yönelik, "olayları ilmî olmayan birtakım sübjektif yaklaşım ve ön yargılar ışığında ele alıyorlar" şeklindeki eleştirileri göz önünde bulundurarak Nevbahtî'nin de aynı kapsama dâhil olup olmadığı, meseleleri

ele alırken objektif davranıp davranmadığı vb. zihinlerde soru işaretine neden olan meselelere yanıt bulabilmektir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, öncelikli olarak Nevbahtî'nin "Fıraku'ş-Şîa" adlı eseri esas alınarak Şiî mezheplerin görüşlerine yer vermeye dayanmaktadır. Ancak bu meyanda sadece Nevbahtî'nin bakış açısı ile yetinilmeyerek, konumuzla alakalı özellikle klasik döneme ait eserler, bunların yanı sıra klasik sonrası ve çağdaş dönemdeki eserler de incelenecektir. Bununla hedeflenen, konuyu dar kapsama sıkıştırarak incelemek yerine daha geniş bir perspektifle araştırmak, bu çerçevede Nevbahtî'nin ele aldığı meselelere dair diğer kaynaklardaki gerek aynı, gerekse farklı bir şekilde ortaya konan görüşler ışığında olayları bütüncül bir tarzda ele almaktır.

4. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar

Araştırmamızda faydalandığımız kaynakların önemli kısmını, alanımız olan *İslâm Mezhepleri Tarihi'nin temel kaynakları* oluşturmaktadır. Bu çerçevede Ebû Halef el-Kummî (ö. 301/913)'nin *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak*'ı, Eş'arî (ö. 324/936)'nin *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve'htilâfü'l-Musallîn*'i, Bağdadî (ö. 429/1037)'nin Ethem Ruhî Fığlalı tarafından da dilimize kazandırılmış olan *el-Fark Beyne'l-Fırak*'ı, Şehristânî (ö. 548/1153)'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'i, ayrıca Muhammed Ebû Zehrâ'nın *Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*'si bu eserlerin başında gelmektedir.

Çalışmamızda bize yön veren kaynakların bir kısmını da *genel tarih kitapları* oluşturmaktadır. Bunların başında da Taberî (ö. 310/922)'nin *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* adlı eseri gelmektedir. Eser, meseleleri ayrıntılı bir şekilde ele almakta, aynı zamanda Hz. Peygamber'in hayatı ve sonrası dönemler hakkında doyurucu bilgiler içermektedir. Ayrıca İbn Sa'd (ö. 230/844)'ın *et-Tabakâtü'l-Kübra'sı*, yine daha sonraki dönemlerden İbnü'l-Esîr (ö. 630/1232)'in *el-Kâmil fi't-Târîh*'i ile ülkemiz yazarlarından M. Asım Köksal'ın *İslam Tarihi* adlı eserler de bu hususta diğer başvuru kaynaklarımız arasındadır.

Başvuru kaynaklarımızdan bir kısmı da, gerek şahıs, gerekse eserlerle ilgili bilgileri

ihtiva eden *Ricâl türü eserler* olmuştur. Bu meyanda, Tusî (ö. 361/971)'nin *el-Fihrist*'i, İbn Nedîm (ö. 385/995)'in *el-Fihrist*'i, Necâşî (ö. 450/1058)'nin *er-Ricâl*'i ve Ziriklî'nin *el-A'lam*'ı bize ışık tutmuştur.

Ayrıca çalışmamızda hem Türkiye Diyanet Vakfı ve hem de Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan İslam Ansiklopedisi'nden de istifade edilmiştir. Bunların dışında, günümüzde İslâm Mezhepleri ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olan kaynaklara da müracaat etmeyi ihmal etmedik.

5. Nevbahtî'nin Hayatı ve Eserleri

5. 1. İsmi ve Nesebi

Fıraku'ş-Şîa yazarının asıl adı, Ebû Muhammed el-Hasan b. Ebî'l-Hasan Mûsâ b. el-Mûsâ b. Ebî'l-Hasan Muhammed b. el-Abbâs b. İsmâil b. Ebî Sehl b. Nevbaht el-Müneccim el-Bağdâdî (ö. 310/922)'dir (Nevbahtî, T.y.: 5). Kendisi, Ebû Sehl İsmâil b. Ali b. İshak b. İsmâil b. Ebû Sehl b. Nevbahti'nin kız kardeşinin oğludur (İbn Nedîm 1997: 220). Nevbaht, İranlı bir aile adı olup, Bağdat'ta Abbâsîlerin ilk iki asrı boyunca ilimlerin ilerlemesini teşviki ve İmâmîler'in siyasî meşruiyeti üzerindeki tesiri ile meşhur olmuştur (Massignon, 1993: IX, 219).

Ailenin bilinen ilk mümessili Nevbaht, bir müneccim olup şöhretini Halîfe Mansûr'a borçludur (Üzüm, 2007: XXXIII, 35-36). Öyle ki Nevbaht, Mansûr'a halife olacağını ve İbrahim b. Abdullah'ın da Hamrâ'da öldürüleceğini haber vermiş, söyledikleri gerçekleşmiş; böylece Mansûr, Hâşim oğullarından gelen bir kişi olarak halîfe olmuştur (İbnu'l-Esîr, 1965: V, 29).

İbn Kibriyâ olarak bilinen Ebû'l-Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî'ye gelince, İbn Nedîm onu âbîd, mütedeyyin, müneccim, kelâmı iyi bilen ve bu konuda çok sayıda eseri olan bir kimse olarak tavsîf etmektedir (1997: 220).

5. 2. Şahsiyeti

Şiî bir düşünür olan Nevbahtî, ecdadının şanına, atalarının ilmine, aile büyüklerinin kültürüne ve şerefine, sülalesinin güzel hasletlerine vâris olmuştur. Tabakât yazarları ve

güvenilir (sika) bilginler, ondan övgüyle bahsetmişlerdir. Bu âlimlerin ittifakla belirttikleri husus, onun özellikle kelâm ilmi sahasında kendisini kabul ettirmiş olmasıdır. Örnek olarak Necâşî ve Hillî (ö. 727/1326) gibi önemli alimler, bunu kabul etmektedirler.(Kummî- Nevbahtî, 2004: 16).

Tûsî Fihrist'inde onun mütekellim, filozof ve İmâmiyye mezhebine mensup, sağlam inançlı, güvenilir bir âlim olduğundan bahsetmektedir (1351: 98). Yine Tûsî, bunlara ilaveten, Ebû Muhammed Nevbahtî'nin bizzat kendi eliyle yazdığı birçok yazma, kelâm, felsefe ve diğer alanlarda çok sayıda tasnif eserinin bulunduğunu ifade ettikten sonra, onun dürüst ve güvenilir biri olduğunu özellikle belirtir (1351: 18). Ayrıca İbn Nedîm (ö. 385/955), Şiî mezhebi mütekellimlerinden söz ederken Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî'den övgüyle söz etmektedir (1997: 220).

İlmî şahsiyeti bakımından kelâmcılığı öne çıkan Nevbahtî, geleneksel Şiî anlayışına bağlı kalarak, bu anlayışın aklî bir temele oturtulmasına önemli katkılar sağlamış; bu çerçevede Mu'tezile'nin düşünce sisteminden faydalanmıştır. Ancak bu mezhebin fikirlerini tartışmasız kabul etmemiş, tenkide açık gördüğü konularda Ebû'l Huzeyl Allâf (ö. 230/844), Ca'fer b. Harb (ö. 236/850), Câhız (ö. 255/869), Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 302/914) gibi âlimlerin görüşlerini reddetmekten geri kalmamıştır (Üzüm, 2007: XXXIII, 35-36).

5. 3. Yaşadığı Asır ve Çağdaşları

Önemli eserler yazmış ve araştırmalarda bulunmuş insanların yaşadıkları asrı, özellikle bu bilginlerin doğum ve ölüm tarihlerini, çağdaşlarını, arkadaşlarını, yaşadıkları yerleri bilmenin, onların durumlarını, kültürlerini ve düşüncelerini tanımada en uygun yol olduğunu bilmek gerekir. Ne var ki, yukarıda da değinildiği gibi bu denli şöhretli bir ailenin önemli bir ferdi olan Ebû Muhammed Nevbahtî'nin doğum tarihine ilişkin kaynaklarda net bir bilgi mevcut değildir. Ancak çağdaşlarının doğum ve ölüm tarihlerinden O'nun h. III. asrın ortalarında doğduğunu tahmin etmek mümkündür. Nevbahtî'nin çağdaşları olan meşhur riyaziyatçı İshâk b. Huneyn (298/910), Ebû Osman ed-Dımeşkî (ö. 324/932) ve h. IV. asrın ortalarında ölen Saîd b. Yakup gibi arkadaşlarının ölüm tarihlerine bakıldığında bunun böyle olduğu görülecektir (Kummî- Nevbahtî, 2004: 20).

Ayrıca Ziriklî, *el-A'lam* adlı eserinde Nevbahtî'den bahsederek onun müneccim, felsefeci ve Bağdat ehlinden olduğunu söyler. Doğum tarihine ilişkin bilgi vermezken, ölüm tarihi ile ilgili olarak 310/922 tarihini vermektedir (1999: II, 224).

5. 4. Eserleri

Ebû Muhammed Nevbahtî'nin birçok ilim dalında eser ortaya koyduğunu görmekteyiz. Biz burada O'nun kaynaklarda adı geçen eserlerinin bir kısmını aktarmaya çalışacağız. Günümüz itibariyle bunlardan sadece *Fıraku'ş-Şîa* bize ulaşmıştır. Ancak h. III. asrın sonlarında yaşamış bir âlimi tanımanın en önemli vasıtalarından birisi de, ortaya koyduğu çalışmalara bakmaktan geçtiği gözardı edilmemelidir.

1. *Fıraku'ş-Şîa:* Nevbahtî'nin günümüze ulaşmış tek eseri olup birinci derecede Şîa içerisinde ortaya çıkan fırkalar hakkında ayrıntılı bilgi vermek üzere yazılmış bir eserdir. Bununla birlikte diğer mezhepleri incelemesi sebebiyle Şîa dışındaki fırkalar için de önemli bir kaynak olma özelliğine sahiptir. Nevbahtî, fırkaların ortaya çıkışını İmâmet tartışmalarıyla ve bu tartışmalarda etkili olan şahıs ve gruplarla ilişkilendirerek, çıkış tarihlerini esas alan kronolojik tasnif sistemiyle ele almıştır. Şiî literatür içerisinde Necâşî'nin özellikle ifade ettiği bu eser, kendinden sonraki Şiî, Mû'tezilî ve Sünnî pek çok makâlât yazarına kaynaklık etmiştir (Kutlu, 2008: 98-99).[1]

Eserin çeşitli neşirleri yapılmıştır. İlk defa Hellmut Ritter tarafından 1931 yılında İstanbul'da neşredilen eser, daha sonra Sâdık Bahrululûm tarafından Necef'te 1936 ve ayrıca Beyrut'ta 1984 yıllarında neşredilmiştir. Ayrıca eserin Fransızca, İngilizce, Rusça ve Türkçe tercümeleri de yapılmıştır (Üzüm, 2008: 229). Çalışmamız süresince eserin İbrahim ez-Zîn tarafından tahkikli neşri yapılıp Beyrut'ta yayınlanmış olan nüshasını esas aldık.

2. *el-Ârâ ve'd-Diyânât:* Bu eser, Tûsî (1351: 99); İbn Nedîm (1997: 220); Necâşî (t.y.: 63- 64); ve Ziriklî (1999: II, 224)'nin eserlerinde mevcut olup, adı geçen müellifler, eserin tamamlanmamış olduğunu ifade ederler. Buna ilâveten Necâşî, onun büyük ve değerli bir eser olduğunu, pek çok ilmi bünyesinde bulundurduğunu belirttikten sonra; "Bu kitabı şeyhimiz Ebû Abdullah'tan okudum" demektedir. (t.y.: 63- 64)

---

[1] Nevbahtî'nin tüm eserleri için bkz., (Tûsî, 1351: 99; İbn Nedîm, 1997: 220; Necâşî, t.y.: 63-64; Ziriklî, 1994 : II, 224; Nevbahtî-Kummî, 2004: 20-24; Üzüm, 2007: XXXIII, 35-36).

3. *el-İhticâc li-Ömer b. Abbâd ve Nusreti Mezhebihi*

4. *İhtisâru'l-Kevn ve'l-Fesâd:* Tûsî (1351: 99) ve İbn Nedîm (1997: 220)'de bu şekilde geçen eser, Ziriklî'de (1997: II, 224) *İhtisâru'l Kevn ve'l Fesâd li Aristotales* şeklinde geçmektedir.

5. *el-Erzâk ve'l-Âcâl ve'l-Es'âr.*

6. *el-İstitâa.*

7. *el-İ'tibâr ve't-Temyîz ve'l-İntisâr.*

8. *el-Câmî fi'l-İmâme:* Tûsî ve Necâşî'de geçmekte olup İbn Nedim, bu eserden el-İmâme ismiyle sözetmektedir (1997: 220).

9. *Kitâbü'l-İnsan,* İlk önce Tûsî (1351: 99)'de geçen bu eser, Necâşî'de (t.y.: 63-64) ise *Kitâbü'l-İnsan Gayru Hâzihi'l-Cümle* şeklinde geçmektedir.

10. *et-Tenzîh ve Zikru Müteşâbihi'l-Kur'an.*

11. *et-Tevhîd ve Hudûsü'l-Âlem:* Tûsî'nin Fihrist'inde (1351: 99) geçen bu eser, İbn Nedîm (1997: 220)'de *et- Tevhîd ve Hadsu'l-İlel* şeklinde geçmektedir.

12. *et-Tevhîdu's-Sağîr.*

13. *et-Tevhîdu'l-Kebîr.*

14. *Kitâbü'l-Kebîr fi'l-Cüz Ellezî lâ Yetecezze'.*

15. *Cevâbâtuhû li Ebî Ca'fer b. Kubbe.*

16. *Cevâbâtuhu'l-Uhrâ li Ebî Ca'fer Eydân.*

17. *Hucecün Tabii'yyetun Mustahrecetün min Kutubi Aristotales fi'r-Red 'alâ Men za'ame enne'l-Felek Hayyun Nâtıkun.*

18. el-*Hucec fi'l-İmâme.*

19. *el-Kitâb fi'l-Haberi'l-Vâhid ve'l-Amel bihi.*

20. *el-Husûs ve'l-Umûm.*

21. *er-Redd 'alâ Ebî Ali el Cübbâî fi Reddihî 'ala'l Müneccimîn:* Necâşî, "Ebû Ali, Nevbahtî'nin müneccimlere reddiye yazdığını bilmemektedir." ifadesiyle birlikte bu eserden söz etmektedir (t.y.: 63-64).

22. *er- Redd 'alâ Ebi'l-Huzeyl el-Allâf fi enne Na'îme Ehli'l-Cennet Munkatıûn.*

23. *er- Redd 'alâ Ashâbi't-Tenâsüh:* İbn Nedîm (1997: 220) ve Necâşî (t.y.: 63-64)'nin eserlerinde bu isimle geçmektedir. Tûsî (1351: 99)'de ise, *"ve'l-Ğulât"* ilavesi vardır.

24. *er-Redd 'alâ Ashâbi'l-Menzilet'i beyne'l-Menzileteyn fi'l-Vaîd.*

25. *er-Redd 'alâ Ehli't-Ta'cîz:* Necâşî (t.y.: 63-64) bu şekilde zikrederken, İbn Nedîm

(1997: 220) ve Tûsî (1351: 99) nin eserlerinde *"Kitab'u-Nakz Kitab Ebî Îsâ fi'l-Garîbi'l-Meşrikî"* ismiyle zikredilir.

26. *er-Redd 'alâ Ehli'l-Mantık.*

27. *er- Redd 'alâ Sabit b. Kurrâ.*

28. *er-Redd 'alâ Ğulât.*

29. *er-Redd 'alâ Fıraku'ş-Şîa mâ Hâle'l-İmâmiyye:* Eser, İmâmiyye fırkası dışındaki fırkalara yönelik bir reddiye olarak kaleme alınmıştır.

30. *er-Redd 'ala'l-Mücessime.*

30. *er-Redd 'alâ men Ekseru'l-Menâzile.*

31. *er-Redd 'alâ'l-Müneccimîn.*

32. *Mesâiluhû li'l-Cubbâî fi Mesâilin Şettâ.*

1. BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM TARİHİNDE ORTAYA ÇIKAN İLK İHTİLAFLAR VE NEVBAHTÎ'NİN KONUYA YAKLAŞIMI

Hz. Peygamber'in vefatına yakın bir zamanda ve onun vefatını müteakiben Müslüman toplum arasında bir takım ihtilaflar ortaya çıkmıştır. İhtilaf konusu olan bu meseleleri Şehristânî (ö. 479-548) on madde halinde ortaya koymuştur (1998: 30-35). İslâm Mezhepleri'yle ilgili diğer bazı kaynaklarda da, mesele çeşitli şekillerde ele alınarak tasnif edilmiştir (Eş'arî, 1999: I, 34 vd.). Bu kaynak eserlerin tamamına yakını, Müslümanlar arasında meydana gelen bu ihtilafların başında imâmet meselesini saymıştır (Nevbahtî, t.y.: 9; Eş'arî, 1999: I, 39 vd.; Şehristânî, 1998: I, 30-35). Özellikle Şehristânî, Hz. Peygamber'den sonra meydana gelen ihtilafları sayarken ortaya çıkan en büyük anlaşmazlığın imâmet konusunda olduğunu belirttikten sonra şöyle devam eder: "*Hiçbir zaman imâmet konusunda kılıçların kullanıldığı kadar, dinî bir konuda kılıç kullanılmamış ve kan akmamıştır.*" (1998: I, 31).

Biz bu hususlara, konumuzun dışına çıkmamak için, Fıraku'ş-Şîa'da Nevbahtî'nin asıl metnini göz önünde bulundurarak değinmek istiyoruz.

Hz. Peygamber (sav), hicretin on birinci yılı (M. 632) Rabîülevvel ayının on ikinci gecesi âhiret yurduna irtihal ettiğinde (Taberî, t.y.: III, 199-203; İbnu'l-Esîr, 1965: II, 323) Müslümanlar imâmet konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir. (İbn Hişâm, 1971: IV, 311; Ya'kûbî, 1960: II, 127; Taberî, t.y.; III, 211)

Ebû Muhammed Nevbahtî, Fıraku'ş-Şîa'sında bu ihtilaf neticesinde Müslümanların üç gruba ayrıldığını belirtir. Ona göre, bu fırkalardan birincisi Şîa'dır. Bunlar, Hz. Ali'nin taraftarları olup *Şîatu Ali b. Ebî Tâlib* şeklinde adlandırılmışlardır. Nevbahtî'ye göre Şîa'nın bütün alt kolları bu fırkadan doğmuştur. (t.y.: 10).

Bazı kaynaklarda, Şîa'nın ortaya çıkışı ile ilgili çeşitli görüşler olmasına rağmen (Abdulhamit, 1994: 16-20; Onat, 1997: 79-117; Fığlalı, 2008: 115-163), *Nevbahtî, Şîa'nın Hz. Peygamberden hemen sonra ortaya çıkan ilk ihtilaflardan sonra doğduğunu*

belirtir (t.y.: 10).

Nevbahtî'ye göre ihtilaf neticesinde ortaya çıkan gruplardan ikincisi, Ensâr'dan emirlik ve başkanlığın Hazreç kabilesinden Sa'd b. Ubâde (ö. 14/635)'ye verilmesi gerektiğini öne süren gruptur. Üçüncü fırka ise, Ebû Bekir b. Kuhâfe (ö. 13/ 634)'ye biatı seçen gruptur. Bu hususta onlar 'Nebi (sav)'nin halîfeyi bizzat tayin etmediğini, bu yüzden kabul edebilecekleri bir şahsı bizzat seçmek üzere bu konuyu Müslüman topluma bıraktığı şeklinde bir yorumda bulunmuşlardır. Yine onlardan bir grup, Resulullah (sav)'in vefat ettiği gece, Ebû Bekir'e, ashabına namaz kıldırmasını emrettiği şeklindeki bir rivayete (İbn Sa'd, 2001: II, 220) dayanarak; "Mademki Nebi (sav) dinimizle ilgili işlerde ona razı olmuştur, biz de onu dünya işlerimiz için kabul ediyoruz" demişlerdir. (t.y.: 10; Köksal, 1987: XVIII, 220).

Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir'i isteyen bu topluluk ile Ensâr'dan Sa'd b. Ubâde'yi isteyen grup arasında ihtilaf meydana gelmiştir. Bu topluluk, Ebû Bekir, Ömer, Ebû Ubeyde b. Cerrâh (ö.18/638) ve Sakîf kabilesinden olan Muğire b. Şu'be (ö. 50/670) ile birlikte Saîde oğulları gölgeliğine (Sakîfetü Benî Sâide'ye) gitmişlerdir (Nevbahtî, t.y.: 10; Taberî, t.y.: III, 218; Fığlalı, 2006: 19).

Ensâr, Sa'd b. Ubâde'ye biat edilerek halîfelik ve başkanlığın ona verilmesini istiyordu. Ardından tartışmalar alevlendiğinde Ebû Bekir'in taraftarlarına bir emirin kendilerinden, diğerinin de onlardan olmasını teklif etmişlerdir (Taberî, t.y.: III, 218-19; Nâşî el-Ekber, 1971: 12; Fığlalı, 2006: 21). Bu noktada Ebû Bekir taraftarları, Ensâr'ın bu teklifine Hz. Peygamber'in; "İmamlar Kureyş'tendir" (İbn Hanbel, 1992: III, 129,183; IV, 42; Tirmîzî, 1992: IV, 49) sözünü gerekçe göstererek karşı çıkmışlardır. Bu tartışmalar neticesinde, küçük bir grup hariç, Ensâr ve onlarla birlikte hareket edenler, Ebû Bekir'in devlet başkanlığına razı olarak biat etmişlerdir (Kummî, 1963: 3; Nevbahtî, t.y.: 11; Mes'ûdî, 2001: III, 39; Fığlalı, 2006: 21).

Tartışmalı bir şekilde de olsa, Müslümanlar Hz. Peygamber'den sonra Ebû Bekir'e biat ederek kendilerini yönetecek halifeyi seçmiş, belli bir noktada karışıklığa son vermişlerdir. Ancak Ebû Bekir'in devlet başkanlığına razı olmayan bir topluluk, "İmâmetin kime ait olduğu ve Resûlullah'ın kimi halîfe olarak bıraktığı bizim için açıklığa kavu-

şuncaya kadar, O'na zekât vermeyeceğiz; zekâtımızı fakirlerimize ve ihtiyaç sahiplerimize dağıtacağız" diyerek Ebû Bekir'e karşı çıkmışlardır (Nâşî el-Ekber, 1971: 14; Kummî, 1963: 4; Nevbahtî, t.y.: 11). Bunlar *Ridde Ehli* olarak adlandırılmışlardır (İbn Kuteybe, 2006: 19-20). M. Saffet Sarıkaya'nın Ridde olaylarıyla ilgili değerlendirmesi şöyledir:

> Ridde Savaşları, tamamen Kureyş'in otoritesini, Kureyşin kendilerinden öşür ve zekât gibi vergiler almalarını sindiremeyen Arap kabilelerinin, Hz. Peygamber'in vefatını fırsat bilip giriştikleri isyanlardır. "Zekât vermeme" ısrarıyla dinî muhtevalı görünen bu savaşlarda, Arap kabilelerinin Kureyş'e karşı takındıkları menfî tavır ve asabiyet yeniden canlanmıştır (2001: 41).

Bu ilk ihtilafların arkasından Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde Müslümanlar arasında genel olarak poreblem yaşanmadığını söylemek mümkündür (Onat 1997: 105). Fakat daha sonra meydana gelen bir takım olaylar, Müslümanlar arasındaki bu sükûnet halinin bozulmasına ve ihtilafların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nevbahtî söz konusu bu ihtilaflı meseleleri iki noktada ele almaktadır.

1.1. İmâmet Meselesindeki İhtilaflar

Yukarıda da değinildiği üzere İmâmet, Hz. Peygamber'in vefatından itibaren günümüze kadar üzerinde en fazla konuşulan; çeşitli ihtilafların kendisinde karar kıldığı bir mesele olması itibariyle, İslâm âlimlerinin çoğunun ilgisini çekerek onları meşgul etmiştir. Hemen hemen bütün İslâmî ilimlere konu olan imâmet, farklı mezhep ve fırkaların ortaya çıkmasına yol açtığı gibi, aynı mezhep mensupları arasında bile farklı şekillerde yorumlanabilmiştir.

Burada, Şiî fırkalar başta olmak üzere, diğer mezheplerin görüşleri, Nevbahtî'nin konuya yaklaşımı çerçevesinde ele alınacaktır. *Zira Nevbahtî'ye göre bütün fırkaların aslı, toplam olarak dörttür. Bunlar: Şîa, Mu'tezile, Mürcie ve Hâricîler'dir* (Nevbahtî, t.y.: 23).

1. 1. 1. Şîa'nın Yaklaşımı

Nevbahtî'ye göre İslâm Tarihi'nde ilk ortaya çıkan fırka Şîa'dır. O'na göre Şîa, Ali b. Ebî Talib'in fırkası olup, Hz. Peygamber yaşarken Ali Şîası (Ali Taraftarları) adı verilenlerin, ondan sonra da sadece Ali'ye bağlılıklarıyla tanınan ve onun imametine ina-

nanların meydana getirdiği bir fırkadır (T.y.: 23; Kummî-Nevbahtî 2004: 87).

Bu çerçevede Hz. Ali'ye itaatı tercih eden ve onu imam olarak tanıyanlar arasında; Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/652), Mikdâd b. el-Esved (ö. 33/653), Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656) ve Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657) gibi sahabeler de bulunmaktaydı (Onat, 1997a: 79-117). *Nevbahtî'ye göre bu sahabeler, İslam tarihinde ilk defa "Teşeyyu" ismiyle anılmış olan kimselerdir* (Nevbahtî, t.y.: 23; Kummî-Nevbahtî, 2004: 88-89).

Nevbahtî, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, tanımın kapsamını geniş tutarak Ebû Zer Gıfârî, Mikdad b. Esved, Selmân-ı Fârisî ve Ammâr b. Yâsir ile birlikte Hz. Ali'yi seven kimseleri Şîa' ya nisbet etmektedir (t.y.: 23).

Bilindiği gibi Şîa, Hz. Peygamber (sav)'in vefatından sonra Hz. Ali'nin meşru halife olarak kabul edilmesini hareket noktası addeden, birbirinden çok farklı mezhep hareketlerinin büyük bir zümresi için kullanılan müşterek isimdir (İbn Manzûr, 1119: IV, 2377-2379; Strothman, 1993a: XI, 502-513; Onat, 1997a: 79-117; Turan, 2000: 51; Sarıkaya, 2001: 153 vd.; Fığlalı, 2008: 15-16).

Eş'arî'ye göre, onlara (Şiîler), Hz. Ali'ye tâbi olduklarından ve O'nu Resûlullah (sav)'in diğer ashâbına takdim ettiklerinden dolayı bu isim verilmiştir (1999: I, 65). Seyyid Şerif Cürcânî (1340-1413)'ye göre ise Şîa; Hz. Ali'yi dost edinip ona taraftar olan, Hz. Peygamber'den sonra imam olduğuna; imâmetin onun çocukları dışına çıkmayacağına inananların oluşturduğu topluluktur (1983: 129).

Şehristânî; "Şîa, hususiyetle Hz. Ali'ye taraftar olanlardır. Onlar Hz. Ali'nin imâmet ve hilâfetinin, gizli olsun açık olsun, nass ve vasiyetle olduğuna hükmederek, imâmetin Hz. Ali'nin evladından çıkmayacağına inanmışlardır" demektedir (1998: I, 169).

İbn Hazm (ö. 456/1064), bir kişinin Şiî olarak nitelendirilebilmesi için şu iki inanca sahip olması gerektiğini belirtmiştir: 1. Hz. Ali, Resulullah'tan sonra insanların en üstünüdür; 2. Öncelikle Hz. Ali, sonra da çocukları imâmete en layık kişilerdir. İbn Hazm'a göre, bu iki hususta başka türlü inanca sahip olan kişi Şiî olamaz (1317: I, 113).

İbn Haldun (ö. 808/1405), *Mukaddime* adlı meşhur eserinde Şîa hakkında şu açıklamayı

yapmaktadır:

> Bil ki Şîa'nın lugat manası arkadaş ve etba demektir. Halef ve seleften olan fakih ve mütekellimin, Şiî ve Şîa tabirlerini bir ıstılah olmak üzere Ali ve oğullarına taraftarlık edenlere tahsis etmişlerdir. Bütün Şiî mezhepleri imametin, ümmetin düşünce ve oyuna bırakması doğru olan umumî maslahatlardan ve ümmetin tayini ile caiz olan işlerden olmadığı hakkında bir fikirdedirler. Bunu ittifakla kabul etmişlerdir. Bunlara göre imâmet dinin temeli ve islamlığın direği olduğu için Peygamberin bunu ihmal etmesi, bunu ümmetin düşünce ve oy'una bırakması doğru değildir. Peygamber ümmetine imamı kendisi tayin eder. İmam, büyük ve küçük her türlü günahlardan uzak ve korunmuş (ma'sum) olmalıdır. Bundan dolayı, Peygamber kendisi bizzat Ali'yi ümmetine imam tayin etmiştir (1954: I, 525-526).

Yapılan tanım ve açıklamalarda görüldüğü üzere *Şîa* kavramı, *Hz. Ali'nin imâmetinin nass ve tayin ile sabit olup, imâmetin Hz. Ali'nin soyuna ait olduğuna inanan ve onu tek önder olarak kabul edenler için kullanılan bir vasıf olmaktadır.*

Şîa'ya göre, Hz. Ali, Resûlullah'tan sonra insanların en üstünüdür. O'nun imamlık ve halîfeliği, Allah ve Hz. Peygamber tarafından farz kılınmıştır (Gölcük, 1994: 146). Başta Hz. Ali olmak üzere, kendisinden sonra çocukları da imâmete en layık olan insanlardır. Zira onlara göre, Hz. Peygamber, ilki Mekke'de "İnzâr Âyeti"nin (Kur'an, 26: 36) nüzûlünden sonra yapılan toplantıda, son ve kesin olarak da *Veda Haccı*'ndan dönerken *"Gadîr Hum"* (Yâkût, 1906: VI, 269; Tûsî, 1996: 179-191; Onat, 1997a: 79-117) denilen mevkide, Hz. Ali'yi kendisine halîfe ve müslüman topluma imam tayin ettiğini açıkça bildirmiştir (Şehristânî,1998: I, 190; el-Kâtib, 2005: 76-93). Ayrıca daha bir çok vesile ile onun imâmetini Müslümanlara vasiyet etmiştir (Fığlalı, 2008: 25-30). Çünkü imâmet, Şîa'ya göre, dinin esaslarından biridir (Nisabûrî, 1984: 8; Onat, 1992: 89-110; Tûsî, 1996: 179-191; Gümüşoğlu, 1999: 70). Bu yüzden imâmet, insanların istek ve seçimine bırakılamaz (Watt, 1970: 295-304; Zâhir, 1984: 76-93; Onat, 1993: 20; el-Kâtib, 2005: 76-93; Uyar, 1999: 299-315; Kılavuz, 2007: 480).

Fakat Şîa, Nevbahtî'nin de belirttiği gibi (t.y.: 19), imâmet meselesinde yukarıda değinilmeye çalışılan hususlar etrafında bir bütünlük oluşturamamış olup, kendi içerisinde üç temel gruba ayrılmıştır. Her grubun kendilerine özgü görüşleri vardır. Şiilik içerisindeki bu alt gruplara değinmenin konumuz açısından faydalı olacağı kanısındayız:

1. 1. 1. 1. İmâmiyye

Nevbahtî'ye göre ilk Şiîlerin içindeki en önemli fırka İmâmiyye'dir. İmâmiyye, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali ve sırasıyla Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Ali b. Hüseyin (Zeynü'l-Abidîn), Muhammed Bâkır, Ca'fer es-Sâdık, Mûsâ el-Kâzım, Ali er-Rıza, Muhammed et- Takî, Ali en-Nakî, Hasan el-Askerî ve Muhammed b. Hasan el Mehdî'nin Allah'ın emri, Peygamber'in tayini ve vasiyeti ile meşrû imam olduğunu kabul eden ve böylece on iki imama inanmayı dinin aslına dâhil bir rukun olarak görenlerin oluşturduğu mezhep olarak tanımlanmaktadır (Öz, 1995: 11; Fığlalı, 1999: 140). Onlara göre Hz. Ali, itaat edilmesi bizzat Allah ve Peygamber (sav) tarafından farz kılınan bir imamdır. Dolaysıyla halkın onun söylediklerini kabul etmesi ve öğrenmesi vaciptir. Onun dışında başkasından bir şey almak caiz değildir. Çünkü Peygamber (sav) halkın ihtiyaç duyduğu gerek dinleriyle gerekse dünyalarıyla ilgili her türlü bilgiyi ona öğretmiş olup, kendisinden ümmeti korumasını istemiştir. Bundan ötürü O, günahlardan korunmuş olması (ismet), temiz soylu olması, ilk Müslümanlardan oluşu, ilmi, cömertliği, zühdü ve sorumluluğu altındakilere karşı gösterdiği adâleti sebebiyle imâmeti ve Nebî (sav)'nin makamını hak etmiştir (Nevbahtî, t.y.: 24; Fığlalı, 2008: 217).

Yine İmâmî Şiîler'e göre, Peygamber (sav) "Gadîr Hum" vb. birçok yerde, insanlara O'nun kendi nefislerinden daha ileri (evlâ) olduğunu belirtmiş; halka Hz. Ali'nin kendi yanındaki konumunun Mûsâ'ya göre Hârûn'un yeri ne ise o olduğunu, ancak kendisinden sonra Peygamber gelmeyeceğini bildirmiştir (Nevbahtî, t.y.: 24).

Bu görüşlerine ilaveten onlar, Nebî'den (sav) sonra yerine geçecek şahsın, yine Hz. Peygamber'in kızı *Fâtıma*'nın çocukları olması gerektiğini savunmuşlardır (Şehristânî, 1998: I, 180). Ayrıca onlar, imamların günahlardan masum, ayıplardan berî, takvâ sahibi, temiz, her türlü kusur ve özürlerden uzak, bilerek veya yanılmak suretiyle kötülük ve hata beklenmeyen, kendisinden önceki imam tarafından "nass" ile tayin edilen biri olması gerektiğine inanmaktadırlar (Nevbahtî, t.y.: 25; Gölcük, 1994: 146; Bozan, 2004).

İmâmiyye'ye göre imam, her şeyden önce vehbî bir ilme sahip, her şeyi bilen, dinî hükümleri tefsîr ve te'vîl edebilen ve dinde yeni hükümler koyabilme yeteneğine sahip olan kimsedir (Öz, 1995: 11). İmamların peygamberlerden farkı, kendilerine vahiy gelmemesidir. Ancak imamlar, ilham yoluyla kendilerine gerekli olan bilgileri öğrenebilir-

ler. Bu yüzden imamlar, velâyet ve vesâyet sahibidirler. On ikinci imam olan "Sahibü'z-Zaman" Muhammed b. Hasan, "Mehdî" olarak 260/873 tarihinden itibaren gaybete girmiş olup, Allah'ın izin vereceği zaman zuhur edecektir. Bu çerçevede imama tâbi olanlara düşen ise onu beklemektir (Öz, 1995: 13; Gölcük, 1994: 47).

Onlara göre, imamın ric'atiyle birlikte Şîa muzaffer olarak dünyaya hâkim olacaktır. Öyle ki, imamlara zulmeden ve haklarını gasp eden Ebû Bekir, Ömer ve diğerleri de mezarlarından kalkacak ve *Mehdî* tarafından cezalandırılacaklardır (Sarıkaya, 2001: 189).

Görüldüğü üzere, görüşlerine yer vermeye çalıştığımız bu fırka, imamlarda olması gerekli vasıfları ortaya koyarken, onlara peygamberlere ait olan bir takım vasıflar yüklemektedirler.

1. 1. 1. 2. Betriyye (Butriyye)

Nevbahtî'nin tasnifine göre Şiîler'in diğer bir fırkası olan Betriyye'ye göre Hz. Ali, Resûlullah (sav)'tan sonra insanlar arasında fazileti (güzel ahlâkı), kıdemi (İslâm'ı kabuldeki önceliği) ve ilminden dolayı halkın en üstünüdür (Nâşi el-Ekber, 1971: 43; Eş'arî, 1999: I, 144). Bununla birlikte onlar, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in imâmetini uygun; her ikisini de bu makama ehil görürler. Hz. Ali'nin bu işi onlara teslim ettiğini ve bu duruma razı olduğunu; herhangi bir baskı altında kalmadan gönüllü olarak biat ettiğini, dolayısıyla hakkını onlara bıraktığını kabul ederler. Bu yüzden Allah'ın ve Müslümanların Ali'yi hoş gördüğü gibi kendilerinin de onu bu hususta hoş gördüklerini belirtirler. Dahası kendilerine bunun ötesinde bir inancı helal görmedikleri gibi, kendilerinden olan hiç kimseye Hz. Ali'nin razı olduğu bir meselede aksi yönde bir yol tutmayı yakıştıramazlar. Ebû Bekir'in velâyetinin, Ali'nin teslimi ve razı oluşu dolayısıyla doğru ve isâbetli olduğuna; aksi takdirde, Ebû Bekir'in hataya düşmüş ve sapıtmış bir durumda olarak helâk olmuş olacağına inanırlar (Nâşi el-Ekber, 1971: 43-44; Kummî, 1963: 18; Nevbahtî, t.y.: 25-26; Salih, 2003: 73).

Bu fırka, Hz. Osman'ın Müslümanlığı ya da kâfirliği hususunda tereddüt etmiş ve çelişkili bir tavır sergilemiştir (Nâşi el-Ekber, 1971: 44; Salih, 2003: 73). Öyle ki, bir taraftan Hz. Osman hakkında Cennet'le müjdelenen on kişiden biri olduğuna dair haberler-

den ötürü, onun iman ve İslam'ının sahih olup cennetlik olması gerekir diye hükmederlerken; diğer taraftan devlet idaresinde Ümeyye ve Mervân oğullarına aşırı düşkünlüğü ve bazı konularda sahabenin sîretine hiç uymayan çizgi dışı ve mütehakkim davranışlarını gördüklerinde küfrüne hükmetmişlerdir. Bu sebeple onun durumunda hayrete düşüp hüküm vermekte tam anlamıyla "Tevakkuf"a düştüklerini kabul etme anlamında itirafta bulundukları söylenebilir. Zira "O'nu (Hz. Osman) en güzel hükmeden Allah'a bırakıyoruz" (Şehristânî, 1998: I, 187) şeklinde görüş belirtmişlerdir.

Görüldüğü üzere, Betriyye, imâmet meselesinde aşırı tutucu davranmayarak mutedil bir tutum takınmıştır. Hz. Osman hakkında ise, kendileri de ifade ettikleri gibi müteredditt kalmışlardır.

Hz. Osman'ın hilâfeti zamanında yaptığı bir takım uygulamalar, bu fırkayı onun Müslüman olup olmadığını sorgulama derecesine getirmiştir. Bu durumun, onların bir anlamda imâmet meselesine bakış açılarına tesir eden faktörlerden biri olduğu söylenebilir.

1. 1. 1. 3. Cârûdiyye

Nevbahtî'nin tasnifine göre Şiîler'in üçüncü fırkası Cârûdiyye'dir. Bu fırka mensupları, Ebû'l Cârûd Ziyâd b. el-Münzir (ö. 150/767)'e tâbi oldukları için bu şekilde isimlendirilmişlerdir. Cârûdiyye fırkası da, diğer Şiî fırkalar gibi Hz. Ali'nin üstünlüğünü ileri sürerek, onun makamının ondan başkasına verilemeyeceği görüşünü savunmuşlardır. *Onlara göre Ali'yi bu makamdan uzaklaştıran kafirdir; dolayısıyla Müslüman toplum, Ali'ye biatı terk etmekle küfre ve dalâlete düşmüştür* (Kummî, 1963: 18; Nevbahtî, t.y.: 26; Salih 2003: 104-105).

Sünnî Mezhepler Tarihçileri de benzer bir yaklaşımla Cârûdiyye'nin Peygamber (sav)'in, Hz. Ali'nin kendisinden sonra ümmetin imamı olacağını ismen değil, fakat vasfen üstelik nasla belirttiğini, insanların kusurları sebebiyle vasfı anlayamadıklarını; vasfedilen kişiyi de aramadıklarını, üstelik kendi iradeleriyle Ebû Bekir'i halîfe seçerek küfre girdiklerini iddia ettiklerini söylemişlerdir. (Bağdâdî, 1993: 30; Isferâyînî, 1983: 27-28); Şehristânî, 1998: I, 184).

Cârûdiyye fırkası, Hz. Ali'den sonra imâmetin Hasan b. Ali'ye; sonra Hüseyin b. Ali'ye ve daha sonra da bu ikisinin çocukları arasındaki şûrâya bırakılması gerektiği görüşündedirler. Buna göre kendilerinden her kim imâmeti hak eden birisi olarak ortaya çıkıp isyan ederse, imam odur (Nâşi el-Ekber, 1971: 42; Kummî, 1963: 18; Nevbahtî, t.y.: 26). Yani, Hz. Hasan ve Hüseyin'in çocuklarından birisi, çıkıp kılıcını çekerek insanları kendisine imam olarak biata çağırması durumunda imâmeti hak etmiş olacaktır.

Bu fırka, devlet başkanlığı yetkisinin Hz. Peygamberden sonra sırasıyla Ali'ye, ondan Hasan'a ve sonra Hüseyin'e geçmesinin Hz. Peygamber'in emri ve vasiyeti ile olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre, imam tayini Hasan ve Hüseyin'in çocuklarına kadar şûrâ yoluyla olmayıp, Hz. Ali'den sonra Hasan'ı, ondan sonra da Hüseyin'i imâmete tayin eden bizzat Hz. Peygamber'dir (Bağdâdî, 1993: 31).

Cârûdiyye'nin "Beklenen İmam (el-İmâmu'l-Muntazar)" hakkında da özgün bazı görüşlere sahip olduğunu görmekteyiz. Bu görüşleri Bağdâdi şu şekilde anlatmaktadır:

> ... Bundan sonra Cârudiyye, "Beklenen İmam" hakkında da çeşitli fırkalara ayrılmıştır: a) Onlardan biri, «beklemek» (el- intizâr) ile ilgili bir şahsı belirtmeyenlerdir. Demişlerdir ki: «el- Hasan ve el- Hüseyin'in oğullarından kılıcını çeken ve yoluna çağıran herkes, imam olur.» b) Onlardan bir diğeri de, Muhammed b. Abdillah b. el- Hasan b. el- Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'i bekleyen; onun ne öldürüldüğünü, ne de ölümünü kabul eden fırkadır. Bunlar, onun hurûc ederek dünyaya sahip olacak 'Beklenen Mehdî' (el-Mehdiyyu'l-Muntazar) olduğunu ileri sürerler. c) Onlardan bir fırka da, et-Tâlikân'ın efendisi Muhammed b. el- Kâsım'ı bekleyen ve ölümünü kabul etmeyenlerdir. d) Onlardan biri de, Kûfe'de ayaklanan Muhammed b. Ömer'i bekleyen ve onun ne öldürüldüğünü, ne de ölümünü kabul edenlerdir (1993: 30-33).

Cârudiyye'nin bu görüşlerine bakarak, onların diğer fırkalara nisbetle, imâmet meselesine farklı bir açılım getirdiklerini söylemek mümkündür. Bu sebepten dolayı olsa gerek, *Nevbahtî, Zeydiyye fırkalarının Cârûdiyye'den türediği görüşündedir* (t.y.: 26-27).

İmâmet meselesinde diğer Şiî fırkaların da görüşlerinin bulunduğu muhakkaktır. Ancak çalışmamızın konusunu teşkil eden Nevbahtî'nin Fıraku'ş-Şîası'nın konularının dışına çıkmayı maksada uygun bulmadığımız için bu bölümde bunlara değinmeyeceğiz. Sırası geldiğinde diğer fırkaların görüşlerine yer verilecektir.

1. 1. 2. Mu'tezile'nin Yaklaşımı

Mu'tezile, Emevîler devrinde yaşamış olan *Hasan Basrî* (ö. 110/728)'nin meclisinden ayrılan *Vâsıl b. Ata* (ö. 131/748) ve *Amr b. Ubeyd* (ö. 144/761) çevresinde teşekkül etmiş siyasi ve itikâdi bir mezheptir. İslam düşüncesinde akla ve akıl yürütmeye en fazla önem veren ekollerden olan Mu'tezile, Şîa ve Mürcie'nin yanında İslam tarihinde ortaya çıkan önemli mezheplerden biridir. Mu'tezile özellikle h. II-III. asırlarda Müslüman toplumlarda önemli bir yere sahip olmuş, bu dönemde akla dayalı bir metodolojiyle İslam inanç esaslarını açıklamaya çalışmıştır.[2]

Mu'tezile temelde imâmetin gerekli bir kurum olduğunu kabul ederek devlet başkanını tayin görevinin Müslüman toplumun seçkinlerine ait olduğunu ileri sürer. Mu'tezilî düşünce sistemi içerisinde, imam olacak kişinin adil olması, doğruluğu ilke edinmesi, bilgili olması, Kitap ve Sünnet'i iyi bilerek onlarla hüküm vermesi oldukça önemlidir. Mu'tezilî anlayışa göre, imam, toplum üzerinde velîdir. Onların işlerinde tasarruf sahibidir. Bu itibarla, İslâm toplumunun imama ihtiyacı bulunmaktadır (Watt, 1963: 38-57; Aydınlı, 2003: 43; Ahmed Emîn, 2004: III, 58-60; Çelebi, 2004: 3-24). Nevbahtî, isim belirtmeden Mu'tezile'den bir grubun: "İmâmet, Kitap ve Sünnet'le amel eden herkesin hakkıdır. Bu ikisiyle amel eden iki kişiden biri Kureyşli, diğeri Nebatlı bir köle olursa, biz imâmete Kureyşli'yi getiririz. İmamet, ümmetin icmaı, seçimi ve kararı ile olur" görüşünde olduklarını belirtmektedir" (t.y.:18).

Buna karşılık Dırâr b. Amr (ö. 190/805) adına şu görüşleri vermektedir: "Şayet imâmet için bir Kureyşli, bir de köle olursa, biz Kureyşli'yi bırakır köleyi seçeriz; çünkü yakınları ve gücü azdır. Eğer Allah'a isyan ederse ve biz de onu azletmek istersek, bizim için daha kolay olur" (Nevbahtî, t.y.: 18).

İbrahim en-Nazzâm (231/845) ve onun gibi düşünenlere göre imâmet, Allah'ın "Allah katında en üstününüz O'ndan en çok korkanınızdır" (Kur'an, 49: 13) ayeti gereğince Kitap ve Sünnet ile amel eden herkesin hakkıdır. Bu düşüncede olanlar, insanların Allah'a itaat etmeleri ve kendilerini düzeltmeleri halinde imâmetin gereksiz olduğunu;

---

[2] Geniş bilgi için bkz., (Eş'arî, 1999: I, 155-278; Şehristânî, 1997:I,56-90; Zühdî H. Cârullah, 1947: 12-112;Ammâra, 1986: 577-607; Watt, 1998: 259-309; Abdulhamid, 1994: 93-128; Işık, 1967: 50-80; 1997: 55-89; Aydınlı, 2003: 43-92; Sarıkaya, 2001: 135-154; Ay, 2002: 15-90; Çelebi, 2006: XXXI, 391).

aksi takdirde zorunlu olarak aralarından bir imamın çıkacağını ve bu durumda halkın ona uymasının vacip olduğunu düşünmektedirler (Kummî, 1963: 9; Nevbahtî, t.y.: 18; Ahmed Emîn, 2004: III, 58-60). Çünkü Allah, insanlara imamın kimliğini bildirmediğinden onları, imamı tanımakla sorumlu tutması kesinlikle caiz olmaz (Nevbahtî, t.y.:18). Bu çerçevede İlyas Çelebi, Mu'tezile'nin önde gelen kelamcılarından Kadı Abdülcebbâr'ın imâmete dair görüşlerinden bahisle şöyle demektedir:

> İmâmet, nasla değil, biat ve seçimle gerçekleşir. Eğer imâmet için nass gerekli olsaydı, bu ya açık ya da gizli bir nas olurdu. Açık bir nass olması mümkün değildir. Çünkü onu inkâr eden zarûriyyâtı diniyyeden birini inkâr etmiş olur ki, bu küfürdür. Gizli nassın bulunması da söz konusu değildir. Çünkü bu takdirde nas bulunan konularda ona uyan sahabenin, bu nassa göre hareket etmediklerini kabul etmek gerekirdi. Halbu ki sahabe, hilafet seçimlerinde herhagi bir nassı delil getirmemişlerdir (2002: 324).

Mu'tezile, Müslümanların imâmeti Ebu Bekir'e vermeleri konusunda ise, doğru ve isabetli hareket ettiklerini düşünür. Onlara göre, o devirde kıyasa ve haberlere göre Ebu Bekir'in iyiliği ve fazileti hususunda şüphe yoktur.

Kıyas'la ilgili olarak insanın başka birine boyun eğmesi ve her şeyiyle ona uyması ancak şu üç yoldan biri ile olur: Başa geçen şahsın ya insanların kendisine boyun eğmesini sağlayacak derecede geniş bir kabileye sahip olması veya zenginliğinden dolayı insanların ona mahkûm olması veyahut dinî yönden diğerlerine göre üstün olmasıdır. Ebû Bekir, diğerlerine kıyasla daha güçsüz bir kabileden olduğuna ve onların da en fakiri olduğuna göre, dindarlığı sebebiyle bu makama getirildiğini düşünürler.

Hz. Ebû Bekir'le ilgili haber (rivâyet)le ilişkili olarak, insanların O'nun üzerinde birleşmiş ve imâmetine razı olmuş olmalarını, halîfeliğinin doğruluğuna delil olarak görürler. Zira Resulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah, ümmetimi dalâlet üzerine asla birleştirmez (icmâ etmez)" (İbn Mâce, 1992: II, 8). "Eğer insanların Hz. Ebû Bekir üzerinde birleşmesi yanlış olsaydı, namaz ve bütün farzlar fesada uğrar, Kur'an'ın da iptali gerekirdi. Hâlbuki Ebû Bekir, Nebi (sav)'den sonra bizim hüccetimiz, önderimizdir" (Nevbahtî, t.y.: 18-19) şeklinde görüşlerini beyan etmişlerdir.

Nevbahtî, daha sonraları Mu'tezileden bir topluluğun seleflerinden ayrılarak, Hz. Peygamber'in imamın sıfat ve vasıflarını açıkça belirlediği, ancak onun isim ve soyunu belirtmediği şeklinde görüşlere sahip olduklarını belirtmektedir. (t.y.: 15).

Yine Nevbahtî, Mu'tezile'nin öncülerinden Amr b. Ubeyd, Dırâr b. Amr ve Vâsıl b. Atâ'nın bazı iddialarda bulunduğunu söyler. Bu çerçevede Amr b. Ubeyd: "Ali diğerlerinden daha haklı idi", Dırâr b. Amr: "Ali'nin mi yoksa Talhâ ve Zübeyr mi daha faziletli olduğunu bilemem" ve Vâsıl b. Atâ'nın: "Ali ile ona karşı çıkanların durumu, karşılıklı lanetleşen iki tarafın durumu gibidir. Hangisinin doğru, hangisinin yalancı olduğu tam olarak bilinemez" gibi ifadelerle görüşlerini ifade etmişlerdir (t.y.: 19).

Daha çok Nevbahtî'den yaptığımız bu alıntılardan hareketle, Mu'tezile'nin genel olarak diğer meselelerde olduğu gibi imâmet meselesinde de aklî çıkarımlar ortaya koymak suretiyle çözüm getirme yerine, nakil eksenli bir bakış açısına sahip olması dikkat çekicidir.

1. 1. 3. Mürcie'nin Yaklaşımı

Mürcie, tıpkı Şiîlik ve Mu'tezile gibi erken dönem İslam tarihinde ortaya çıkan önemli mezheplerden biridir. Mürcie'ye asıl özelliğini kazandıran şey, *büyük günah* konusundaki tavır ve yaklaşımıdır. Zira erken dönem İslam tarihinde ortaya çıkan büyük günah problemi, pek çok kişinin zihnini ciddi bir şekilde meşgul ettiği için mezheplerin de olaya yaklaşımı farklı idi. Mürcie özellikle Hz. Osman ve Hz. Ali başta olmak üzere, bütün büyük günah işleyenlerin durumlarını Allah'a bırakarak, onların cennetlik veya cehennemlik olmaları noktasında net bir görüş ortaya koymayan kimselerin ve toplulukların müşterek ismi haline gelmiştir.[3]

Nevbahtî'ye göre ise Mürcie, Şîa'nın dışında, İslam toplumunun büyük bir çoğunluğu (es-Sevâdü'l-A'zam), cahiller (Ehl-i Haşv), meliklerin yandaşları (Etbâü'l-Mülûk) ve hükümdarlara alkış tutanlar (Muâviye ile birleşenler) ın ortak vasfıdır (t.y.: 14).

Ayrıca Nevbahtî, Mürcie ile ilgili olarak: "Onlar, daha önce ayrılığa düşmüş olanların tamamını birden dost edindiler. *Ehl-i Kıble*'nin tamamını, îmanlarını dilleriyle ikrar etmelerinden dolayı *mü'min* olduğunu ileri sürdüler ve onların topluca bağışlanacağı ümidini taşıdılar" (Nevbahtî t.y.: 14) demektedir.

---

[3] Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz., (Eş'arî, 1999: I, 213-234; Bağdâdî, 1993: 202; Doğan, 1992: 20-58; Watt, 1998: 152-157; Sarıkaya, 2001: 125-134; Kutlu, 2002b: 168-210; Kutlu, 2002a: 104-115; Kutluay, 2003: 82-83).

Nevbahtî'ye göre Mürcie daha sonra ayrılığa düşmüş ve dört fırka haline gelmiştir. Bu fırkaları Nevbahtî şöyle tanıtmaktadır:

1. *Cehmiyye*:[4] Bunlar, Cehm b. Safvan'ın taraftarlarından olup, görüşlerinde aşırıya giden ve Horasan Mürciesi'ni teşkil edenlerdir.

2. *Gaylâniyye*: Bunlar, Gaylân b. Mervân ed-Dımeşkî'nin taraftarlarından oluşan Şam Mürciesi'dir.

3. *Mâsıriyye*: Bunlar, Ebû Hanîfe (ö. 150/767)'nin de içerisinde bulunduğu Amr b. Kays el- Mâsır'a tâbi olan Irak Mürciesi'dir. Nevbahtî, bu çerçevede Mürcîî olarak gördüğü Ebû Hanife ile diğer Mürciîlerin, imâmetin sadece Kureyş kabilesine mahsus olup Kitap, Sünnet ve adaletle davranmaya çağıran her bir Kureyşli'ye imam olarak uymak gerektiğini, zira bunun Hz. Peygamber'den gelen: "İmamlar, Kureyştendir" şeklindeki hadise dayandığını ifade ettiklerini söylemektedir (t.y.: 17).

4. *Haşviyye*:[5] Kendilerine "Şükkâk" da denilen ve aralarında Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (ö. 204/820), Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ile Müslüman toplumun büyük çoğunluğu arasında onlar gibi düşünenlerden oluşan hadis taraftarlarıdır (Nevbahtî, t.y.: 14).

Nevbahtî, Mürcie'nin imâmete dair görüşlerine de kısaca değinmektedir. Ona göre Mürcie, Hz. Peygamber'in kendi yerine işleri yürütecek, bilgi sağlayacak, devlet ve millet işlerinin peşinden koşturacak, diğer devletlerle anlaşma yapacak, valileri tayin edecek, orduları hazırlayıp sevk edecek, İslam topraklarını savunacak, isyanları bastıracak, cahilleri eğitecek ve zulme uğramış olanların hakkını teslim edecek birini tayin etmeden dünyadan göçüp gittiğini düşünmektedirler. Aynı zamanda Nevbahtî, bu fırkanın, Rasûlullah'tan sonra başa getirilecek her imamın bu işleri yapmasını uygun gördük-

---

[4] *Cehmiyye*: Cehm b. Safvan'ın itikâdî ve siyasî görüşlerini benimseyenlere Cehmiyye veya Cebriyye denilmiştir. Geniş bilgi için bkz., (Şehristânî, 1998: I, 97-99; Gölcük, 1993: VII, 234-236)

[5] *Haşviyye*: Sözlükte "Yastık vb. eşyanın içini dolduran nesne, lüzumsuz ve gereksiz söz" anlamla-rına gelen "haşv" kelimesine nispet ekinin ilavesiyle oluşturulan Haşviyye, genellikle Şiî âlimleri tarafından, Hz. peygamberin kendi yerine geçecek olan bir halîfe tayin etmediğini iddia edenlerin düşüncesini benimseyenler ve Muâviye b. Ebû Süfyan'ın bayrağı altında toplanıp onun yönetimini tasvip edenler için kullanılır (Yurdagür, 1997: XVI, 427).

lerini ve imamı seçme hususunda farklı düşündüklerini belirtir (t.y.: 15).

Yukarıda görüşlerine yer vermeye çalıştığımız Nevbahtî'nin, Mürcie için, Muâviye ve saltanat sahiplerine alkış tuttukları iddiasına karşın, Mürcie'nin Emevîlere karşı yapılmış isyanlarda gerek fert gerekse grup olarak yer alması veya malî destekte bulunması, onların Emevîler'in kayıtsız şartsız destekçileri olmadığını açıkça ortaya koymaktadır (Kutlu, 2002: 99).

Aynı Şekilde Nevbahtî'nin Ebû Hanife, İmam Şâfiî ve Malik b. Enes gibi alimleri "Haşviyye" olarak nitelendirmesi, farklı düşünce mensuplarına yönelik olarak bir "ötekileştirme"den başka bir şey değildir.

1. 1. 4. Hâricîlerin Yaklaşımı

Hâricîlik, aslında İslam tarihinde ortaya çıkan ilk mezheptir. Zira Hz. Ali döneminde Sıffîn Savaşı (37/657) esnasında tahkîm olayı gerçekleşince Hz. Ali'den ayrılarak ona karşı çıkmışlar, böylece İslam tarihindeki ilk siyasal ve toplumsal ayrılığı gerçekleştirmişlerdir.[6]

Nevbahtî, Hâricîlerin Sıffîn savaşında Hz. Ali ile Muaviye arasındaki hakem tayinine isyan ederek ortaya çıktıkları görüşündedir. Buna göre onlar: "*Hüküm, ancak Allah'a aittir*" diyerek Ali'yi küfürle suçladılar ve ondan uzaklaştılar. Kendilerine *Zü's-Südeyye*'yi emir tayin etmişler ve bunlara *Mârika* denmiştir. Bu sebeple Ali de, onların üzerine yürümüş ve onlarla *Nehrevan*'da savaşarak pek çoğunu öldürmüştür (t.y.: 13, 21-22).

Haricîler, imâmet konusunda Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer devirlerini iyi olarak değerlendirip (tevellî) ideal dönemler olarak görürler (Şehristânî, 1998: I, 133; Turan, 2000: 51). Onlara göre Hz. Osman'ın halîfeliği de sahih olmakla beraber, halîfeliğinin ilk altı senesinden sonraki devrede, vilayetleri kendi akrabalarına tahsis ettiği ve kendinden önceki devlet başkanlarının yolundan uzaklaştığı için büyük günah işlemiş ve böylece

[6] Hâricîlik hakkında geniş bilgi için bkz., (Eş'arî, 1999: I, 86-131; Şehristânî, 1998: I, 131-161; Ebû Zehrâ, 1987: I, 60-61; Fığlalı, 1996: XVI, 169-175; Fığlalı, 1978: 245-275; Wellhausen, 1996: 1-87; Demircan, 1996: 57-121; Watt, 1998: 14-23; Sarıkaya, 2001: 93-109; Kutluay, 2003: 87-104; Yıldız, 2008: 40-95; Yörükan, 2009: 150-166; Erdemci, 2009: 50).

ölmüştür (Bulut, 2000: 182).

Hâricîlere göre, Hz. Ali'nin de "Tahkîm" fikrine razı oluncaya kadar, halîfeliği sahihtir. Fakat tahkîm fikrini kabul etmekle kâfir olmuş ve küfründen tövbe etmemiştir. Muâviye ise, halîfeliği hak sahibinden gasp ettiği için küfre girmiştir (Yıldız, 2008: 64; Bulut, 2000: 182-183).

Haricîlerin geneline göre halîfe, Müslümanların genelinin hür seçimine ve hür aday göstermeye dayanan şûra yoluyla seçilir. Halkın seçtiği devlet başkanı adâleti temsil ederek zulümden kaçındığı ve değişik sapkınlıklardan uzak durduğu sürece itaate layıktır. Fakat haktan ayrıldığında görevi bırakması gerekir. Bırakmaması halinde ise görevden azledilmesi ve katledilmesi vücûbiyeti bulunmaktadır (Nevbahtî, t.y.: 17; Aydınlı, 2003: 26).

Hâricîler, imâmet konusunda temelde "Kureyş'in Üstünlüğü" fikrine karşı çıkarak, imâmetin Kureyş'e özgü bir hak olmadığı, dolayısıyla Kureyş'lilerden başkasına verilebileceği fikrini öne sürmüşlerdir (Hadduri, 1999: 42; Aydınlı, 2003: 26). Bu hususta Müslüman olan, Kitap ve Sünnet'i iyi bilen, âdil her insanın, kabilesi ne olursa olsun, imam olabileceği ve imâmetin iki kişinin biatı ile tahakkuk edebileceği görüşündedirler (Nevbahtî t.y.: 17). Bu bakımdan Hâricîler islam tarihinde önemli bir çığır açmışlardır.

Hâricîler'e göre imâmet, Şîa'nın iddia ettiği şekilde nass ve tayinle değildir (Hadduri, 1999: 42; Bulut, 2000: 182). Onlara göre Kur'an'da ifade edildiği gibi "Mü'minler birbirinin kardeşi" (Kur'an, 49: 10) ise, bütün mü'minlerin de Allah'ın hükümran iradesinin kullanımında ortak hareket etmeleri ve bu hususta eşit haklara sahip olmaları gerekir (Hadduri, 1999: 43).

Hâricîler'in "Necdiyye" fırkası ise, ümmetin ne imama ne de başkasına ihtiyacı olmadığı, kendilerine ve halka gerekli olanın, 'Allah'ın kitabı ile amel etmek' olduğu görüşündedirler (Nevbahtî, t.y.: 17-18).

Özet olarak Hâricîler'in, ilim ve züht sahibi, adaletle hükmederek Kitap ve Sünnet'i ayakta tutacak bir müslümanın soyuna, ırkına bakılmaksızın, Müslüman toplumun seçimi ile devlet başkanlığına getirilebileceğini savunmuşlardır. Bu itibarla Hâricîler'in

meseleye farklı ve orjinal bir açılım getirdikleri söylenebilir.

1. 2. Tahkim Olayı ve İhtilaflar

Hakem meselesi, hicretin otuz yedinci yılında Hz. Ali ile Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680) arasında vuku bulan Sıffîn savaşında, Muâviye'nin ordusunun mızrakların ucuna Kur'an sayfalarını takarak, Hz. Ali ve taraftarlarını Kur'an'ın hakemliğine davet etmeleri neticesinde meydana gelen bir olaydır (Nâşî el Ekber, 1971: 18).

Bu olay sadece yaşandığı döneme has bir mesele olarak kalmamış, Müslümanlar arasında günümüze kadar canlılığını korumuştur. Biz olayın tarihsel yönünü incelemekten ziyade, mezhepler tarafından nasıl anlaşıldığına değinmek istiyoruz.

Bu hususta kayda değer fırkaların başında Hâricîler gelmektedir. Çünkü bazı istisnalar dışında çoğunluğun görüşüne göre, Hâricîler'in tarih sahnesine çıkışları, bu olayın neticesinde olmuştur (Şehristânî, 1998: 131; Bağdâdî, 1993: 73-114; Yıldız, 2008: 59-72).

Sünnî ve Şiî kaynaklara bakıldığında Hâricîler, Hz. Ali'yi önce tahkîmi kabule zorlamışlardır. Hz. Ali, hakem olarak Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687)'ı görevlendirmek istemesine rağmen, karşı taraf O'nun, yakını olduğunu gerekçe göstererek kabul etmemişlerdir (Şehristânî, 1998: I, 120). Neticede Hz. Ali'yi, Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 44/669)'yi Allah'ın kitabıyla hükmetmek üzere görevlendirmeye bir anlamda mecbur bırakmışlardır (Şehristânî, 1998: I,120; Mesûdî, 1422: III, 139-140). Aynı grup daha sonra "Niçin insanları hakem tayin ettin? Hüküm, sadece Allah'a aittir" diyerek Hz. Ali'ye karşı çıkmışlardır (Şehristânî, 1998: I, 120).

Hâricîlerin bu hususstaki görüşüne gelince; onlara göre, iki hakem de kâfir olup, Hz. Ali, hakem tayin ettiği zaman küfre düşmüştür (Nevbahtî t.y.: 21). Onlar bu argümanlarına kanıt olarak, "Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar kâfirlerin ta kendileridir. İşte onlar zâlimlerin ta kendileridir. İşte onlar fâsıkların ta kendileridir" (Kur'an, 5: 44-47). Ve "...saldıranlarla Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşınız..."(Kur'an, 49: 9) âyetlerini delil getirerek, emredilmiş olduğu halde düşmanlarıyla savaşı terkettiğinden dolayı Hz. Ali'nin küfre düştüğünü iddiâ etmişlerdir (Kummî, 1963: 12; Nevbahtî, t.y.: 22).

Şîa, Mürcie, İbrahim en-Nazzâm (ö.221/835) ve Beşir b. Mu'temir (ö. 210/825) gibi Mu'tezilî düşünürlere göre Hz. Ali, taraftarları tahkîmden başka bir şeye yanaşmadıkları ve savaştan kaçındıkları için haklıdır. Ali (r.a.), Müslümanların arasını bulmaya çalıştığı için iki hakeme Allah'ın kitabıyla hükmetmelerini emretmiştir. Oysa hakemler, Allah'ın kitabına muhalefet ederek hata işlemişler; Ali ise, bu davranışıyla isabet etmiştir. Bu hususta Resulullah'ın Mekkelilerle anlaşarak Ebû Cendel b. Süheyl b. Amr'ı (ö. 18/639) elleri ve kolları bağlı olarak müşriklere geri vermesini, ayrıca Sa'd b. Muaz'ı (ö. 5/626) kendisiyle Yahudilerden Kurayza ve Nadiroğulları arasındaki meseleler için hakem tayin etmesini delil göstermişlerdir (Kummî, 1963: 13-14; Nevbahtî, t.y.: 22).

Mu'tezile'nin azımsanmayacak bir kesimin görüşüne göre ise, bütün müctehitler, ictihatlarında haklıdırlar. Dolayısıyla Hz. Ali de ictihat etmiş ve isabet etmiştir. Bu hususta ictihadından ötürü onu itham etmeyi uygun görmeyerek Ali'nin haklı olduğunu belirtmişlerdir (Nevbahtî, t.y.: 22).

Nevbahtî'nin ifadesiyle kendilerine Haşviyye denilen hadis taraftarları ise, bu konuda suskun kalmayı tercih ederek "Biz bu konuda bir şey söylemek istemiyoruz. Onların durumlarını Allah'a bırakıyoruz. Hangisinin haklı ve hangisinin hatalı olduğunu en iyi Allah bilir. Biz, daha önce olduğu gibi onların hepsini dost ediniriz" diyerek tevakkuf etmişlerdir (Nevbahtî, t.y.: 22).

2. İKİNCİ BÖLÜM

ŞİÎ FIRKALAR VE NEVBAHTÎ'NİN GÖRÜŞLERİ

Birinci bölümde Şiîlik, Mu'tezile, Mürcie ve Hâricîler gibi mezheplerin imâmet ve tahkîm olayı ile ilgili görüşlerine ve bu hususlarda meydana gelen ihtilaflara, Nevbahtî'nin Fıraku'ş-Şîa'sını esas alarak değinmeye çalıştık. Bu bölümde de aynı metodu takip ederek, özellikle Hz. Ali dönemi ve sonrası meydana gelen olayların yanısıra konuyla ilgili çeşitli Şiî fırkaların görüşlerine yer vermeye çalışacağız.

Birinci bölümde de değindiğimiz üzere, Müslüman toplum arasında Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte, çeşitli meselelere bağlı pek çok ihtilaf meydana gelmiştir. Bu ihtilaflara bağlı olarak Müslüman toplum içerisinde çok sayıda farklı görüş ve fırkalar ortaya çıkmıştır. Özellikle Hz. Ali'nin vefatını müteakip, O'nun ve evlatlarının yolunu takip ettikleri iddiasıyla zuhur eden fırkaların sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Ayrıca bu ihtilaflara bağlı olarak Müslüman toplum içerisinde çok sayıda farklı görüş ve fırka ortaya çıkmıştır.

Bu bölümde bu fırkaları incelemeye ve bunlarla ilgili Nevbahtî'nin görüşlerine yer vermeye çalışacağız.

2. 1. Hz. Ali ve İmamlar Hakkında Aşırı Görüşleri Olan Fırkalar

2. 1. 1. Sebeiyye

Genel kabule göre, *Abdullah İbn-i Sebe*'nin ismiyle müsemmâ olan *Sebeiyye* fırkası, özellikle *Tevakkuf* (imâmeti bir şahısta sona erdirmek), *Gaybet ve Ric'ât* konularını benimseyen, Hz. Ali'de bulunan ilâhî özelliğin tenasüh yoluyla diğer imamlara intikal ettiğini iddia eden ve bu hususta aşırı fikirleriyle ön plana çıkan, Gâliyye'nin önde gelen fırkalarından biri olup (Nevbahtî, t.y.: 27; Bağdâdî, 1993: 233; Şehristânî, 1998: I, 204) *Abdullah b. Sebe*'ye nisbetle bu adı almıştır (İbn Kuteybe, 2003: 340; Bağdâdî, 1993: 233; 77; Şehristânî, 1998: I, 204; Salih, 2003: 168-69). Bu fırkanın görüşleri Abdullah b. Sebe'nin fikirlerine dayanması sebebiyle (İbn Kuteybe, 2003: 340), olayları daha iyi analiz edebilmek ve bir takım sonuçlara ulaşmak için Abdullah b. Sebe'yi tanımamız

gerekmektedir.

Yaptığımız araştırmalarda İbn-i Sebe'nin doğum ve ölüm tarihiyle ilgili bir bilgiye rastlayamadık. Tarihçiler onu çoğunlukla annesine izafeten İbn-i Sevdâ (siyah kadının oğlu) şeklinde adlandırırlar. Kendisinin aslen San'alı bir yahudi olduğu tarihî bilgiler arasında yer almaktadır (Taberî, t.y.: I, 2942-2944; Houstma, 1993: I, 40).

İbn Sebe, Hireli bir Yahudi iken Hz. Osman zamanında Medine'ye gelerek müslüman olmuştur. Hz. Osman'dan görev istemiş, görev verilmeyince vilayetlere giderek halkı Hz. Osman'ın valileri aleyhine kışkırtmaya çalışmıştır. Önce Basra'ya, sonra Kûfe'ye ve Şam'a gitmiş, oralarda tutunamayınca Mısır'a geçmiştir. Burada görüşlerini yaymış ve taraftar toplamıştır (Turan, 2000: 74 vd.; Salih, 2003: 168).

Abdullah b. Sebe hakkında Taberî, Seyf b. Ömer'den nakille şunları söylemektedir:

> Abdullah b. Sebe, annesi siyahî olan San'alı bir yahudi idi. Hz. Osman zamanında müslüman oldu. Daha sonra müslüman ülkelerde sapık fikirler yaymaya başladı. Önce Hicaz'da iken daha sonra Basra, Kûfe ve Şam'a gitti. Şam'da kimseyi yanına çekemedi. Şamlılar onu şehirden çıkarınca Mısır'a gitti ve onların arasında yaşadı. Orada Mısırlılar'a şunları telkin etti: 'Hayret! İnsanlar İsa'nın döneceğini iddia ediyorlar da Muhammed'in döneceğine inananları yalanlıyorlar. Oysa Yüce ve Aziz Allah: "Ey Muhammed! Kur'an'a uymayı sana farz kılan Allah, seni döneceğin yere döndürecektir" (Kur'an, 28: 85) buyurmaktadır. Bu bakımdan Muhammed dönüş için İsa'dan daha hak sahibidir.'
>
> Onun bu görüşü kabul edildi. Böylece O, *ric'at akîdesi*ni ortaya atmış oldu. Halk, ric'at hakkında konuşmaya başladı. Sonra şunu ileri sürdü: 'Bin peygamber ve her peygamberin de bir vasîsi vardır. Ali de Muhammed'in vasîsidir.' Bundan sonra dedi ki: 'Muhammed, nebilerin sonuncusu, Ali de vasîlerin sonuncusudur.' Daha sonra şunları ileri sürdü: 'Resûlullah'ın vasiyetini tutmayıp onun vasiyetini atlayandan ve haksız olarak ümmetin başına geçenden daha zalim kimse olur mu?' Sonra şunu dedi: 'Osman, hilâfeti hakkı olmayarak ele geçirmiştir. Bu ise, Resûlullah'ın vasiyetine aykırıdır. Onun için Ey insanlar! bu hususta harekete geçiniz. Emirlerinizi zorlayınız. İyiliği emr ve kötülükten nehy (Emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker) işini ortaya koyunuz ve insanları bu yola davet ediniz'.
>
> Böylece iddialarını yaydı. Gizlice mektuplar yazarak kendi fesat yolunda olanlarla haberleşti ve onları kendi yoluna çağırdı. Neticede onlar, iyiliği emr ve kötülüğü yasaklama işine koyuldular. Her şehir halkı diğerleriyle kendi valileri ve idarenin kusurları hakkında yazışmaya başladı. Bu şekilde memleketten memlekete uydurdukları şeyleri yazıp yaydılar.
>
> Her şehir bir diğeri hakkında "Bizim durumumuz iyi, onlarınki kötü imiş" şeklinde söz eder hâle geldi. Muhammed b. Ebî Bekr ve Talha b.

> Ubeydullah, bu türden haberleri alınca Hz. Osman'a geldiler ve "Ey müminlerin emiri! Halktan bize gelen haberler sana da geliyor mu?" dediler. O "Hayır, vallahi bana selamet haberlerinden başka bir şey gelmedi" dedi. Bunun üzerine Hz. Osman, "Sizler benim yardımcılarım ve müminlerin şahitlerisiniz. Onun için bana yol gösteriniz" dedi. Onlar, "Sana şu yolu gösteririz: Kendilerine güvendiğin kimseleri sana haber getirmeleri için bu şehirlere gönder."
>
> Hz. Osman, bunun üzerine Muhammed b. Mesleme'yi Kûfe'ye, Usâme b. Zeyd'i Basra'ya, Ammâr b. Yâsir'i Mısır'a ve Abdullah b. Ömer'i Şam'a gönderdi. Onlar da görev yerlerine gittiler. Bir süre sonra Ammâr hariç diğerleri döndü. Halk Ammâr'ın geciktiğini, hatta bir suikasta kurban gittiğini dillendirmeye başladı. O sırada Abdullah b. Sa'd'ın, Mısır'da bir grubun Ammâr'a meylettiğini, onun etrafından ayrılmayan bu takımın Abdullah b. Sevdâ, Halil b. Mulcem, Sudan b. Hurman ve Kinâne b. Bişr'den müteşekkil olduğunu bildiren bir mektubu geldi (Taberî, t.y.: I, 2942-2944).

Daha sonra Taberî, h. 36. yıl olayları arasında Cemel vakasını anlatırken, yine Seyf b. Ömer'den naklen İbn-i Sevdâ ile ilgili yeni bilgiler verir. Buna göre İbn-i Sevdâ ve ileride her biri Hâricîler'in ileri gelenlerini teşkil edecek arkadaşları: *İlba' b. el- Heysem, Adiy b. Hâtem, Salim b. Sa'lebe, Şureyh b. Evfâ* ve diğerleri, Hz. Ali ile Hz. Âişe arasındaki Cemel Vakası'ndan bir gün önce tarafların anlaşma zeminine doğru önemli bir mesafe kat ettiklerini görünce, hemen gizli bir toplantı tertip etmişler ve 'her iki taraf arasında bir barış yapılırsa, bunun kendileri için "ölüm" demek olacağını ileri sürerek' her ne suretle olursa olsun, ertesi gün harbin başlatılması hususunda karar almışlardır. Bu işte en büyük rolü yine İbn-i Sevdâ oynamıştır (Taberî, t.y.: 3164-3165).

İbn-i Sebe, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve diğer sahabeye dil uzatan ve onları sevmeyen biri olarak tanınmıştır. O, buna gerekçe olarak, Hz. Ali'nin böyle emrettiğini söylemiş, daha da ileri giderek Hz. Ali hakkında bir takım mesnetsiz sözler sarf etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ali onu getirterek işin aslını sormuş; O'da bunları itiraf etmiştir. Ali de onun öldürülmesini emretmiştir. Ancak halk buna karşı çıkarak: "Ey mü'minlerin emiri! Halkı 'Ehl-i Beyt'in sevgisine, senin velâyetine ve düşmanlarından uzaklaşmaya çağıran birini mi öldürüyorsun?" şeklinde itirazda bulununca Hz. Ali, İbn-i Sebe'yi *Medâin*'e[7] sürgün etmiştir (Kummî, 1963: 20; Nevbahtî, t.y.: 27). Ayrıca Nevbahtî, Hz. Ali taraftarlarından bazı alimlerin rivayetlerine dayanarak İbn-i Sebe'nin Yahudi iken

[7] *Medâin*, Arapçada şehir anlamına gelen Medine kelimesinin çoğuludur. Şehirler yan yana olduklarından dolayı bu şekilde isimlendirilmişlerdir. Medâin'in Farsça isminin Taysafun olduğu, bunun et-Taysafûn olarak Arapçalaştırıldığı söylenir (M. Streck, 1993: VII, 456).

Hz. Mûsâ'nın ardından Yûşâ b. Nûn hakkında söylediklerinin benzerini, Müslüman olunca Nebî'nin vefatından sonra Hz. Ali için söylediğini belirtir (t.y.: 27).

Yine Nevbahtî, İbn-i Sebe'nin, Hz. Ali'nin imâmetinin farziyetini ilan eden, açıkça düşmanlarından uzak duran ve onun muhaliflerine cephe alan ilk kimse olduğunu belirtir. Ayrıca *Nevbahtî, Şîa'ya muhalif olanların, bu verilere dayanarak, Râfıza'nın aslının Yahudilik'ten geldiğini iddia ettiklerini söyler* (t.y.: 27-28).

Şehristânî de, İbn-i Sebe hakkında Nevbahtî'nin görüşlerine paralel görüşlere yer verir. Farklı olarak İbn-i Sebe'nin, Hz. Ali'nin diri olduğunu, ölmediğini, O'nda ilâhî bir karakter bulunduğunu, hiç kimsenin O'nu mağlup edemeyeceğini, bulutlar üzerinde geleceğini, gök gürültüsünün Ali'nin sesi, şimşeğin de tebessümü olduğunu, yakında yere ineceğini, indikten sonra zulümle dolan yeryüzünü adaletle dolduracağını iddia ettiğinden bahseder (1998: I, 204-205). Bağdâdî, Sebeiyye'nin Hz. Ali hakkındaki iddialarını şöyle ifade eder:

> Ali şehit edilince İbn Sebe, öldürülenin Ali olmadığını, onun ancak insanlara Ali şeklinde görülen Şeytan olduğunu; Ali'nin İsa b. Meryem'in göğe çıkışı gibi, göğe çıktığını iddia etmiş ve demiştir ki: "Yahudiler ve Hıristiyanlar'ın İsâ'nın öldürülmesi iddialarında yalan söyleyişleri gibi, Navâsıb (Hz. Ali'ye düşmanlık gösterenler) ve Havâric de Ali'nin öldürülmesi iddialarında yalan söylemişlerdir. Yahudiler ve Hıristiyanlar, ancak İsâ'ya benzeyen çarmıha gerilmiş bir şahıs gördüler. Aynı şekilde Ali'nin öldürüldüğünü söyleyenler de, Ali'ye benzeyen öldürülmüş birini gördüler ve onun Ali olduğunu sandılar. Ali ise göğe çıkmıştır; dünyaya inecek ve düşmanlarından intikam alacaktır (1993: 233-34).

Yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz İbn-i Sebe'nin gerçek bir kişilik mi yoksa figüran mı olduğu konunun uzmanları tarafından tartışılmıştır (Fığlalı, 1982: 379-390; Korkmaz, 2005: 113-120). Bu olaylardan bir takım sonuçlar çıkarmak mümkündür. Bize göre bu olay, amaca ulaşmak için insanların temiz dini duygularının nasıl sömürüldüğünün tarihî bir vesikası konumundadır.

2. 1. 2. Muhtâriyye (Keysâniyye)

Nevbahtî'ye göre Hz. Ali ve diğer imamlar hakkında aşırı görüşleri olan ikinci fırka, Muhtâriyye/Keysâniyye'dir Bunlar, *Muhtâr b. Ebû Ubeyd es-Sekafî*'nin (ö. 67/687) mensuplarıdır (İbn Kuteybe, 2003: 340; Şehristânî, 1998: I, 170). Muhtar es-Sekafî'nin taraftarlarına *Keysâniyye* de denilmektedir (İbn Kuteybe, 2003: 340). Eş'arî, bunu, Hz.

Hüseyin'in intikamını almak için hurûc eden ve halkı Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetine davet eden Muhtâr es-Sekafî'nin lakabının Keysân olmasına bağlar (1999: I, 92). Nevbahtî de aynı görüştedir (t.y.: 28).

Nevbahtî'ye göre Muhtar'a Keysân denmesinin asıl sebebi, onun güvenlikten sorumlu komutanının isminin de Keysân oluşu ve bu şahsın görüşleri, hareketleri ve kan dökücülüğü itibariyle Muhtar'dan çok daha aşırı olmasıdır (t.y.: 28). Nevbahtî, bu çerçevede bize bir bilgi daha verir ki o da, Keysân, bazılarının rivâyetine göre Hz. Ali'nin azadlı kölesidir (t.y.: 28).

Muhtar'ın şahsiyeti çok karışıktır. Bu şahıs, önce Hâricî iken o dönemde Mekke'de halîfeliğini ilan eden Abdullah b. Zübeyr'e katılmıştır. Yezid b. Muâviye (25/645-64/683)'nin ordusuna karşı onun saflarında yer almış fakat kendisine güvenilmediğini yahut önem verilmediğini anlayınca ondan ayrılarak Kûfe'ye gitmiştir (İbnü'l-Esîr, 1965: IV, 165 vd.). Altmış yaşına kadar adı hiçbir faaliyete karışmamışken, İslâm ülkesinin karışıklık içinde olduğu günlerde faaliyete geçmiştir. Yezîd'in ölümünden hemen sonra Kûfe'de bir mescitte "Zafer müjdesi verin, sevdiğiniz size geldi" diye açıklamada bulunmuş ve bunun üzerine hapsedilmiştir (Ebû Zehrâ, 1987: I, 41; Câbirî, 1997: 515-520; Onat, 1993: 93-100).

O sırada Süleyman b. Sûrad'in idaresinde bulunan ve Kerbelâ'nın intikamını almak isteyenlere hapishaneden mektuplar yazarak "Süleyman meşru bir lider değildir, lider benim ben" şeklinde ilgisini devam ettirmiştir. Eniştesi Abdullah b. Ömer'in sayesinde hapisten çıkarılmış; bundan böyle hiçbir faaliyete karışmayacağına dair söz vererek evine çekilmiştir. Ancak verdiği sözün arkasında durmayan Muhtâr, Abdullah b. Zübeyr devrini yaşayan Kûfe'de kendi adına harekete geçerse bir şey yapamayacağını anlayınca, bu defa da Medîne'de yaşamakta olan Hz. Ali'nin Havle adlı hanımından doğan Muhammed b. Hanefiyye adına davete girişmiştir (Ebû Zehrâ, 1987: I, 41; Fığlalı, 1983: 335-352; Turan, 2000: 54).

Nevbahtî, bu fırka mensuplarının Muhammed b. Hanefiyye'ye bağlanmalarının ve O'nu Hz. Ali'den sonra imâmete layık görmelerinin sebebini, Basra'da Cemel Harbi'nde babasının sancağını iki kardeşi (Hasan ve Hüseyin) değil de onun taşımış olmasına bağla-

maktadır (T.y.: 28). Ayrıca Nevbahtî, bu şahsın, Hz. Hüseyin'in katilleri ile savaşa katılan diğer kimseleri öldürünceye kadar Hüseyin'in kanının ve öcünün peşini bırakmadığını ve bu işi, Muhammed b. Hanefiyye'nin emrettiğini iddia ettiğini belirtmektedir (t.y.: 28, 32).

Nevbahtî'ye göre Muhtar, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin Hz. Ali'nin vasîsi ve Ali'den sonra yine onun imam olduğunu, kendisinin ise Muhammed b. el-Hanefiyye'nin vekili ve görevlisi olduğunu söylüyordu. Ayrıca Muhtar, Hz. Ali'den önceki halîfeleri ve Sıffîn ve Cemel savaşlarında Ali'ye karşı savaşanları küfürle suçluyordu (t.y.: 28-29).

Sünnî Mezhepler Tarihi yazarlarından Şehristânî, Muhtar'ın başarıya ulaşmasında iki faktörün etkin olduğunu; birincisi; onun Muhammed b. Hanefiyye'ye intisabı, ikincisi de Hz. Hüseyin'in intikamını almak için gece gündüz çalışmış olması şeklinde ifade etmektedir (1998: I, 171).

Muhtariyye (Keysaniyye) fırkasının görüşlerini maddeler hâlinde özetlemek mümkündür:

1. Hz. Ali'den sonra imam, Muhammed b. Hanefiyye'dir.
2. Muhammed b. Hanefiyye bütün ilimleri bilir; çünkü imam, İlmi İlâhî'nin sembolüdür.
3. Şeriatı ancak imam tevil eder. İmama itaat, ilahî kanuna itaattir. İmamlar hatadan salim ve masumdurlar.
4. Ric'at (Muhammed b. Hanefiyye'nin ölümünü inkâr ederek, O'nun Medine'ye yedi günlük mesafede bulunan Radvâ dağında oturduğuna, bal ve süt olan iki kaynaktan beslendiği, sağında bir aslanın, solunda ise bir leoparın onu koruduğu ve buradan geri dönüşü)'a inanırlar.
5. Tenasüh (ruhların insan öldükten sonra bir bedenden çıkarak başka bir bedene girmesi)'e inanırlar.
6. Bir kısmı daha da ileri giderek Muhammed b. Hanefiyye'nin peygamber olduğuna inanırlar.
7. Dinin imama itaatten ibaret olduğuna inanırlar. Bundan dolayı da namaz, oruç, hac vb. İslâm'ın esaslarına uyma zorunluluğunun ortadan kalktığı görüşündedirler (Nevbahtî, t.y.: 28-34,47; Şehristânî, 1998: I, 171-72; Turan, 2000: 55).

Keysânîler, Muhammed b. Hanefiyye'nin ölümünden sonra imâmetin kimde olacağına dair ihtilâfa düşmüşler ve her ihtilaf, bir fırkayı meydana getirmiştir (Şehristânî, 1998: I, 174). Şimdi bu fırkalara sırasıyla değinelim:

2. 1. 2. 1. Hâşimiyye

Hâşimiyye, Muhammed b. Hanefiyye'nin ölümünden sonra oğlu *Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed* (ö. 98/716)'i imam olarak kabul edenlere verilen isimdir (Eş'arî, 1999: I, 94; Isferâyînî, 1983: 32). Nevbahtî'ye göre, Ebû Hâşim, Muhammed b. Hanefiyye'nin çocuklarının en büyüğü idi ve imâmeti babası ona vasiyet etmişti (t.y.: 36).

Ebû Hâşim, Emevî halîfelerinden Süleyman b. Abdülmelik zamanında (86- 96/705-715) *Humeyme*'de öldürülmüştür (Taberî, t.y.: III, 2500). Ebû Hâşim'in ölümünden sonra taraftarlarından bir kısmı, onunla ilgili tıpkı babası Muhammed el-Hanefiyye ile ilgili söyledikleri gibi, onun da Mehdî olduğunu, ölmediğini, hayatta olduğunu ve ölüleri dirilttiğini söyleyerek aşırılığa düşmüşlerdir (Nevbahtî, t.y.: 36).

Ebû Haşim'in ölümünden sonra bunlar dört fırkaya ayrılmışlardır. Bir kısmı, Ebû Hâşim'in Şam'dan ayrıldıktan sonra öldüğüne ve imâmeti kardeşi Ali b. Muhammed'e vasiyet ettiğine, ondan da imâmetin Hasan b. Ali'ye geçtiğine inanırlar. Bunlara göre imâmet, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin çocuklarının dışına çıkamaz. Kâim ve Mehdî bunların arasından çıkacaktır (Nevbahtî, t.y.: 36-37).

Yine diğer bir kısma göre, Ebû Hâşim imâmeti Kûfe'de ayaklanan Abdullah b. Muaviye b. Ca'fer b. Ebî Tâlib'e vasiyet etmiştir. Fakat bu sırada O, küçük bir çocuk olduğu için vasiyeti Salih b. Müdrik'e devrederek ona Abdullah b. Muaviye büluğ çağına gelinceye kadar vasiyeti korumasını ve o zaman vasiyeti ona aktarmasını emretmiştir. Bu yüzden imam odur ve o her şeyi bilir. Nevbahtî'ye göre bunlar, "Allah nurdur ve O, Abdullah b. Muaviye'dir" diyecek kadar ileri gitmişlerdir. Bunlar Abdullah b. Hâris'in taraftarları olup *Hârisiyye* şeklinde adlandırılırlar. Bunların hepside, "İmamı tanıyan dilediğini yapsın" diyen aşırılardı (Gulât). (t.y.: 37-38).

Bir kısmı da Ebû Hâşim'in imâmeti Muhammed b. Ali b. Abdillah b. Abbas'a vasiyet ettiğine inanmaktadırlar (Nevbahtî, t.y.: 38-39).

Ebû Hâşim'den sonra dördüncü ve son grup ise, Ebû Hâşim'in ölmeyip yaşadığına, tekrar döneceğine ve insanların işlerini düzelterek yeryüzüne hâkim olacağına; onun Allah'ın bir açıklayıcısı olarak nebî olduğuna, ayrıca ondan sonra vasî olmadığına inanırlar (Nevbahtî, t.y.: 39). Bu fırka mensuplarının ileri sürdükleri fikirlerle, daha sonra ortaya çıkan *Bâtınıyye*'nin görüşleri arasında büyük benzerlikler vardır.

Şehristânî de, bu fırkanın düşünceleri ile ilgili şu ifadelere yer verir:

> Muhammed b. el-Hanefiyye, Allah'ın rahmetine intikal etmiş ve imâmet de ondan oğlu Ebû Hâşim'e geçmiştir. O, bildiği bütün sırlı bilgileri afâk'ın enfüs'e nasıl uygulanacağını, Kur'an'ın te'vilini ve zâhirin bâtınını ona öğretmiştir. Her şahsın bir ruhu olduğu gibi, her tenzîlin de bir te'vîli vardır. Bu ilimdeki her misâl bu âlemdeki bir gerçektir. Bu ilmi Ali b. Ebî Tâlip oğlu Muhammed'e, o da Ebû Hâşim'e öğretmiştir. Bunu bilen gerçek imamdır (1998: I, 174-75).

Bu anlatılanlar dâhilinde, insanların bu kadar mesnetsiz ve akla aykırı görüşlere nasıl destek verdiklerini anlamak bir hayli zor olsa gerek.

2. 1. 2. 2. Beyâniyye

Muhammed b. el-Hanefiyye'nin ölümünden sonra ortaya çıkan ikinci fırka Beyâniyye'dir. Bunlar, *Beyân b. Sem'ân et-Temîmî* (ö. 119/737)'ye uyanlardan müteşekkil bir fırkadır (Nâşi el-Ekber, 1971; 40: Eş'arî, 1999: I, 66; Salih, 2003: 80; Dalkıran, 2004: 153-54). Beyân b. Semân, Kûfe'de yaşayan ve saman ticareti yapan biri idi. Sonra Muhammed Bâkır (ö. 114/773)'ın kendisine vasiyette bulunduğunu iddia ederek, imam olduğunu ileri sürmüştür. Bu yüzden, dönemin Kûfe valisi olan *Hâlid b. Abdullah el-Kasrî* tarafından arkadaşlarıyla birlikte öldürülmüştür (Nâşi el-Ekber, 1971: 41; Kummî, 1963: 33; Nevbahtî, t.y.: 33-34).

Nevbahtî'ye göre Beyân b. Sem'ân, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin oğlu olan Ebû Hâşim'in ölümünden sonra nübüvvet iddiasında bulunmuştu. Bu yüzden Ebû Ca'fer Muhammed Bâkır'ı kendisine uymaya ve nübüvvetini kabul etmeye çağıran bir mektup yazmış ve mektubunda da şöyle demişti: "Bana uy, selâmete erersin, derecen yükselir, kurtulursun ve zengin olursun. Çünkü sen, Allah'ın nübüvvet ve risâleti nereye vereceğini bilemezsin. Resûle düşen, ancak tebliğdir. Uyaran kimse vebalden kurtulmuştur." (Kummî, 1963: 37; Nevbahtî, t.y.: 39; Şehristânî, 1998: I, 154; Bağdâdî, 1993: 236-37;

F. Tucker, 2003: 217-232). Bunun üzerine Muhammed Bâkır, Beyân'ın elçisine getirdiği mektubu yemesini emretmiş ve O'da yemişti (Kummî, 1963: 37; Nevbahtî, t.y.: 39; Salih, 2003: 81).

Nevbahtî, ayrıca bu fırkadan bir grubun Ebû Hâşim'i Kâim ve Mehdî olarak addettiklerini, O'nun tekrar dönerek insanların işlerini düzelterek yeryüzüne hâkim olacağı inancını taşıdıklarını; ondan sonra Vasî olmadığını düşündüklerini ve onların bu hususta çok aşırı gittiklerini ifade eder (t.y.: 39).

Nevbahtî'nin verdiği bilgilerden Beyân b. Sem'ân ve taraftarlarının, tıpkı Ebû Hâşim Abdullah'ın bazı taraftarları gibi çok sapkın bir noktaya geldikleri anlaşılmaktadır.

Nevbahtî'nin verdiği bilgilere eşdeğer bilgileri *Sünnî Mezhepler Tarihçileri* de vermektedirler. Şöyle ki Bağdâdî, Beyâniyye'nin, imâmetin Muhammed b. Hanefiyye'den oğlu Ebû Hâşim'e geçtiğini; Ebû Hâşim'den sonra da vasiyet yoluyla Beyân b. Sem'an'a geçtiği görüşünde karar kıldıklarını belirtir (1993: 237).

Şehristânî'ye göre Beyân b. Sem'ân, Hz. Ali'nin ilâh olduğunu iddia etmiştir. Ona göre, Ali'ye ilahî bir güç hulul etmiş ve bu güç, bedeni ile birleşmiştir. O, Ali'nin gaybı bu ilâhî güç vasıtası ile bildiğini, bu güç ile kâfirlerle muharebe edip, zafere ulaştığını ve Hayber'in kapısını söküp attığını iddia etmiştir (Şehristânî, 1998: I, 154).

Beyan, bu iddialarını daha da ileri götürerek Hz. Ali'nin zamanla zuhur edeceğini; "*Onlar ille de buluttan gölgeler içinde Allah'ın gelmesini mi beklerler!*" (Kur'ân, 2: 210) âyetini tefsirinde de gölgeler içinde gelenden Hz. Ali'nin kastedildiğini, gök gürültüsünün onun sesi, şimşeğin de tebessümü olduğunu ileri sürmüştür (Şehristânî, 1998: I, 154; Salih, 2003: 81).

Bu asılsız iddialarla yetinmeyen Beyân, peygamberlik iddiasında da bulunmuştur. İddiasını desteklemek için Kur'an-ı Kerim'in daha sonra İsmâiliyye fırkasında en gelişmiş şeklini alacak olan Bâtınî tefsirine girişmiştir (Gölcük, 1992:VI, 29).

Beyan'a göre, Kur'an'da geçen (3: 138) beyân kelimesi ile kendisine işaret olunmaktadır (Nâşi el-Ekber, 1971: 40). Onun tasavvurundaki Allah, insan suretindedir; organları

ve diğer aksamı insanlarla aynıdır. Ona göre, "Ondan başka her şey yok olacaktır" (Kurân 28: 88) âyeti gereğince, Allah'ın bütün organ ve aksamı yok olsa dahi yüzü kalacaktır (Eş'arî, 1999: I, 67; Şehristânî, 1998: I, 154).

Beyân b Sem'ân'ın âkıbetiyle ilgili olarak Şehristânî, çevresinde itaat eden ve düşüncelerini benimseyen bir cemaatin teşekkül etmesinden dolayı Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin onu öldürdüğünü; bir rivayete göre de Ma'ruf b. Saîd ile birlikte yaktığını belirtir (Şehristânî, 1998: I, 155).

2. 1. 2. 3. Muğîriyye

Nevbahtî'ye göre Muğîriyye fırkası, *Muğîre b. Saîd el-İclî* [8] (ö. 119/737) ye dayanmakta olup onun taraftarlarıdır. Muğire b. Saîd, Kûfe valisi olan Halid b. Abdillah el-Kasrî'nin mevlâsı (hizmetçi) dır (t.y.: 66). Muhammed b. Abdillah b. Hasan'ın imâmetini kabul edip, onu dost edinmişlerdir. Muhamed b. Abdillah öldürüldüğü zaman imamsız ve vasîsiz kalmışlardır. Muğîriyye ondan sonra kimsenin imâmetini kabul etmemiştir (t.y.: 63). Zira onlara göre, Muhammed b. Abdillah ölmemiş ve öldürülmemiştir; yaşamaktadır (Nevbahtî, t.y.: 66).

Nevbahtî, Muğire b. Saîd'in işi daha da ileri götürüp kendisinin resûl ve nebî olduğunu, Cebrâil'in kendisine vahiy getirdiğini iddia ettiğini belirtmektedir. Bunun üzerine Halid b. Abdillah, onu yanına çağırmış ve böyle bir iddiada bulunup bulunmadığını sormuştur. Muğîre de iddiasını tekrarlamakla kalmamış, Halid b. Abdillah'ı da kendisine uymaya çağırmıştır. Bunun üzerine Halid, Muğîre'den tevbe etmesini istemiş, Muğîre'nin bunu reddedip sözünden vazgeçmemesi üzerine onu öldürmüş daha sonra da asmıştır (t.y.: 66).

Nevbahtî, Muğîre'nin ölüleri dirilttiğini iddia ettiğini ve tenasühe inandığını, taraftarlarının da, yaşadığı döneme kadar, aynı inancı sürdürdüğünü söylemektedir (t.y.: 66).

Nevbahtî, bunların dışında Muğîre b. Saîd'in taraftarlarının "Biz Allah'ın kudretini inkâr etmiyoruz, ne ric'ate inanıyoruz ne de onu yalanlıyoruz. Allah, ne dilerse onu yapar" görüşünde olduklarını belirtmektedir (t.y.: 69).

---

[8] Muğîre b. Saîd el-İclî ile ilgili olarak bkz., (Ocak, 1993: 122-129; Tucker, 1982: 203-229).

Sünnî Mezhepler Tarihçileri de, Nevbahtî'ye benzer bilgileri eserlerinde vermektedirler. Örnek olarak Bağdâdî, Muğîre b. Saîd'in ortaya çıkışının ilk yıllarında İmâmiyye'ye yakınlık göstererek imâmete Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'den sonra torunu Muhammed b. Abdullah b. el-Hasan'ı uygun gördüğünü belirtir (1993: 238-39).

İbn Kuteybe, Muğîriyye fırkasını Râfızîler'den sayar ve Becîle kabîlesinin mevlası olan Muğire b. Saîd'e nisbetle Muğîriyye adını aldığını ifade eder. Ayrıca onun, beklenen Mehdî (el-Mehdiyyu'l-Muntazar) olduğunu; buna delil olarak da, Mehdî'nin adının Nebi'nin adına, babasının adının da Nebî'nin babasının adına uygun olduğunu iddia ettiğini bildirir (2003: 340).

Ali b. Ebî Tâlib'e gâlî düşünceler isnad eden ve onun taraftarı olmayanları tekfir eden ilk kişinin de Muğire b. Saîd el-İclî olduğu ifade edilir. Muğîre, Hz. Ali'nin ilâh olduğunu iddia ederek, başta Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olmak üzere Ali'nin yanında yer almayan diğer sahabeyi de tekfir eder (İbnu'l-Esîr, 1982: 208). Muğire'nin gâlî düşüncelerine Muhammed Bâkır'ın tepki gösterdiğini aralarında geçen bir diyalogdan da anlamaktayız. Muğîre b. Saîd, Muhammed Bâkır'a gelerek "gaybı bildiğini ikrar et de Irak'ı senin için toplayayım" deyince, Muhammed Bâkır, Muğîre'yi azarlayarak yanından kovmuştur. Aynı şeyleri Muhammed Bâkır'ın oğlu Ca'fer es-Sâdık'a da söyleyince, Ca'fer, "Allah'a sığınırım" cevabını vermiştir (İbnu'l-Esîr, 1982: 209).

Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'den sonra, önce kendisinin imâmetini daha sonra da peygamberliğini iddia edip, haramları helâl sayarak, Hz. Ali hakkında aşırı düşünceler ortaya koyan Muğîre, bunlara teşbihle ilgili görüşlerini de ilave eder. Bu meyanda, Allah'ı sûret ve uzuvları olan, alfabedeki harflere benzeyen bir cisim ve başında nurdan bir taç olan şahıs şeklinde tasvîr eder. O'na göre, Allah, âlemi yaratmak istediğinde '*İsm-i A'zam*' ile konuşmuş; sonra uçup tacının üzerine konmuştur (Bağdâdî, 1993: 239; Şehristânî, 1998: I, 179).

Ayrıca Muğîre, Yüce Allah'ın insanları cesetlerinden önce yarattığını ve onlar arasında ilk yarattığı şeyin de, Hz. Muhammed (sav) 'in gölgesi olduğunu iddia etmiştir. Bu hususta, " Deki: O çok esirgeyen Allah'ın bir çocuğu olsaydı, ben ona tapanların ilki olurdum" (Kur'ân, 43: 81) âyetini buna delil getirmiştir. İddiasına göre, Allah, Hz. Mu-

hammed'in gölgesini insanların gölgesine göndermiştir. Sonra göklere ve dağlara, Hz. Ali'yi kendilerine zulmedenlerden korumalarını teklif etmiş; fakat onlar bunu kabul etmekten çekinmişlerdir. Daha sonra bunu insanlara teklif etmiştir. Yine Allah'ın "Biz emâneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik. Ama onlar bunu yüklenmekten çekindiler ve bundan endişeye düştüler. İnsan ise bunu yüklendi. Çünkü insan, çok zalim ve çok cahildir" (Kur'an, 33: 72) ayeti buna işaret etmektedir.

Muğîre, bu âyette geçen 'çok zalim ve çok cahil'den kasdedilenin Ebû Bekir olduğunu ileri sürerek, Hz. Ömer hakkında da "...Şeytanın hali gibidir; çünkü şeytan insana 'küfret' der. İnsan küfredince de «Ben, gerçekten sana uzağım» der" (Kur'an, 59: 16) âyetini te'vîl etmiştir. Ona göre, bu âyetteki şeytan, Hz. Ömer'i temsil etmektedir (Bağdâdî, 1993: 240).

Tüm bunlardan hareketle Hasan Onat, Muğîriyye hareketi ile ilgili olarak, "Mugîre b. Saîd hareketi, her ne kadar gerçek anlamda Şiî fikirlere dayanıyorsa da, Milel-Nihal kitaplarında yer alan Şiîliğin ilk tezâhürlerinden birisi olarak telakki edilebilir" ifadelerine yer vermektedir (1993: 128-9).

2. 1. 2. 4. Mansûriyye

Muhammed b. el-Hanefiyye'nin ölümünden sonra ortaya çıkan fırkalardan biri de Mansûriyye'dir. Bu fırka, *Ebû Mansûr el-İclî* [9] (ö. 123/741) taraftarlarından meydana gelmekte olup Ebû Mansûr, mezhebin merkezinde yer almaktadır. Ebû Mansûr el-İclî, Kûfe'li olup Abdülkays kabilesinden idi. Kûfe'de bir evi vardı, çölde büyümüştü ve okuma yazma bilmemekteydi (Kummî, 1963: 46; Nevbahtî, T.y.: 43).

Ebû Mansûr, Allah'ın kendisini katına çıkararak eli ile başını sıvazladığını, konuştuğunu ve "Ey evladım! Ebû Mansûr" diyerek kendisine dost edindiğini, böylece nebî ve peygamber olduğunu iddia etmiştir (Kummî, 1963: 46; Nevbahtî, t.y.: 43).

Nevbahtî'ye göre Ebû Mansûr, Muhammed Bâkır'ın ölümünden sonra kendisini vasî kıldığını iddia etmiştir. Sonra işi daha da ileri götürerek peygamberliğin kesintiye uğramadığını, Hz. Ali ve oğullarının nebî ve resûl olduklarını iddia ederek "Ben, onlardan

[9] Ebû Mansûr el-İclî ile ilgili olarak bkz., (F. Tucker, 2003: 217-219; Onat, 1993:130-133).

sonra nebî ve resûl'üm, nübüvvet benim yedinci neslime kadar devam edecektir. Çocuklarım benden sonra nebîdirler. Onların sonuncusu ise Kâim'dir" demiştir (t.y.: 43-44). Ayrıca Ebû Mansûr, muhaliflerinin kâfir ve müşrik olduğuna inandığından, onların boğularak ve suikastle öldürülmelerini emretmekteydi.

Yine Ebû Mansûr, Peygamber olduğuna inandığı için, Cebrail'in kendisine Allah katından vahiy getirdiğini; Hz. Muhammed'in Kitap (tenzîl)'la, kendisinin ise te'vîl ile gönderildiğini iddia etmekteydi. Bu iddiaları üzerine Kûfe valisi Halid b. Abdillah el-Kasrî, onu arayıp soruşturmuş fakat bulamamıştır (Kummî, 1963: 46; Nevbahtî, t.y.: 44).

Sûnnî Mezhepler Tarihçileri de Ebû Mansûr'un aşırı fikirler ileri sürdüğünü söylemişlerdir. Öyleki, Ebû Mansûr'un iddiasına göre, Âl-i Muhammed semâ, taraftarları ise arzdır. "Eğer gökten bir parça (kisf) düşer görseler, bu birbiri üstüne yığılmış buluttur derler" (Kur'an, 52: 44) âyeti gereğince kendisi, gökten düşmüş bir parçadır (Eş'arî, 1999: I, 41; Bağdâdî, 1993: 243-44; Şehristânî, 1998: I, 209).

Mansûr, Allah'ın kendisini yanına çağırdığını, onu kendisine yaklaştırdığını ve kendisine: "Ey yavrucuğum, yeryüzüne in ve benim adıma teblîğde bulun." dediğini, daha sonra kendisini yere indirdiğini iddia etmiştir (Nevbahtî, t.y.: 43; Eş'arî, 1999: I, 75; Şehristânî, 1998: I, 210).

Yine Mansûr'un iddiâsına göre, Allah'ın mahlûkatta ilk yarattığı insan Hz. Îsâ, daha sonra da Hz. Ali'dir. Cennet ve Cehennem'i inkâr ederek, Cennet'in Allah'ın sevilmesini istediği kimse, Cehennem'in de düşman olunmasını istediği kimse olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca ölü, kan, domuz eti, şarap ve kumar vb. yasakların helâl olduğunu; haram kılınan şeylerin isimlerinin, Allah'ın imâmetlerini yasakladığı şahısların isimlerinden ibaret olduğunu iddia etmiştir (Eş'arî, 1999: I, 75).

Ebû Mansûr taraftarları, kendilerine muhalif olanların öldürülmesini, mallarının alınmasını, kadınlarının esir edilip, ona göre davranılmasını helal sayacak kadar aşırılığa gitmişlerdir (Eş'arî, 1999: I, 75; Şehristânî, 1998: I, 210).

Ebû Mansûr'un âkıbeti hususunda çeşitli rivayetler mevcuttur. Yukarıda da ifade edildiği gibi Nevbahtî, Halid b. Abdullah el- Kasrî'nin Mansûr'u aradığını, fakat bulamadığı-

nı belirtmekle yetinir (Nevbahtî, t.y.: 43). Diğer kaynaklarda ise, onun Irak valisi Yusuf b. Ömer es-Sekafî tarafından idam cezasına çarptırıldığına dair bilgiler yer almaktadır. (Taberî, t.y.: VII, 510-11; Eş'arî, 1999: I, 75; Bağdâdî, 1993: 245; Şehristânî, 1998: I, 209).

2. 1. 2. 5. Hattâbiyye

Nevbahtî'ye göre Hattâbiyye, *Ebû'l-Hattâb Muhammed b. Ebî Zeynep el-Esedî el-Ecda'*[10] (ö. 138/755)'ın taraftarlarıdır. Ebû'l-Hattâb, imâmetin Ca'fer es-Sâdık'tan sonra kendisine geçtiğini, zira Ca'fer es-Sâdık'ın kendisini nâib ve vasî tayin ettiğini, ayrıca Allah'ın *"İsm-i A'zam"*ını kendisine öğrettiğini iddia etmiştir. Ebû'l-Hattâb daha da ileri giderek önce imâmet, ardından da nübüvvet iddiasında bulunarak; kendisinin meleklerden biri olduğunu, insanlara Allah'ın elçisi ve onların hucceti olduğunu söylemiştir (t.y.: 47).

Bu iddialarla yetinmeyen Ebû'l-Hattâb, haramları helal kılarak onların işlenmesini serbest bırakmıştır. Taraftarları farzların ağırlığından şikâyet ederek "Yükümüzü hafiflet ey Hattâb!" diye istekte bulunmuşlar, o da farzları terk etmelerini emretmiş; tüm yasakları çiğneyebileceklerini, birbirleri lehinde yalancı şahitlik dahi yapabileceklerini söylemiş ve "*İmamı tanıyanlar için tüm haramlar helale dönüşür.*" demiştir (Kummî, 1963: 52; Mutlu, 1995: 38).

Ca'fer es-Sâdık, Ebû'l-Hattâb'ın bu aşırılığını duyunca kendisiyle herhangi bir bağlantısının bulunmadığını belirterek onu lanetlemiştir. (Nevbahtî, t.y.: 47; Şehristânî, 1998: I, 210; Bağdâdî, 1993: 247). Ebûl-Hattâb'ın taraftarları, bu yüzden ayrılığa düşerek dört fırkaya bölünmüşlerdir (Kummî, 1963: 52; Nevbahtî, t.y.: 47).

Onlardan bir fırka, Ca'fer es-Sâdık'ın ilâh olduğunu; Ebû'l-Hattâb'ın da Ca'fer tarafından kendilerine gönderilen ve kendisine itaat edilmesini istediği bir Peygamber olduğuna inanmışlardır. Onlar, zina, hırsızlık ve içki gibi haram olan şeyleri helâl kılıp, zekat, namaz, oruç ve hac gibi ibadetleri de terk etmişlerdir (Nevbahtî, t.y.: 47; Salih, 2003: 123).

---

[10] Hattâbiyye ve kurucusu Ebû'l-Hattâb el-Esedî ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., (Onat, 1997b: XVI, 492-93).

Bir diğer fırka, es-Serî el-Aksâm'ın taraftarlarıdır. Serî, Ebû'l-Hattâb gibi Ca'fer es-Sâdık tarafından gönderilmiş bir resûl olduğunu iddia etmiştir. Bunlar, halkı Serî'nin nübüvvet ve risaletini kabul etmeye çağırıp, onun için namaz kılıp oruç tutmuşlardır. Ayrıca Ca'fer es-Sâdık için haccederek hacda, "Lebbeyk Ey Ca'fer! Lebbeyk" diyerek telbiye getirmişlerdir (Kummî, 1963: 52; Nevbahtî, t.y.: 48; Salih, 2003: 123).

Bunların diğer bir fırkası Ebû'l-Hattâb gibi, Bezi' b. Mûsâ el-Hâik'in, Ca'fer b. Muhammed tarafından gönderilen nebî ve resûl olduğunu iddia etmiştir (Kummî, 1963: 52; Nevbahtî, t.y.: 48).

Başka bir fırka, Ebû'l-Hattâb'tan sonra imâmetin Ma'mer b. el-Ahmer'e [11] geçtiğini, bununla da kalmayıp onun ilâh olduğunu ileri sürerek insanları ona inanmaya çağırmışlardır. Onlara göre Allah, vasîlerin bedenlerine giren ve onlara hulûl eden bir nurdur. Bu nur önce Ca'fer es-Sâdık'ta idi, sonra ondan Ebû'l-Hattâb'a ardından da Ma'mer b. el-Ahmer'e geçmiştir. Böylece hem Ca'fer es-Sâdık hem de Ebû'l-Hattâb, meleklerden olmuşlardır. Ma'mer ise Tanrı'nın ta kendisidir.

Ma'mer'in taraftarları, zinayı, hırsızlığı, içkiyi, kanı, domuz etini, anne ve kız kardeşle evlenmeyi; erkeklerin birbirleriyle evlenmesini helâl saymış, namazı ve diğer farzları terk etmeyi gerekli bir unsur olarak görmüşlerdir (Nevbahtî, t.y.:48-49; Kummî, 1963: 51; Bağdâdî, 1993: 248). Yine Ma'mer, taraftarlarından guslü kaldırmış ve buna da kendine göre "kendisinden yaratılmış olduğum bir nutfeden nasıl temizlenilebilir?" şeklinde bir yorum getirmiştir (Nevbahtî, t.y.: 49).

Nevbahtî, tüm bu fikirlerinden dolayı onların aynı zamanda *İsmâilî* olduklarını, zira Hattâbiyye'den bir grubun *Muhammed b. İsmâil*'in fırkasına girdiğini söylemektedir. Abbâsîler'in Kûfe valisi olan İsâ b. Mûsâ, Hattâbiyye'nin her şeyi mübah gördüğünü (İbâhiyye), Ebû'l-Hattâb'ın da peygamber olduğuna inandıklarını ve halkı Kûfe mescidinde buna çağırdıklarını öğrenince onların üzerlerine askerlerini göndererek Kûfe'de hepsini öldürmüş ve Ebû'l-Hattâbı da esir almıştı. Ardından İsâ b. Mûsâ, onu taraftarlarından bir grupla birlikte Fırat nehrinin kıyısında Dâru'r-Rızık'da öldürerek asmıştır (t.y.: 70-73).

[11] Fıraku'ş- Şîa'da bu şekilde geçerken, Sunnî kaynaklarda Muâmmer şeklinde geçmektedir. Bkz., (Eş'arî, 1999: I, 79; Bağdâdî, 1993: 248; Şehristânî, 1998: 1, 211).

Ayrıca Nevbahtî, Hattâbiyye'nin Yüce Allah'ın emirleri ile Hz. Peygamberin sünnetlerinin zâhirî ve bâtınî olduğuna inandıklarını, Allah'ın insanlardan istediği ibadetlerin darb-ı mesel olduğunu, önemli olanın bunların bâtınî anlamlarını kavramak ve onunla amel etmek olduğunu; kurtuluşun da ancak böyle olacağına inandıklarını belirtmektedir (t.y.:76).

Sünnî Mezhepler Tarihçileri, Hattâbiyye ile ilgili Nevbahtî ile eşdeğer bilgileri vererek Hattâbiyye'nin, aşırı görüş ve fırkaları içine alan sapkın bir mezhep olduğunu belirtmişlerdir (Eş'arî, 1999: I, 78; Bağdâdî, 1993: 250; Şehristânî, 1998: I, 210-11).

2. 1. 2. 6. Rizâmiyye

Keysâniyye mezhebinin aşırı uç fırkalarından birisi olarak kabul edilen Rizâmiyye, liderleri *Rizâm b. Sâbik*'e nispetle bu isimle adlandırılmış olup Rizâm'ın taraftarlarıdır (Taberî, t.y.: III, 132; Eş'arî, 1999: I, 96; Salih, 2003: 155). Nevbahtî, Rizâmiyye'nin köklerinin Keysâniyye fikasına dayandığını, oradan geldiklerini ve gizli bir şekilde *Ebû Müslim Horasânî* [12] (ö. 100/7119)'nin velâyetine inandıklarını bildirmektedir (t.y.: 51).

Sünnî Mezhepler Tarihçileri de benzer bilgileri eserlerinde vermektedirler. Örnek olarak Bağdâdî bu fırkanın Merv'de ortaya çıkarak Abbâsî devletinin kumandanı Ebû Müslim (ö. 137/755)'e bağlılık hususunda aşırı gittiklerini belirterek şöyle der:

> Onlar imâmeti, Ebû Hâşim'den Abbâs oğullarına, onlardan da Muhammed b. Ali'den kardeşi Abdullah b. Ali Seffâh'a geçirdiler. Seffâh'dan sonra imâmetin Ebû Müslim'de olduğunu ileri sürdüler. Bununla birlikte, Ebû Müslim'in öldürülmesini ve ölümünü kabul ettiler. Ancak onlardan, kendilerine Ebû Müslimiyye denen bir fırka, Ebû Müslim hakkında akıl almaz derecede aşırılığa gitmiş; ilâhın ruhunun Ebû Müslim'e geçişi ile onun da bir ilâh olduğunu ileri sürmüş; Ebû Müslim'in Cebrâil, Mikâil ve öteki meleklerden daha hayırlı olduğunu iddia etmişlerdir (1993: 256-57).

Bu grup, dinin sadece imamı bilmekten ibaret olduğunu ileri sürerek farzları ve diğer sorumlulukları terk etmeyi dini bir yükümlülük olarak telakkî etmişlerdir (Şehristânî, 1998: I, 156; Salih, 2003: 155).

Yine onlardan bir fırka, dinin biri imamı bilmek, diğeri emâneti eda etmek üzere iki

---

[12] Ebû Müslim Abdurrahman b. Müslim el- Horasânî hakkında geniş bilgi için bkz., (Yıldız, 1994: X, 197-199).

şeyden ibaret olduğunu, bu iki şeyi yerine getiren kimsenin kemâle ulaşıp dinî yükümlülüklerden kurtulacağını söyler (Şehristânî, 1998: I, 156).

Görüldüğü gibi, Rizâmiyye hakkında kaynaklarda kapsamlı bilgi bulunmamaktadır. Bu durum, bizde, fırkanın yaşadığı asırda halk arasında pek rağbet görmediği ve buna bağlı olarak da ömrünün uzun olmadığı kanaatini uyandırmaktadır. Nitekim daha sonraki dönemlerde adından hemen hiç söz edilmemektedir.

2. 2. Hz. Hüseyin'in Vefatından Sonra İmâmet Meselesi

Nevbahtî'ye göre, imâmetin Allah ve Resûl'ü tarafından kesin olarak Hz. Ali'ye verildiği görüşünde olan "Ali Şîası", önce Hz. Ali'nin, ondan sonra oğlu Hasan'ın, Hasan'dan sonra da Hüseyin'in imâmeti inancına bağlı kalmıştır (Nevbahtî, t.y.: 58).

H. 61 senesinin 10 Muharrem'inde (10 Ekim 680), Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da Yezid b. Muâviye (ö. 64/683)'nin ordusu tarafından şehit edilmesinden sonra, Hz. Hüseyin'in imâmetine inananlar, imâmet meselesinde ihtilâfa düşerek çeşitli fırkalara ayrılmışlardır (Nevbahtî, t.y.: 58).

Onlardan bir fırka, Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'in imâmeti fikrine bağlı kalmıştır. Ali b. Hüseyin, Ebû Muhammed ve Ebû Bekir künyeleriyle anılmıştır. Söz konusu fırka, onun elli beş yaşında, 94/717 yılının başlarında, harem ayında Medine'de öldüğü güne kadar imâmetinden ayrılmamışlardır (Kummî, 1963: 70; Nevbahtî, t.y.: 58-59).

Diğer bir fırka da, Hz. Hüseyin'den sonra imâmetin son bulduğunu söyler. Çünkü onlara göre, Resûlullah (sav)'ın isimlerini zikrederek tayin ettiği imamlar, Hz. Ali ve oğulları Hasan ile Hüseyin'dir. Allah Resûl'ü onları vasî tayin etmiş ve onları insanlar için hüccet kılmıştır. Bu sebeple, adı geçen imamların sırasıyla imâmetine inanmanın gerekliliği yanında; bunların kendilerinden sonra hiç kimseyi imam tayin etmediğine inanırlar Kummî, 1963: 70; Nevbahtî, t.y.: 58-59; Eş'arî, 1999: I, 64).

Başka bir fırka ise, imâmetin Hüseyin'den sonra Hasan ve Hüseyin'in soyuna geçtiğine inanır. Onlara göre İmâmet, sadece Hz. Ali'nin oğulları Hasan ve Hüseyin'in soyuna mahsustur. Hasan ve Hüseyin'in soyu imâmette şer'an eşit haklara sahiptirler. Onlardan

imâmetini ilan eden herhangi birine, itaat etmek herkese farzdır. Zira imâmetini ilan eden bu kimse, Hz. Ali'nin mertebesindedir. Ayrıca Yüce Allah, Ehl-i Beyt'ine ve diğer bütün insanlara onun imâmetini kabul etmeyi farz kılmıştır. Toplumun diğer kesimlerinden onun imâmetini kabul etmeyen ve onu desteklemeyen herkes kâfirdir ve hüsrandadır. Öyleki Hz. Hasan ve Hüseyin'in soyundan bir kimse, perdesini çekip evinde oturduğu hâlde imâmet iddiasında bulunursa, o da kâfirdir, müşriktir. Böyle bir kimseye taraftar olan ve onu destekleyen herkes de aynı şekilde kâfir ve müşriktir (Kummî, 1963: 71; Nevbahtî, t.y.: 59).

Nevbahtî'ye göre, bu görüşte olanlara *Surhûbiyye* adı verilmiştir. Bunlar Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisinin Ali b. Ebî Talip olduğunu söyleyen fırka ile birleşmişler, ayrıca Zeyd b. Ali b. Hüseyin Kûfe'de isyan ettiğinde onunla birlikte hareket etmişler ve O'nun imâmetini kabul etmişlerdir. Bu yüzden bunların hepsi, *Zeydiyye* olarak isimlendirilmiştir (t.y.: 59-60). Ancak bunlar, kendi aralarında Kur'an, Sünnet, şer'i hükümler, ferâiz ve ahkâm konularında ihtilaf etmişlerdir. Çünkü Surhûbiyye'ye göre helâl, Muhammed (sav)'in soyunun helâl kıldıkları, haram da yine onların haram saydıklarıdır. Bu çerçevede geçerli olan hükümler de, onların verdikleri hükümlerdir. Hz. Peygamberin Allah'tan getirdiği din onların katındadır. Onların büyüğü ve küçüğü ilim bakımından müsâvîdir. Bu sebeple yaşlı olan, bilgi bakımından küçük olana tercih edilemez. İlim bakımından onların en yaşlı olanı ile beşikteki çocuk arasında kendilerinden daha yaşlı olana göre bir fark yoktur (Nevbahtî, t.y.: 60; Şehristânî, 1998: I, 258).

Onların bu görüşe sahip olmalarının temelinde, imâmeti aralarında belirli şahıslara tahsis etmeye karşı olma inancı bulunmaktadır. Aksi takdirde daha önce ileri sürdükleri "kendilerinden olan herkesin imâmet meselesinde aynı hakka sahip oldukları" fikri çürümüş olacaktır (Kummî, 1963: 72; Nevbahtî, t.y.: 60-61).

Nevbahtî, Zeydiyye'yi *Zuafâ* (taraftarları az), *Akviyâ* (taraftarları çok) ve *Hüseyniyye* olmak üzere üç fırkaya ayırmıştır (t.y.: 61-62) Zuafâ ve Akviyâ'nın görüşlerine değinirken, onların diğerlerine nazaran, imâmet meselesine daha geniş bir açıdan baktıklarını şöyle ifade eder:

> Onlar, ilmin imamlar ve diğer insanlar arasında müşterek bir biçimde dağılmış olduğunu söylediler. Her kim din ve dünya işlerinde ihtiyaç duyduğu bir bilgiyi imamlardan ya da avam olan birinden alırsa, bu caizdir. Din ve dünya

> işlerinde muhtaç olduğu bilgiyi imamlar ve avamdan birinde bulamayan kimsenin ictihad etmesinde ve diğer görüşlerden istediğini almasında bir sakınca yoktur (t.y.: 61).

Yine Nevbahtî, bunların insanları Hz. Ali'nin imâmetini kabule davet ettiklerini, daha sonra Ali'nin velâyetini, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in velayeti ile karıştırdıklarını beyan eder ve şöyle der:

> Bunlar, Ehl-i Sünnet'in (el-Âmme) nazarında diğer Zeydî fırkaların en efdalidir. Çünkü onlar, Ali'yi üstün tutup, Ebû Bekir'in imâmetini kabul eder. Osman, Talha ve Zübeyr'i kusurlu bulurlar. Bunlar Ali'nin çocuklarından her birini kıyamlarında desteklemeyi caiz görürler, hatta bunu "Emr bi'l-Ma'ruf Nehy Ani'l-Münker" e kadar götürürler. Bunlara göre, Ali'nin evladından imâmet için ayaklanan bir kimsenin imâmeti sahihtir. İmâmette esas olan imâmetin ilanıdır. Ali evladından her biri -hangi kuşaktan olursa olsun- imâmet hususunda eşit haklara sahiptir (t.y.: 62).

Nevbahtî'ye göre, Zeydiyye fırkasından güçlü olanlar ise, Ebû'l-Cârûd, Ebû Hâlid el-Vâsifî, Fudayl er-Ressân ve Mansûr b. Ebi'l-Esved'in taraftarlarıdır.

Nevbahtî, Hüseyniyye fırkasının *Âl-i Muhammed*'den Allah'a davet eden kimseye itaatin farz olduğu görüşünde olduğunu, Hz. Ali'nin insanları davet edip imâmetini ilan ettiği zaman artık imam olduğu görüşünü benimsediğini ifade eder (t.y.: 63). Ayrıca onlar, Hz. Ali'den sonra, Hüseyin'in de ancak ayaklandığında (huruç) imam olduğu, aksi takdirde ölünceye kadar Muâviye'nin ve oğlu Yezîd'in karşısında olmuş olsa bile yine de imam olamayacağı görüşünde birleşmektedirler (Nevbahtî, t.y.: 62-63).

Nevbahtî, imâmetin önce Hz. Ali, sonra Hasan, sonra Hüseyin ve daha sonra da Ali b. Hüseyin'e ait olduğunu söyleyenlerin, Ali b. Hüseyin'in ölümünden sonra imâmetin oğlu Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin (Muhammed Bâkır)'e geçtiğini kabul ettiklerini, içlerinden bazı kimseler hariç ölünceye kadar da onun imâmetine bağlı kaldıklarını söyler (t.y.: 63).

Muhammed Bâkır öldüğünde ise taraftarları iki fırkaya ayrılmışlardır. Bu fırkalardan birisi, Medine'de ayaklanan ve orada öldürülen Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Talip'in imâmetini; diğer bir grup ise, Ca'fer es-Sâdık'ın imam olduğunu kabul etmişlerdir. Nevbahtî, birkaç kişi hariç taraftarlarının Ebû Ca'fer'in imâmetine bağlı kaldıklarını; kabul etmeyenlerin ise Ebû Ca'fer'i yalan söylemekle itham ettiklerini, daha sonra Butriyye'nin ve Süleyman b. Cerîr'in görüşünü benimsedik-

lerini ifade etmektedir (t.y.: 65-67).

2. 3. Ca'fer es-Sâdık'tan Sonraki Gelişmeler

Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık[13] (ö. 148/765)'la ilgili Nevbahtî ayrıntılı bilgi vermemektedir. Fakat doğum tarihine ilişkin umumî görüşün aksine O, Ca'fer'in doğum tarihini 83/702 olarak kabul eder. Ayrıca Bâki mezarlığına, babasının ve dedesinin gömüldüğü yere defnedildiğini, imâmetinin otuz dört sene iki ay devam ettiğini ve altmış beş yaşında vefat edince taraftarlarının altı fırkaya ayrıldığını belirtir (t.y.: 68-69).

Nevbahtî'de ve diğer kaynak eserlerde bu fırkalarla ilgili değişik tasnifler yapılmıştır. Bununla birlikte bahsi geçen fırkalar yaklaşık olarak aynıdır (Nevbahtî, t.y.: 69; Eş'arî, 1999: I, 100; Şehristânî, 1998: I, 195; Atalan, 2005: 85-198). Burada bu fırkalarla ilgili anlatılanları ele alacağız.

2. 3. 1. Nâvûsiyye

Bu fırka mensupları, Ca'fer es-Sâdık'ın ölmeyip yaşadığına, O'nun Mehdî olduğuna, ortaya çıkıp insanların başına geçmeden ölmeyeceğine inanırlar. Onlar Ca'fer es-Sâdık'a ait olduğunu iddia ettikleri: "Benim başımın dağdan üzerinize yuvarlanıp düştüğünü görseniz bile inanmayın. Ben, sizin efendinizim. Birisi gelip size benim hasta olduğumu, sonra öldüğümü, daha sonra beni yıkayıp kefenleyerek defnettiğini söylerse, sakın inanmayın. Ben sizin efendinizim; kılıç bendedir." şeklindeki ifadelerinden yola çıkarak, Mehdî olduğuna ve ortaya çıkıp insanların başına geçmeden ölmeyeceğine inanırlar (Kummî, 1963: 79-80; Nevbahtî, t.y.: 69; Şehristânî, 1998: I, 195). Ayrıca Nevbahtî, fırkaya bu ismin verilmesinin nedeninin, fırkanın reisinin Basra'lı olan Fulan oğlu Fulan Nâvûs olmasından kaynaklandığını belirtmektedir (t.y.: 69).

Onlardan bir grup, insanlara görünen kişinin gerçekte Ca'fer olmadığını, ancak onun insanlar için o surette göründüğünü ileri sürmüştür (Bağdâdî 1993: 61). Ayrıca

---

[13] *Ca'fer es-Sâdık*, İmamiye'nin on iki imamının altıncısıdır. Medine'de doğmuştur. Sâdık lakabıyla meşhurdur. Babası Muhammed el-Bâkır, annesi de Hz. Ebû Bekir'in torunlarından Ümmü Ferve'dir. Ca'fer es-Sâdık, imamların en büyüğü ve özellikle Şiî fıkhını ve itikâdını tedvin eden imam olarak görülür. Ayrıntılı bilgi için bkz., (İbnu'l-Esîr, 1965: V, 89; Ziriklî, 1999: II, 26; Öz, 1993a: VII, 1-3; Taylor, 2000: 669-674; Atalan, 2001: 113-132).

Şehristânî, Ebû Hâmîd Zevzenî'den naklen, Nâvûsiyye fırkasının Hz. Ali'nin hayatta olduğuna, kıyamet günü arz yarıldıktan sonra ortaya çıkarak dünyayı adaletle dolduracağına inandıklarını aktarır (Şehristânî, 1998: I, 195).

2. 3. 2. İsmâiliyye

Bu fırka mensupları, Ca'fer es-Sadık'tan sona imâmetin oğlu *İsmâil b. Ca'fer*'e[14] geçtiğini iddia etmişlerdir. Bunlar İsmâil'in babası hayatta iken öldüğüne inanmazlar. Yine bunlara göre Ca'fer es-Sâdık, oğlu İsmâil'i başına gelecek musibetlerden korktuğu için aldatmaca bir yol bularak insanlardan gizlemiştir. Onlar, ayrıca İsmâil'in insanların başına geçip yeryüzünü adaletle doldurıncaya kadar ölmeyeceğini, babası kendisinden sonra imam olacağını belirttiği için, onun *Kâim* olduğu görüşündedirler (Kummî, 1963: 80; Nevbahtî, t.y.: 69; Ebû Zehrâ, 1987: I, 54; Bağlıoğlu, 2004: 42). Nevbahtî, bunları *"Hâlis İsmâiliyye"* olarak nitelendirmektedir (t.y.: 70).

İsmâil'in babasının yaşamında ölüp ölmediği meselesi Şiîler arasında en önemli ihtilaf konularından birini oluşturmaktadır. Zira İsmâil'in babasından önce öldüğü kabul edilecek olursa bu durum, yeni problemlerin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Bu çerçevede İsmâiliyye, Ca'fer es-Sâdık'ın ölümünü müteakiben imâmetin nasla olduğunu, Ca'fer'in de imâmete önce büyük oğlu İsmail'i vasiyet ettiği için nassın geriye alınamayacağından dolayı imâmetin de, hakkında nass olan bu imamın neslinde devam edeceğini ileri sürmüştür (Öz, 1993b: 605-645; Atalan, 2005: 182).

2. 3. 3. Mübârekiyye

Ca'fer es-Sâdık'tan sonraki üçüncü fırka olan Mübârekiyye, ismini reisleri *İsmâil b. Ca'fer'in kölesi olan Mübârek*'in isminden almaktadır (Nevbahtî, t.y.: 70). Bu fırka mensupları, Ca'fer es-Sâdık'tan sonra torunu Muhammed b. İsmâil b. Ca'fer (131/748-198/814)'in imâmetine inanmışlar ve İsmâil b. Ca'fer'in babasının sağlığında imam tayin edildiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak İsmâil babasının sağlığında ölünce, Ca'fer es-Sâdık'ın, Muhammed b. İsmâil'i imam tayin ettiğini iddia etmişlerdir. Çünkü onlara

[14] *İsmâil b. Ca'fer*, Ca'fer es-Sâdık'ın büyük oğludur. Ca'fer, muhtelif vesilelerle onun imâmetini belirtmiş, fakat İsmâil, babası hayatta iken vefat etmiştir (Onat, 2001: XXIII, 91-92).

göre imâmet, Muhammed b. İsmâil'in hakkı idi, bundan dolayı ondan başkasının imâmeti caiz değildir. Zira onlar, bu noktada imâmetin Hasan ve Hüseyin'den sonra bir kardeşten diğerine intikal etmeyeceğine, imâmetin ancak babadan oğula geçmesi gerektiğine inanırlar. Bu sebeple, İsmâil'in kardeşleri olan Abdullah ve Mûsâ'nın imâmette hakları olmadığını ileri sürmüşlerdir. (Kummî, 1963: 80; Nevbahtî, t.y.: 70; Şehristânî, 1998: I, 197; Bağlıoğlu, 2004: 43).

Nevbahtî, ayrıca bu fırka mensupları arasında kendilerine *"Karâmıta"* [15] ismi verilen bir gruptan da söz etmektedir. Bu fırkaya "Karâmıta" denmesini, *Sevad* [16] bölgesinde yaşayan Karmatüyeh (Karmateveyh) adlı birinin bu fırkaya başkanlık etmesinden ötürü bu şekilde isimlendirilmiştir. Nevbahtî bu fırkayla ilgili şunları söyler:

> Bunlar önce Mübârekiyye fırkasının görüşlerini kabul etmişlerdi. Sonra onlara muhalefet edip şöyle dediler: 'Hz. Muhammed (sav) son peygamberdir. Ancak ondan sonra sırasıyla şu yedi imam gelir: İmam ve resûl olan Ali (b. Ebî Talip), Hasan, Hüseyin, Ali b. Hüseyin, Muhammed b. Ali, Ca'fer b. Muhammed ve imam, Kâim ve Mehdî Muhammed b. İsmâil b. Ca'fer'dir. O, aynı zamanda resûldür (t.y.: 73-74).

Karâmıta'ya göre, Hz. Muhammed'in risâleti, sağlığında Gadîr Hum'da Ali b. Ebî Talip'i insanlara imam tayin etmesiyle sona ermiştir. Bu tarihten itibaren risâlet, Ali b. Ebî Talip'e intikal etmiştir. Onlar bu hususta Resûlullah'ın "Ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlâsıdır" sözünü te'vîl ederek, Hz. Peygamberin risâleti ve nübüvveti Allah'ın emri ile Hz. Ali'ye teslim ettiğini; Hz. Peygamberin bu günden itibaren Ali'ye tâbi olduğunu ve onu hüccet olarak kabul ettiği görüşünü benimsemişlerdir (Kummî, 1963: 83; Nevbahtî, t.y.: 74; Bağlıoğlu, 2004: 43 vd.).

Yine onlara göre, Hz. Ali vefat edince imâmet Hasan'a, ondan sonra Hüseyin'e, ondan Muhammed b. Ali'ye, ondan da Ca'fer b. Muhammed'e intikal etmiştir. Tıpkı Hz. Muhammed'in risâletinin daha sağlığında sona erip Ali b. Ebî Tâlip'e geçmesi gibi Ca'fer b. Muhammed'in imâmeti de sağlığında sona erip İsmâil b. Ca'fer'e geçmiştir. Ancak

---

[15] *Karâmıta*: İsmâiliyye'nin alt fırkalarından olup Hamdan Karmat adlı Hüzistan'lı bir kişinin taraftarlarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz., (Gazâlî, 1993: 7-8).

[16] *Sevad*, Irak bölgesi ve civarına verilen bir addır. Hurmalıkları ve bitki örtüsünün yeşilliğinden dolayı bu adla isimlendirilmiştir. Sevad'ın sınırı, Musul'dan Abadan'a kadar uzanan araziyi içine alır (Schaeder, 1993: X, 522).

Allah, Ca'fer ve İsmâil'in imâmeti hakkında fikir değiştirmiş (Beda) [17] ve imâmeti Muhammed b. İsmâil'e vermiştir. Bunlar Muhammed b. İsmâil'in ölmediğini, Rum topraklarında yaşamaya devam ettiğini, onun mehdî ve kâim olduğunu ileri sürerler. Onlara göre, kâim, Hz. Muhammed in şeriâtını iptal eden (nesh), yani yeni bir şeriât ve risâletle gönderilecek olan kimsedir. Muhammed b. İsmâil kararlı elçilerden (Ulu'l-Azm)'den birisidir (Nevbahtî, t.y.: 74-75). Yine onlara göre Muhammed b. İsmâil, Allah'ın Kur'an'da kendisinden söz ettiği nebîlerin sonuncusudur (Nevbahtî, t.y.: 75). Karmatîler, Allah'ın farz kıldığı bütün emirlerin ve Hz. Peygamber'in sünnetlerinin zahirî ve bâtınî yönlerinin olduğunu öne sürerek şu iddiada bulunmuşlardır:

> Allah'ın Kitap ve Sünnet'te açık naslarla kullarından istediği ibadetlerin hepsi, darb-ı mesellerden ibarettir. Önemli olan bunların bâtınî manalarını kavramak ve onunla amel etmektir. Kurtuluş ancak böyle mümkün olur. Bu nasların zahirine göre hareket etmek, helak olmaktır. Bu da Allah'ın hakkı bilip söylemeyen bir kavme vermiş olduğu en kötü cezanın küçük bir parçasıdır (Nevbahtî, t.y.: 76).

Yine bunlar, *"Puta tapanları bulduğunuz yerde öldürün."* (Kur'an, 9: 5) âyetini delil alarak *Ehl-i Kıble*'nin öldürülmesini, mallarının alınmasını, insanların sorgusuz sualsiz kılıçtan geçirilmesini; ayrıca "Yeryüzünde hiçbir inkârcı bırakma" (Kur'an, 71: 26) ayetini de te'vil ederek kadınların esir alınmasını ve çocukların öldürülmesini de helâl saymışlardır. Öldürme işine, imâmet fikrine inanan, fakat bu hususta kendi görüşlerini benimsemeyenlerden, bilhassa Mûsâ Kâzım ve ondan sonra oğullarının imam olduğuna inananlardan başlamak gerektiğini savunmuşlardır. Bu fikirlerini desteklemek için Allah'ın, *"Yakınınızda bulunan inkârcılarla savaşın ki sizi kendilerine karşı sert bulsunlar"* (Kur'an, 9:12) âyetini delil göstermişlerdir (Nevbahtî, t.y.: 76-77).

2. 3. 4. Sumtiyye

Ca'fer es-Sâdık'tan sonraki dördüncü fırka olan Sumtiyye, ismini liderleri olan *Yahya b. Ebî's-Sumeyt*'ten almaktadır. Bu fırka mensupları, bir takım deliller öne sürerek imâmetin Ca'fer es-Sâdık'tan sonra oğlu Muhammed b. Ca'fer'e ait olduğunu iddia etmişlerdir (Kummî, 1963: 86-87; Nevbahtî, t.y.: 77). Onların bu hususta argümanla-

[17] *Beda*: Gizli bir şeyin sonradan ortaya çıkması, kişinin bir konuda beliren birkaç görüşten birini tercih etmesi manalarına gelir. Terim olarak "Allah'ın belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesi şeklinde" tarif edilir (İlhan, 1992: 290-291).

rından Nevbahtî şöyle bahsetmektedir:

> Muhammed b. Ca'fer henüz küçük bir çocukken, bir gün babası (Ca'fer)'nın odasına girer. Muhammed, Babasına doğru koşarken ayağı gömleğine takılarak yanağı üzerine düşer. Bunun üzerine babası kalkıp Muhammed'i öpüp yüzündeki toprağı sildikten sonra onu bağrına basar ve ona şöyle der: 'Senin bana benzeyen bir oğlun olursa, ona benim adımı ver. O, hem bana hem de Resûlullah'a benzer ve onun sünneti üzerine olur' (t.y.: 77).

İşte rivayet edilen bu olaya binaen bu fırka, imâmetin önce Muhammed b. Ca'fer'in, ondan sonra da onun çocuklarının hakkı olduğuna inanır (Kummî, 1963: 86; Nevbahtî, t.y.: 77-78; Şehristânî, 1998: I, 196). Yine onların iddialarına göre beklenen mehdî, onun oğullarından biri olacaktır (Bağdâdî, 1993: 62).

2. 3. 5. Fethiyye (Eftahiyye)

Ca'fer es-Sâdık'ın ölümünden sonra beşinci fırka olan Fethiyye, ismini *Abdullah b. Ca'fer el- Eftah* (ö. 148/765)'tan almaktadır. Bu fırka mensupları, Ca'fer es-Sâdık'tan sonra imâmetin oğlu Abdullah b. Ca'fer'in hakkı olduğuna inanmaktadır. Bu çerçevede Ca'fer es-Sâdık'ın "İmâmet, imamın en büyük evladının hakkıdır." ve "İmam, meclisimde oturandır" şeklindeki sözlerinden hareketle, imamın meclisinde Abdullah'ın oturduğunu iddia etmişlerdir (Kummî, 1963: 87; Nevbahtî, t.y.: 78). Ayrıca Ca'fer es-Sâdık öldüğünde çocukları içinde yaşça en büük olduğu için babasının yerine oturmuş ve babasının imâmeti kendisine vasiyet ettiğini de ileri sürmüştür (Nevbahtî, t.y.: 78). Sadece, bir önceki imamı yıkayan, namazını kıldıran, yüzüğünü çıkaran ve defneden kişinin, imam olması gerektiğini ileri süren bu topluluk, Ca'fer es-Sâdık'ın ölümünde bütün bunları Abdullah'ın yaptığını belirtmişlerdir. Rivayete göre, Ca'fer es-Sâdık, kendi taraftarlarından birine bir emanet vermiş, ölümünden sonra bu emâneti kabul edeni imam edinmesini söylemiştir. Bu emaneti Abdullah'tan başkası kabul etmemiştir (Şehristânî, 1998: I, 196).

Nevbahtî'ye göre bu zümre, bir başka rivayete göre, liderlerinin Kûfe'li Abdullah b. Fetîh olması sebebiyle bu ismi almıştır. Ayrıca Nevbahtî, Şiî âlimlerin ve fakihlerin çoğunun bu fırkayı desteklediğini; Abdullah b. Ca'fer'in ve ondan sonra da çocuklarının imâmetinden şüphe etmediklerini belirtmektedir (t.y.: 78-79). Babasından sonra yaklaşık yetmiş gün yaşayan Abdullah, öldüğünde geride erkek çocuk bırakmadığı için, bir kaç kişinin dışında, Fethiyye'nin çoğu onun imâmetinden vazgeçip Mûsâ b. Ca'fer

(Mûsâ Kâzım)'in imâmetini kabul etmişlerdir. Önceleri Abdullah'ın imâmetine bağlı kalan bu küçük grup, daha sonra Mûsâ'ya biat etmiştir (Kummî, 1963: 87-88; Nevbahtî, t.y.: 79). Böylece Fethiyye, önemli ölçüde, Mûsâ Kâzım'ı imam olarak kabul etmiştir.

2. 3. 6. Mûseviyye

Ca'fer es-Sâdık'tan sonra ortaya çıkan son fırka, her ne kadar Nevbahtî Müseviyye ismini kullanmasa da, Sünnî kaynaklarda bu isimle anılan (Eş'arî, 1999: I, 47; Şehristânî, 1998: I, 197; Bağdâdî, 1993: 63) ve *Mûsâ Kâzım b. Ca'fer* (ö. 183/799)'i isim bildirmek suretiyle ve nassa dayalı olarak imâmetini kabul eden tek fırkadır. Onlara göre, Ca'fer es-Sâdık: "Sizin yedinciniz, kâiminizdir. İşte o, Tevrat sahibinin adaşıdır" (Şehristânî, 1998: 1, 197) demiştir. Bu fırka mensupları Mûsâ b. Ca'fer'in imam olduğunu kabul ederlerken, kardeşi Abdullah'ın imâmetini reddetmişlerdir. Gerekçe olarak onun, babasının meclisinde oturmasında ve imâmet iddiasında bulunmasında hata işlediğini belirtmişlerdir. Bu şekilde Ca'fer es-Sâdık ve Abdullah b. Ca'fer'in vefatından sonra, Ca'fer es-Sâdık'ın taraftarlarının çoğu Mûsâ b. Ca'fer'in imâmetini kabul etmişlerdir (Kummî, 1963: 88-89; Nevbahtî, t.y.: 79-80). Nevbahtî, bunların içinde Hişâm b. Sâlim, Abdullah b. Ebî Ya'fûr, Ömer b. Yezîd, Muhammed b. Nu'mân, Ubeyd b. Zurâre, Cemil b. Derrâc, Ebân b. Tağlîb ve Hişâm b. Hakem gibi Şiîlerin tanınmış âlim ve fakihlerinin bulunduğunu söylemektedir (t.y.: 79-80).

Mûsâ Kâzım ortaya çıkıp imâmetini açıklayınca, Harûn Reşid (ö. 193/809) onu Medîne'den alıp Îsâ b. Ca'fer'in yanına hapsetmiş, daha sonra da Bağdat'a naklederek burada korumalarının başı olan Sindî b. Şahenk'in yanında ikinci kez hapsetmiştir. Ardından Yahya b. Hâlid el-Bermekî (ö. 187/803)'nin kendisine zehirli hurma yedirdiği ve hapiste öldürdüğü, daha sonra çıkarıp Bağdat'ta Kureyş'e ait mezarlardan birine defnettirdiği belirtilir (Kummî, 1963: 89; Nevbahtî, t.y.: 80, 86; Şehristânî, 1998: 1, 197).

Taraftarları Mûsâ Kâzım'ın ikinci defa hapse atılmasından sonra ihtilafa düşmüşlerdir. Bu çerçevede onlardan bir fırka, Mûsâ'nın hapishanede öldürüldüğünü ileri sürmüştür. Bunlara göre, Mûsâ b. Ca'fer'den sonra imam, *Ali b. Mûsâ er-Rıza* [18] (203/818)'dır. Bu

[18]Ali Rıza b. Mûsâ el-Kazım b. Ca'fer es-Sâdık, künyesi Ebû'l Hasan, lakabı Rızâ'dır. Medine'de doğmuştur. İmâmiye Şîa'sının 8. imamıdır. Ehl-i Beyt'in önde gelenlerinden ve seçkinlerindendir (Taberî, t.y.: III, 1030; Ziriklî, 1999: V, 26).

fırka, Mûsâ Kâzım'ın öldüğüne ve ondan sonra oğlu Ali er-Rızâ'nın imam olduğuna kesin olarak hükmettiği için *"Kat'iyye"* diye de isimlendirilmiştir (Kummî, 1963: 89; Nevbahtî, t.y.: 80-81). Nevbahtî, bunların Ali er-Rıza'nın imâmeti konusunda herhangi bir şüpheye düşmediğini ve ilk inançları üzere devam ettiklerini söylemektedir (Nevbahtî, t.y.: 80-81).

Bir diğer fırka, Mûsâ Kâzım'ın ölmediğine, yeryüzünün doğusundan batısına kadar her tarafa sahip oluncaya; zulümle dolan bütün yeryüzünü adaletle doldurunca kadar da ölmeyeceğine, yaşamakta olup; kâim ve mehdî olduğuna inanır. Bunlar, Mûsâ Kâzım'ın güpe-gündüz hapisten çıktığını; fakat hiç kimsenin onu görüp tanımadığını; sultan ve adamlarının insanları aldatarak onun öldüğü yalanını ortaya sürdüklerini; gerçekte ise onun ölmeyip sadece insanlardan gizlendiğini ileri sürmüşlerdir. Bu iddialarına babası Ca'fer es-Sâdık'ın, Mûsâ hakkında: "O, Kâim ve Mehdî'dir. Başının dağdan yuvarlanarak üzerinize düştüğünü görseniz bile onun öldüğüne inanmayınız; zira o kâimdir, yaşamaktadır." sözünü delil getirmişlerdir (Kummî, 1963: 89-90; Nevbahtî, t.y.: 81).

Yine onlardan bir fırka, Mûsâ b. Ca'fer'in öldürülmediğini söyleyerek şöyle demişlerdir: "O, öldü. Allah onu kendi katına yükseltti. Kıyam vakti geldiğinde onu tekrar gönderecektir" (Nevbahtî, t.y.: 82). Bu görüşte olanların tamamı, Mûsâ b. Ca'fer'in imamlığı ile imâmeti sona erdirdikleri, onu imam ve kâim tanıdıkları, ondan sonra hiç kimsenin imamlığını kabul etmedikleri ve başka birinin imamlığını da câiz görmedikleri için *"Vâkıfe"* diye adlandırılmışlardır (Kummî, 1963: 92-93; Nevbahtî, t.y.: 82; Eş'arî, 1999: I, 103; Büyükkara, 2000: 78-99).

Ali b. Mûsâ'nın imâmetine inanan muhaliflerin bir kısmı, Vâkıfe'yi *"Memtûre"* diye adlandırmışlardır. Nevbahtî onlar için genellikle bu ismin kullanıldığını ve bu şekilde tanındıklarını belirtir. Bunun sebebini de şöyle ifade eder:

> Ali b. İsmâil Misemî ile Yunus b. Abdurrahman'ın aralarında tartışmaları ve tartışmanın büyümesi üzerine Ali b. İsmâil'in Yunus'a 'Gerçekte siz, yağmur altında ıslanmış köpeklersiniz' demiştir. O, bu sözüyle, Siz, leşlerden daha pis kokuyorsunuz; çünkü köpekler yağmurda ıslandığı zaman leşlerden daha kötü kokar demek istiyordu. Bu tarihten itibaren onlara bu lakap verildi. Bugüne kadar da bu isimle tanındılar. Çünkü bugün bir kimseye "memtûr adamsın" denildiğinde, onun özellikle Mûsâ b. Ca'fer'in imâmetine bağlanan Vâkıfe fırkasından olduğu anlaşılır. Onların tamamı, ölünce arkasında bir halîfe (Vâkıfe) bırakır. Vâkıfe sadece Mûsâ'nın taraftarlarına verilen bir lakaptır (t.y.: 82).

Zikredilen bu fırka ve görüşlerinden farklı olarak "*Beşîriyye*"ye göre, Mûsâ b. Ca'fer ne ölmüştür ne de hapsedilmiştir. O, hayatta olup gizlenmiştir. Ayrıca Kâim ve Mehdî'dir. O, gaybeti süresince yerine Muhammed b. Beşîr'i halîfesi tayin etmiş ve onu vasîsi yapmıştır. Mührünü ve taraftarlarının muhtaç olduğu bütün ilimleri ona vermiştir. Bu fırka mensupları Mûsâ b. Ca'fer'den sonra Muhammed b. Beşîr'in, Beşîr'in vefatından sonra da oğlu Semi' b. Muhammed'in imam olduğuna inanmışlardır. Semi'in vasî tayin ettiği kimse de Mûsâ'nın hurûc vaktine kadar, ümmetin kendisine tâbi olmakla yükümlü olduğu imamdır (Kummî, 1963: 91-92; Nevbahtî, t.y.: 83-84). Ayrıca Nevbahtî, Beşîriyye hakkında şunlara değinir:

> Bunlar, Ali b. Mûsâ ve Mûsâ'dan sonra imâmet iddiasında bulunan Mûsâ evladının neseplerinin sahih olmadığına inanırlar. Ayrıca onun soyundan uzak dururlar ve imâmet davalarında onları tekfir ederler. Onların imâmetini kabul edenleri de küfürle suçlayarak canlarını ve mallarını mubah sayarlar. Bunlar, Allah'ın kendilerine sadece beş vakit namazı ve Ramazan orucunu farz kıldığına inanır; zekât, hac ve diğer farzları inkâr ederler. Beşîriyye fırkası, erkek ve kadınlarla her türlü cinsî münasebeti mubah sayar. Bu hususta Allah'ın şu âyetini delil getirirler: "...Yahut onları hem kızlar hem erkeklerle evlendirir" (Kur'an, 42: 50). Bunlar tenâsühe ve imamların aslında tek bir imam olduğuna, bir bedenden başka bir bedene intikal etmek suretiyle sayılarının arttığına inanırlar. Ellerinde bulunan mallarından ve diğer her şeyden ortaklaşa faydalanmalarının vacip olduğunu söylerler (t.y.: 84-85).

Görüldüğü gibi Beşîriyye, Ca'fer es-Sâdık'tan sonra ortaya çıkan fırkaların en sapkınlarından biridir.

2. 4. Ali er-Rızâ'dan Sonraki Gelişmeler

İmâmiyye Şiîası'nın sekizinci imamı olan Ali er-Rıza, 151/768 yılında doğmuş olup, imâmet süresi 20 yıl 7 aydır. Özellikle Abbâsî halîfesi Me'mun ile aynı dönemde yaşamış olup, Memun, 200/816 senesinde onu Horasan'dan Bağdat'a getirtmiş, çok geçmeden kızını Ali Rıza'ya nikâhlamıştı. Ali Rıza, 203/818 yılında halîfe Me'mûn'la birlikte Irak'a giderken Horasan'ın Tûs [19] kentinde vefat etmiştir (Nevbahtî, t.y.: 87-88; Büyükkara, 2002: 445-466; Keskin, 2007: 52). Vefatından sonra taraftarları imam tayini hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Onlardan bir fırka, Ali b. Mûsâ'dan sonra imamın *Muhammed b. Ali* (*Muhammed*

[19] *Tûs*, Nisâbur'a on fersah uzaklıkta bir şehirdir. Taberan ve Nevkan denilen bölgeleri içine alır. Horasan'ın kültürel ve siyasî merkezidir. İmâmiyye Şîa'sının sekizinci imamı Ali er-Rızâ'nın mezarı buradadır. Günümüzde buraya Meşhed-i Rızâ denmektedir (Minorsky, 1998: XII/II, 122-130).

Takî)[20] olduğuna inanmıştır. Nevbahtî, Ali b. Mûsâ'nın Muhammed'den başka oğlu olmadığından "Bunlar, Hz. Peygamber devrinden beri ilk uygulama gereğince vasiyete uydular" (T.y.: 86) demektedir.

Bir diğer fırka, Ali Rızâ'nın oğlu Muhammed'in yedi yaşında iken ölmesinden dolayı onu çocuk sayıp Rıza'nın kardeşi Ahmed b. Mûsâ'nın imamlığını kabul etmişlerdir. Bu konudaki görüşleri şöyledir:

> Ancak bulûğ çağında olan bir kimsenin imamlığı caizdir. Şayet Allah'ın bâliğ olmayana itaat etmeyi emretmesi caiz olsa idi, Allah'ın bâliğ olmayan birisine teklifte bulunması da câiz olurdu. Nitekim buluğ çağında olmayan birisine tekliflerin yüklenilmesi de düşünülemez. Aynı şekilde bâliğ olmayan bir çocuğun insanlar arasında çıkan anlaşmazlıklarla ilgili hükümleri, bu hükümlerin sınırlarını, kaidelerini, inceliklerini, dinin emirlerini ve Hz. Peygamber'in getirdiği bütün şer'i hükümleri, ümmet'in kıyâmet gününe kadar dinî ve dünyevî işleriyle ilgili olarak muhtaç olduğu hususları bilmesi de mümkün değildir. Bulûğ çağından bir derece aşağı olan birisinin bunları anlaması caiz olsaydı, bulûğ çağından iki, üç, dört derece ve çocuk derecesinde olan birisinin, dahası beşikteki çocuğun veya delinin de bu hükümleri kavraması câiz olurdu. Hâlbuki bu, akla uygun olmayan, anlaşılmayan ve insanlarca benimsenmeyen bir hususdur (Kummî, 1963: 95; Nevbahtî, t.y.: 88-89).

Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali'nin imâmetini kabul edenler, yukarıda bahsi geçen fırka gibi, onun yaşının küçüklüğü dolayısıyla ilminin niteliği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir grup diğerine: "Ancak âlim olanlar imam olabilir. Hâlbuki Ebû Ca'fer babası öldüğü zaman bulûğ çağında bile değildi. Öyleyse nasıl imam olabilir? İlmi kimden öğrenmiştir?" şeklinde itirazda bulunmuştur (Kummî, 1963: 96; Nevbahtî, t.y.: 89). Diğer grup ise bu itirazlara şöyle cevap vermiştir:

> Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali, ilmini babasından almış olamaz. Çünkü babası Horasan'a nakledildiğinde Ebû Ca'fer henüz dört küsür yaşında idi. Bu yaşta olan birinin dinin ana meselelerini ve inceliklerini öğrenme çağında olmadığı açıktır. Ancak Allah (cc) ona bu ilimleri ilham, kalbe bırakılan hikmetli söz, kulak çınlaması, sadık rüya, onunla konuşan melek, meşale, sütun ve kandil dikme yollarıyla ve amellerin arz edilmesi gibi imamın bilgi kaynaklarını gösteren yollarla ona buluğ çağında öğretmiştir. Çünkü bu söylenenlerin tümü, sağlam senetlere dayalı sahih haberlerle tespit edilmiştir. Bu sebeple, bu tür haberler red ve inkâr edilemez (Kummî, 1963: 97; Nevbahtî, t.y.: 89-90).

---

[20] *Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali er-Rızâ b. Mûsâ el-Kâzım* (ö. 220/835), Şiî İmâmiyye'nin dokuzuncu imamıdır. Medine'de doğmuş ve babası Ali er-Rıza ile Bağdat'a yerleşmiştir. Künyesi Ebû Ca'fer, en meşhur lakabı el-Cevad ve et-Takî'dir. Babası ölünce bakımını Halife Me'mûn üstlenmiş ve onu kızı Zeynep'le evlendirmiştir. Bundan kısa süre sonra Medine'ye yerleşmiş ve hayatının geri kalan kısmını ilim, züht ve takva ile burada geçirmiştir. Bağdat'a dönmüş ve burada ölmüştür (Ziriklî, 1999: VI, 271-272; Strohmann, 1993: VIII, 477-78).

Bir başka gruba göre, Ebû Ca'fer'in bulûğ çağından önce imam olması demek, bâliğ olduğunda imâmet hakkının yalnız ona ait olması demektir. Onlar, imamın gerçek anlamda, buluğ çağına girdiği zaman öğrenebileceğini; ancak bu bilgilerin kaynağının da bir önceki fırkanın belirttiği gibi ilham ve kalbe bırakılan hikmetli söz vb. gibi kaynaklar olmadığı görüşündedirler (Kummî, 1963: 97-98; Nevbahtî, t.y.: 90). Bunu da şu şekilde ifade ederler:

> Hz. Peygamber'in vefatından sonra vahyin -hangi tür ve şekilde olursa olsun- tamamının kesildiği ümmetin icması ile sabittir. İlham, faydalı konularda daha önce bildiğin bir bilgiyi düşünce sırasında tekrar o bilgiyi hatırlaman demektir. Çünkü bunca teferruat sebepleri ve ihtilaflarıyla, bizzat duymak yoluyla bir şeye vâkıf olmadan önce, hükümlerin (farzların ve sünnetlerin) ve dinin ibadet yönünün (şerâiu'd-dîn) bilinmesi mümkün değildir. Meselâ, insanlardan en sağlıklı düşünen, en açık hatırlayan ve isabetli düşünen biri, kaynağından duymadan ne kadar düşünürse düşünsün öğle namazının dört, akşamın üç, sabah namazının iki rekât olduğunu düşünce yoluyla çıkaramaz, akılla bilemez, delillendiremez ve deneme yanılma yoluyla bunu kavrayamaz. Ayrıca ilâhi yardımla (tevfik) bu konuda kesinlikle bilgi sahibi olamaz. Fakat biz onun bu ilmi, bulûğ çağına geldiğinde babasının kendisine miras bıraktığı kitaplardan öğrendiğini söyleriz (Kummî, 1963: 97-98; Nevbahtî, t.y.: 90-91).

Bu fırka mensuplarından bazıları, hatadan ve kusurdan "ma'sûm" olduğu için, sadece imamın bildiği usullerle hükümlerde (ahkâmda) kıyas yapılabileceğini; dolayısıyla böyle bir kıyasta hata olmayacağı düşüncesine sahiptirler (Kummî, 1963: 98; Nevbahtî, t.y.: 91).

Nevbahtî, bu düşüncede olanların imamların baliğ olmaması sebebiyle, imamın bilgisi ve ilim öğrenmesi konusunda güç durumda kaldıklarından dolayı böyle bir görüşe sığındıkları düşüncesindedir (t.y.: 91).

Yine bunlardan bir fırka, yaşı küçük olsa bile, imamın Allah'ın bir hücceti olduğu fikrinden hareketle, doğuştan bulûğa ermiş olması gerektiğini ve ilham, kalbe bırakılan hikmetli söz, kulak çınlaması, rüya, konuşan melek, sütun/kule yapmak vb. yollarla bilgi sahibi olabileceğini söylemişlerdir. Bu görüşlerine Allah'ın çocuk yaşta kendilerine hüküm verdiği Yahya b. Zekeriyyâ, İsa b. Meryem'in bilme sebeplerini, Yusuf b. Yakup ile Melik'in karısı arasındaki çocuğun hükmü ve şehâdetini, Süleyman b. Davut'un babası tarafından öğretilmeksizin hükmü bilmesi vb. şeyleri delil göstermişlerdir (Kummî, 1963: 98-99; Nevbahtî, t.y.: 91).

Muhammed b. Ali'nin imâmetine inananlar, ondan sonra oğlu *Ali b. Muhammed (Ali en-Nakî)*'in[21] imamlığını kabul etmişlerdir. Nevbahtî, onlardan bir grubun Ali b. Muhammed'in imâmetini kabul etmeyerek, kardeşi Mûsâ b. Muhammed'in imâmetine inandıklarını; ancak bir süre sonra yine fikir değiştirerek Ali b. Muhammed'in imam olduğunu kabul ettiklerini ve ölünceye kadar da ona bağlı kaldıklarını belirtir (Nevbahtî t.y.: 92).

Ali Nakî'nin taraftarlarından bir grup, sağlığında onun imâmetinden vazgeçerek, *Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî* (270/883)'nin[22] nebî olduğuna inanmışlardır. Bu şahıs, kendisinin Ebû'l-Hasan el-Askerî tarafından gönderilen bir nebî, Ebû'l-Hasan'ın ise, ilâh olduğunu iddia etmiştir. O, bütün haramların ve erkeklerin birbirleriyle evlenmelerinin helâl olduğunu söylemiş; bunların tevazu ve itaatkârlık türünden bir şey olduğunu, dahası bunlardan hiçbirini Allah'ın haram kılmadığını iddia ederek Allah'a iftira etmekten geri kalmamıştır (Kummî, 1963: 100-101; Nevbahtî, t.y.: 93).

Ali Nakî vefat edince, taraftarlarından bir fırka oğlu Muhammed'in imâmetini kabul etmiştir. Muhammed, babasının sağlığında vefat etmiş olmasına rağmen, taraftarları onun ölmediğini ileri sürmüşlerdir. Bu iddialarına, babasının ona işaret ettiğini; kendisinden sonra onun imam olduğunu bildirdiğini iddia etmişler ve şöyle demişlerdir:

> İmamın yalan söylemesi caiz olmadığı gibi bu hususta bedâ da câiz değildir. Her ne kadar onun ölümü gözler önünde gerçekleşmişse de O, gerçekte ölmemiştir. Fakat babası bir zarar gelmesinden korktuğu için onu gizlemiştir. Muhammed, Kâim ve Mehdî'dir (Kummî, 1963: 101; Nevbahtî, t.y.: 94).

Bu fırka mensuplarıyla daha önce bahsi geçen İsmâil b. Ca'fer'in taraftarlarının görüşleri arasında büyük çapta benzerlikler bulunduğu görülmektedir.

---

[21] *Ali el-Hâdî b. Muhammed* (ö. 254/868): İmâmiyye'nin onuncu imamı olan Ali el-Hâdî (en-Nakî) Medine yolu üzerindeki bir köyde doğmuştur. Doğum tarihi ve imâmet görevinde kaç yıl kaldığı ihtilaflıdır (Nevbahtî, t.y.: 92; Kılavuz, 1993: II, 394-95; Keskin, 2005: 76-98).

[22] *Muhammed b. Nusayr en-Nemirî* hakkında bilgi için bkz. (Tûsî, 1351: 398-99; Eş'arî, 1999: I, 86).

2. 5. Hasan Askerî ve Sonrasında İmâmet Meselesine Dair Mülahazalar

Hasan b. Ali (Hasan el-Askerî) (260/873) [23], İmâmiyye Şîası'nda on birinci imam olarak kabul edilmektedir (Öz, 1995: 11). Hasan Askerî, 232/846 senesinde doğmuş, 260/873 yılında Samarrâ şehrinde ölmüştür. Nevbahtî, öldüğünde onun 28 yaşında olduğunu söylemektedir. İmâmet görevi, 5 sene 8 ay 5 gündür. Yine Nevbahtî'ye göre Hasan Askerî'nin halefinin görülmediği gibi, kesin olarak bir oğlunun olduğu da bilinmemektedir (t.y.: 95). Bunun etkisiyle olsa gerek, taraftarları arasında onun imâmetine dair farklı görüşler mevcuttur. Fakat bu görüşler, kayda değer bir etki gösterememiştir. Asıl söz konusu ihtilaflar, onun vefatıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Bu ihtilafların kökeninde ise, genel olarak Hasan Askerî'nin kendisinden sonra bilinen bir oğlunun olmaması yatmaktadır. Bu durum, İmâmîler arasında büyük bir buhran yaratmış ve onların farklı iddialarla fırkalaşması sonucunu doğurmuştur (Algar, 1998: XVII, 289).

Nevbahtî, bu ihtilaflar neticesinde oluşan görüşleri onüç fırka hâlinde ortaya koymuştur (t.y.: 95 vd.). Şimdi bunlarla ilgili bilgiler vermeye çalışalım:

2. 5. 1. Birinci Fırka

Bu fırka mensuplarına göre, Hasan Askerî ölmemiştir. Yaşamakta olup gizlenmiştir ve zamanın imamı (kâim) dır. Onlara göre, imam yerine geçecek bir oğul bırakmadan ölmez. Aksi takdirde yeryüzü imamdan yoksun kalır ki, bu mümkün değildir. Bundan dolayı Hasan b. Ali'nin imâmetinin sabit olduğunu düşünürler. Bunu da, el-Kâim'in iki defa gaybet hâlinde olacağına dair rivayetler bulunduğunu öne sürerek temellendirmeye çalışırlar. Bu durum birinci gaybettir. Bu yüzden O, tekrar ortaya çıkacak ve tanınacak, sonra ikinci kez kaybolacaktır. Bu iddia sahipleriyle el-Vâkıfa fırkasının Mûsâ b. Ca'fer hakkındaki görüşleri birbirine oldukça benzemektedir (Kummî, 1963: 106; Nevbahtî, t.y.: 95). Onlara bu durum sorulmuş ve onlar şöyle demişlerdir:

---

[23] *Ebû Muhammed Hasan b. Ali*, Ali Nakî'nin oğlu olup babasıyla birlikte, Medînetü'l-Asker olarak bilinen Samarrâ'ya göç ettiği söylenir. Bu yüzden el-Askerî olarak da bilinir. Abbâsî halîfesi Mu'temid döneminde Samarra'da vefat etmiş ve babasının yanına defnedilmiştir. Bkz., (Nevbahtî, t.y.: 95; Ziriklî, 1999: II, 200; Algar, 1998: XVII, 289; Keskin, 2007: 99-117).

> Vâkıfa, onun öldüğü ortaya çıktığında, Mûsâ'nın imâmetinde karar kıldıkları için hata etmiştir. Çünkü Mûsâ, kendinin vasiyet yoluyla yerini alacak birisi varken ölmüştür. Bu da Rızâ'dır. Rızâ'nın dışında on kişiden fazla da halef bırakmıştır. Bunlardan her imam, tıpkı babaları gibi yerine açık ve tanınan bir halef bırakarak ölmüşlerdir. Dolayısıyla bu imam da (Mûsâ) mutlaka ölecektir. Yaşadığı hususunda karar verilememesi (tevakkuf) caiz olan kâim ve mehdî, arkasında halef bırakmaksızın öldüğü kesinleşen kimsedir. İmamın taraftarları, ortaya çıkacağı zamana kadar onun imâmetine bağlı kalmak zorundadırlar. Çünkü bir imamın yerine halef bırakmaksızın ölmesi söz konusu olamaz. Doğru olan onun gâip olduğudur (Kummî, 1963: 106-107; Nevbahtî, t.y.: 96).

2. 5. 2. İkinci Fırka

Bunlara göre, Hasan Askerî ölmüş olmasına rağmen ölümünden sonra yaşamayı sürdüren el-Kâim el-Mehdî'dir. Çünkü Şîa'ya göre kâim'in anlamı: Ölümden sonra ortaya çıkan, kendisinden sonra çocuğu yahut halefi olmadığı için tekrar kıyam eden imamdır (Strothmann, 1993b: VI, 107). Şayet Hasan Askerî'nin yaşayan bir çocuğu olsaydı, O öldükten sonra tekrar dirilmemek üzere ölmesi daha doğru olurdu. Buna göre, el-Kâim olan Hasan Askerî, halef yahut vasî bırakmadan öldüğü için ölümünden sonra da hayattadır ve hâlen sağdır. Vakti geldiğinde ortaya çıkıp zulümle dolan dünyayı adaletle dolduracaktır. Bu grup Hz. Ali'nin bir hutbesinde "Ey Allahım! hüccetlerinin ve burhanlarının bâtıl olmaması için, yeryüzünü zâhir veya gâib hüccetinden boş bırakma" diyerek dua ettiğini; dolayısıyla imamın ölümünden sonra yaşadığını, ancak korktuğu için gizlendiğini ileri sürmüşlerdir (Kummî, 1963: 107; Nevbahtî, t.y.: 96-97).

Bu fırka ile birinci fırkanın görüşlerini karşılaştırdığımızda aralarındaki tek farkın, bu fırkanın Hasan b. Ali'nin öldüğünü kabul etmesi; diğerinin ise bunu inkar ederek, gizli bir şekilde yaşadığını iddia etmesidir.

2. 5. 3. Üçüncü Fırka

Nevbahtî'nin belirttiğine göre *Ali b. et-Tâhî el- Hazzâz* isimli Kûfe'li bir kelâmcının lideri olduğu bu fırka, Hasan b. Ali'nin öldüğünü kabul eder (t.y.: 98). Ancak Hasan Askerî'nin, kardeşi Ca'fer'i vasî tayin ettiğini; dolayısıyla imâmetin Ca'fer'e geçtiğini iddia eder. Askerî'nin yaşarken Ca'fer'le mücadele içinde bulunduğu ve onunla anlaşamadığı herkes tarafından bilinmesine rağmen, onu niçin vasî tayin ettiğine ilişkin suali ise taraftarları şöyle yanıtlamışlardır:

> Onlar görünüşte böyleydiler. Gerçekte ise birbirlerinden memnundular. Birbirlerini destekliyorlardı ve aralarında bir ihtilaf yoktu. Ca'fer her zaman ona

> itaat ve sözünü etti dinledi. Şayet Ca'fer'den Hasan'a muhalif bir şey sadır olmuş ise bunun sebebi Hasan'dır. Çünkü Ca'fer, Hasan'ın vasîsidir; imâmet ona Hasan'dan intikal etmiştir (Nevbahtî, t.y.: 98).

Nevbahtî, bunların daha sonra Fethiyye fırkasının bazı görüşlerini benimsediklerini ve Mûsâ b. Ca'fer'in, kardeşi Abdullah'ın vasiyeti ile imam olduğundan hareketle, Ca'fer'in imâmetini kabul ettiklerini belirtir (Nevbahtî, t.y.: 98).

2. 5. 4. Dördüncü Fırka

Bunlara göre, Hasan Askerî'den sonra, imâmet kardeşi Ca'fer'e geçmiştir. Ca'fer'in imâmeti kardeşleri Ebû Ca'fer Muhammed ve Hasan Askerî'den değil, babası Ali Nakî'den intikal etmiştir. Zira Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali, babası hayatta iken ölmüş, Hasan Askerî de halef bırakmaksızın vefat etmiştir (Kummî, 1963: 110; Nevbahtî, t.y.: 98).

Onlara göre Hasan Askerî, aslında imam olmadığı hâlde imamlık iddia eden birisidir. Zira imam olan kimse vasî tayin etmeden ölmez. Bu bakımdan Askerî'nin imâmet iddiası bâtıldır. Bu grup, imâmetin Ca'fer b. Ali'ye Askerî'den geçtiği iddiasını Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen: "Hasan ve Hüseyin hariç, imâmet, kardeşten kardeşe geçmez." kaidesine göre kabul etmez. Onlar, bu sebeple Ca'fer'in imâmetinin kardeşinden değil de babasından geçtiğini kabul etmişlerdir (Kummî, 1963: 110-11; Nevbahtî, t.y.: 99).

Bu iddia sahiplerinin çelişkili görüşler ileri sürdükleri görülmektedir. Zira onlar, başlangıçta imâmetin Hasan Askerî'den Ca'fer'e intikal ettiğini kabul etmişler; daha sonra bu görüşlerinin aksine birtakım iddialar ortaya atmışlardır.

2. 5. 5. Beşinci Fırka

Bu fırka mensupları, *Ali en-Nakî hayatta iken ölen oğlu Muhammed'in gerçek imam olması gerektiğini savunmuşlardır.* Zira bunlara göre, Hasan Askerî ve kardeşi Ca'fer, babalarından imâmet konusunda bir nass, vasiyet ve işaret bulunmadığı hâlde haksız olarak imam olduklarını iddia etmişlerdir. Onların gözünde Ca'fer, herkes tarafından bilinen bazı kötü vasıflara sahiptir. Oysa böylesine kötü hasletlerin adil bir imamda bu-

lunması caiz değildir (Nevbahtî, t.y.: 99). Bu hususlaki görüşleri ise şöyledir:

> Bu özelliklere sahip olan birinin bir dirhem üzerine dahi şehâdeti sahih kabul edilmezken, böyle birinin Resûlullah'ın makamına geçmesi nasıl olur? Yüce Allah, açıkça fısk-u fücûr işleyen birinin şahitliğini kabul etmezken, fazileti büyük, son derece hassas ve halkın bu derece ihtiyaç duyduğu imâmet böyle bir kişiye nasıl verilir? Günah işlemek, takiyye olarak da caiz değildir. Çünkü bu, yüce Allah'ın rızasına uygun olmadığı gibi Allah'a nisbet edilmesi de doğru değildir. Hasan ise yerine geçecek bir halefi olmadan ölmüştür. Hâlbu ki imamın, yerine geçecek bir halef bırakmadan ölmesi caiz değildir. Bu şekilde geriye sadece onların kardeşleri Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali'nin imâmetinin delillendirilmesi meselesi kalmaktadır. Çünkü ondan sadece iyilik ve iffet sadır olmuştur ve onun bilinen bir nesli vardır. O hâlde onun hem imam hem de Kâim ve Mehdî olduğuna inanmak gerekir. Aksi takdirde imâmetin aslının olmadığı fikrini benimsemek gerekir ki, bu da asla doğru değildir (Nevbahtî, t.y.: 100).

2. 5. 6. Altıncı Fırka

Bu fırkaya göre, Hasan Askerî'nin Muhammed diye isimlendirdiği ve imâmetine işaret ettiği bir oğlu vardır. Dolayısıyla Hasan el-Askerî'nin halef bırakmadan öldüğü görüşü batıldır. Bunlar, "İmâmeti ve vasiyeti sabit olan, yaptığı işler herkes tarafından bilinen bir imamın arkasında bir halef bırakmadan ölmesi nasıl tasavvur olunur? Hâlbuki onun halefi kâimdir ve ölümünden birkaç sene önce doğmuştur." derler. Yine bunlar, Muhammed'in gizli olup, Ca'fer ve diğer düşmanlarından korktuğu için görünmediğini iddia etmişlerdir. Onlara göre, bu onun ilk gaybet hâlidir. O, İmam ve Kâim'dir. Babasının sağlığında imam olduğu bilinmiş ve nasla tayin edilmiştir. Babasının ondan başka halefi yoktur. O, kesinlikle imamdır (Kummî, 1963: 114; Nevbahtî, t.y.: 100-101).

2. 5. 7. Yedinci Fırka

Bu fırka mensuplarına göre, *Hasan el-Askerî'den sonra imâmet, ölümünden sekiz ay sonra doğan oğluna intikal etmiştir*. O hayatta iken oğlu olduğunu iddia edenlerin sözleri doğru değildir. Şayet yaşarken çocuğu olsaydı, diğer imamların çocuklarını gizlemedikleri gibi onun da gizlenmemesi gerekirdi. Doğumundan sonra babasının emri gereği imam olacak bu çocuğa Muhammed adı verilmiştir. Onun imâmeti sabit olduğu için el-Askerî'den intikal eden miras daha önce taksim edilmemiştir. Muhammed b. Hasan, imâmetinden sonra gizlenmiş ve gözden kaybolmuştur. Bu grup, Ali er-Rıza'nın Şîa'nın ana karnındaki cenîn ve süt emen bir çocukla imtihan edileceği ile ilgili sözünü kendileri için delil telakki etmişlerdir (Nevbahtî, t.y.: 101-102).

2. 5. 8. Sekizinci Fırka

Bu fırkanın meseleye dair görüşleri şöyledir:

> Hasan el-Askerî'nin kesinlikle bir çocuğu yoktur. Çünkü biz bunu araştırdık ve her yönden inceledik. Fakat onun bir çocuğu olduğunu tespit edemedik. Şayet 'Öldüğünde gizli çocuğu vardı' dememiz doğru olsaydı halef bırakmadan ölen herkes için de benzer bir iddiada bulunmak caiz olurdu. Zira Hasan'ın bir halef bırakmadan öldüğüne dair haber, Resûlullah'ın sulbünden bir erkek çocuk halef bırakmadan öldüğünü bildiren haberin aynıdır. Böylece onun bir çocuğunun olduğu meselesinin, asılsız bir iddia olduğu kesin olarak anlaşılmıştır. Fakat imamın halefsiz ölmesi, yeryüzünün hüccetten hâli olmasına sebep olacağından, el-Kâim'in ana karnında olması ve gizli olarak doğması sahihtir (Kummî, 1963: 114-15; Nevbahtî, t.y.: 103).

Hasan el-Askerî'nin sağlığında bir çocuğunun olduğu görüşünü savunanlar, böyle bir şeyin mümkün olmayacağını; bunun akıl, âdet ve örfe ters düştüğünü söylerler. Bununla birlikte onlar, sâdık imamlardan hamileliğin dokuz aydan fazla olmayacağına dair birçok sahih rivayet mevcut olmasına rağmen, hamileliğin üzerinden seneler geçtiği hâlde böyle bir şeyin gerçekleşmediğini; böylece bunların iddialarının asılsız olduğunu ortaya koymuşlardır (Kummî, 1963: 115; Nevbahtî, t.y.: 102).

2. 5. 9. Dokuzuncu Fırka

Bu fırkaya göre, Hasan el-Askerî'nin ölümü, babası ve dedelerinin ölümü gibi, yalan üzerine ittifak etmeyecek kimselerin haberleri ile sabittir. Nesli devam etmediği için kendisinden sonra imam olmaması sahih ve mümkündür. Bu durum, peygamberliğin sona erişi gibi aklen ve örfen caizdir. Nasıl ki Hz. Peygamber'den sonra peygamber gelmeyecekse, el-Askerî'den sonra da imam gelmeyecektir. Bu durum Ehl-i Beyt'in sadık imamlarından gelen, 'insanlar günahları sebebiyle Allah'ın insanlara gazabına maruz kalmadıkları müddetçe, O, dünyayı hüccetsiz bırakmayacaktır ve tayin edilen vakte kadar da hücceti onların arasından kaldırmayacaktır' şeklindeki habere de uygun düşmektedir (Nevbahtî, t.y.: 103-104).

Bu düşüncede olanlara göre, arz hüccetsiz ve fetret hâlindedir. Bu durum ancak Allah'ın göndereceği bir huccet ve kâim ile sona erecektir. Bununla birlikte, kâim gönderilinceye kadar, ölümünü kabul etmekle birlikte, bir önceki imama bağlı kalmak esastır. Nitekim Hz. Peygamber'in peygamber oluşuna kadar Hz. İsa'nın ve vasîlerinin ilminden çıkan

bilgiler ve Îsâ'dan sonra zuhur eden vasîlerine uymak, insanlar için bir huccet olmuştur (Nevbahtî, t.y.: 104).

2. 5. 10. Onuncu Fırka

Bu fırka mensuplarına göre de *Ali en-Nakî'nin sağlığında ölen oğlu Ebû Ca'fer Muhammed, babasının vasiyeti, ismini ve şahsını belirten nassı ve işareti ile imamdır. Ebû* Ca'fer Muhammed'in ölümünde imam tayin etmesi yahut babasını vasî göstermesi câiz değildir. Zira babasının imamlığı, dedesi Muhammed et-Takî'den geliyordu. Onun imâmeti ise ancak babası Ali en-Nakî'nin vefatından sonrası ile ilgiliydi (Nevbahtî, t.y.: 104-105).

Ebû Ca'fer Muhammed, ölümünden bir süre önce güvendiği adamlarından "Nefîs" isimli bir gence kardeşi Ca'fer'e verilmek üzere kitaplarını, silahlarını ve ümmetin ihtiyacı olan diğer şeyleri teslim etmiş ve bunu hiç kimseye söylememesini vasiyet etmiştir. Onun ölümünden sonra hane halkı bazı sebeplerle el-Askerî'nin tarafını tutup hasetleri sebebiyle Ca'fer'e karşı çıkmışlardır. Mukaddes emanetlerin Ca'fer'e verilmemesi hâlinde imâmetinin batıl olacağından endişelenen Nefîs, bir süre sonra bunları Ca'fer'e teslim etmiştir. Böylece Ca'fer'in imâmetini kabul eden bu fırka, Hasan Askerî'nin imâmetini reddedip Ca'fer'in imâmetine inanmışlardır (Nevbahtî, t.y.: 105-106).

Hasan el-Askerî'nin imâmetine kesinlikle karşı çıkan bu fırka mensupları, ona aşırı şekilde dil uzatmış, hatta onun imâmetini kabul edenleri kâfir saymışlardır. Ca'fer hakkında aşırılığa giden ve daha sonra da "Nefîsiyye" şeklinde anılan bu grup, onu Kâim kabul ederek, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali dâhil bütün insanların en üstünü saymıştır (Nevbahtî, t.y.: 106).

2. 5. 11. On birinci Fırka

Bunlar, Hasan Askerî'den sonra imamın Ca'fer mi yoksa başkası mı olduğu konusunda net bir görüş beyan etmemişler ve şöyle demişlerdir:

> Biz, imâmetin Hasan'ın çocuklarına mı yoksa kardeşine mi ait olduğu konusunda ne diyeceğimizi bilemiyoruz. Durum bize göre pek açık değildir. Bu yüzden biz, yeryüzü hüccetsiz olmayacağına göre, durum açıklığa kavuşuncaya kadar herhangi bir görüş ileri sürmüyoruz ve 'tevakkuf' ediyoruz (Nevbahtî, t.y.: 106-107).

2. 5. 12. On ikinci Fırka

Nevbahtî'nin *İmâmiyye Şîası* dediği bu grup, öncelikle meselenin önceki fırkaların hiçbirinin dediği gibi olmadığını iddia ederler. Onlara göre, Hasan Askerî soyundan biri, eski geleneklere ve ilk metoda göre babasının vârisidir. Zira imâmetin Hasan ve Hüseyin'den sonra kardeşten kardeşe intikal etmesi artık mümkün değildir. Aynı şekilde dünya hayatı devam ettiği sürece imâmetin Hasan Askerî evladının dışında olması caiz değildir (t.y.: 108).

Ayrıca imâmiyye Şîasına göre imâmeti sabit olmayan bir kimsenin soyundan imam olmaz ve babası hayatta iken hücceti sabit olmadan ölen birisinde de bu olmaz (Nevbahtî, t.y.: 107). İmâmiyye Şîası, burada Ali Nakî'nin sağlığında ölen Ebû Ca'fer Muhammed ile yine Ca'fer es-Sâdık'ın sağlığında ölen İsmail b. Ca'fer'i kasdetmektedir.

İmâmiyye Şîası, imâmetle ilgili yaklaşımın: "Yeryüzünün huccetsiz kalması caiz değildir. Şayet yeryüzü bir saat bile huccetsiz olsaydı, üzerindekilerle birlikte batardı" görüşü ile desteklemektedir (Nevbahtî, t.y.: 108).

Özetle İmâmiyye Şîası, bu noktada Hasan Askerî'nin öldüğü ve onun kendi soyundan birini kendi yerine halef bıraktığı inancındadır. Hasan Askerî'nin halefi ise kendisinden önceki ataları gibi ortaya çıkıp durumunu izhar edince imam olur (Nevbahtî, t.y.: 108). Dolayısıyla imâmet diğer bazı fırkaların iddia ettiği gibi hiçbir zaman Hasan Askerî'nin kardeşlerine geçmemiştir, geçmesi de caiz değildir (Nevbahtî, t.y.: 110).

2. 5. 13. On üçüncü Fırka

Nevbahtî'nin "*Hâlis Fethiyye*" şeklinde adlandırdığı bu fırka, imâmetin Hasan el-Askerî'ye babasından, kardeşi Ca'fer'e de el-Askerî'den geçtiği görüşünü ileri sürerek Ca'fer es-Sâdık'ın oğlu Abdullah'ın durumunu hareket noktası kabul etmişlerdir. Abdullah, babasının ölümünden kısa bir süre imam olarak onun vârisi olmuş, fakat kendisinden sonraya halef bırakmadığı için imâmet kardeşi Mûsâ b. Ca'fer'e intikal etmiştir. Bu durumda imam öldüğünde imâmetin en büyük evlada intikal etmesi genel kâidedir. Burada Ca'fe es-Sâdık'tan rivayet edilen imâmetin Hasan ve Hüseyin hariç, iki kardeş arasında birinden diğerine geçmesi gerektiği hususu ihlal edilmiş olmaktadır. Bu prob-

lemi de "Zira imam halef bırakıp öldüğü takdirde imâmet kardeşten kardeşe intikal etmez. Aksi takdirde Abdullah b. Ca'fer örneğinde olduğu gibi, imam öldüğünde arkasında kendi soyundan halef bırakmaz ise kardeşten kardeşe geçmesi bir zarurettir" (Nevbahtî, t.y.: 110) şeklinde yorumlayarak aşmaya çalışmışlardır.

Ayrıca bu fırkaya göre "imamı imamdan başkası yıkayamaz" şeklindeki hadis de benzer bir durumu ifade etmektedir. Zira Abdullah'ın emri üzerine Ca'fer b. Muhammed'i Mûsâ Kâzım yıkamıştır. Çünkü ondan sonra imam, Mûsâ Kâzım idi. Bu durumda Ca'fer b. Muhammed'i Mûsâ Kâzım'ın yıkamaması da caiz olmaz; çünkü o, Abdullah b. Ca'fer'in yanında *Susan İmam (el-İmam es-Sâmit)* konumundadır (Nevbahtî, t.y.: 111).

Özetle bu fırka, büyük kardeş ölür de arkasında kendi soyundan kimseyi halef bırakmaz ise imâmetin diğer kardeşe geçeceği inancındadır.

SONUÇ

Bir Şiî müellifi olan Nevbahtî'nin, mezheplere ve özellikle Şiî fırkalara yaklaşımını ele aldığımız bu çalışmada, müellifin eserini Şiî fırkaların imâmet anlayışları üzerine tesis ettiği görülmektedir. Nevbahtî, öncelikle Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte imâmet meselesindeki ihtilaflara ve bu ihtilaflar neticesinde zuhur eden görüşlere değinmiştir. Daha sonra Şiî fırkaların imâmete dair görüşlerini serdeden müellif, özellikle gulât fırkaların görüşlerine yer vermiştir. Eserinin içerisinde konu başlıklarına yer vermemiş olup, fırkaları kendine özgü bir tarz ve akıcı bir üslupla ele almıştır. Ayrıca Şiî fırkaları değerlendirirken objektif bir duruş sergileyerek Şiî fırkaları doğru bir şekilde tasvir etmiştir.

Fıraku'ş-Şîa'nın hangi maksatla kaleme alındığı hususunda net bir açıklama yer almamakla birlikte; eserin içerdiği konular göz önüne alındığında, özellikle Şiî fırkaların imâmet meselesine dair görüşlerini ortaya koymak maksadıyla kaleme alındığı kanaati hâsıl olmaktadır. Ayrıca bu eser, Nevbahtî'nin, birçok eseri arasında günümüze kadar ulaşabilmiş, tek eseri olma özelliğine sahiptir. Söz konusu eseri, Mezhepler Tarihi alanında ve özellikle de Şîa ile ilgili yapılan hemen her çalışmada kaynak olarak görmemiz mümkündür. Bu durum eserin alanında ilklerden olması yanında, öyle görülüyor ki, müellifin meselelere yaklaşım tarzıyla da yakından alakalıdır.

Kaynaklarda Şîa'nın İmâmiyye fırkasına mensup olduğu belirtilen müellifin, eserinde bu hususla ilgili bir bilgi ve bulguya rastlanılmaması dikkat çekici olmakla birlikte aynı zamanda manidardır. *Müellifin en önemli özelliği ise, söz konusu mezheplere olabildiğince objektif ölçülerin sınırları içerisinde taviz vermeden yaklaşmasıdır.* Zira bu, diğer bazı Şiî meslektaşlarına nispeten oldukça ileri bir durumdur. Bu yüzden Nevbahtî'nin mezhep bağnazlığı yaparak olayları asıl mecrasının dışına taşımak yerine, olduğu gibi aktarmayı amaç edindiğini söyleyebiliriz.

Nevbahtî, mezhepler arasındaki ihtilafın temelinde hilâfet (imâmet) meselesinin bulunduğu görüşündedir. Bu görüş, diğer Mezhepler Tarihçileri tarafından da paylaşılan önemli bir görüştür. Çünkü Şîa'nın iddiasının aksine, Müslümanların iki temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in hadislerinde meseleye dair net bir ifadenin

bulunmayışı, farklı yorum ve bakış açılarının; buna bağlı olarak da birbirinden çok farklı düşünce ekollerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

İmâmet konusunda her fırka kendi prensipleri doğrultusunda meseleye açılım getirmeye gayret göstermiştir. Kaynakların sunduğu veriler ışığında konuyla ilgili görüşlere baktığımızda aynı mezhep mensupları arasında bile tam anlamıyla bir ittifaktan söz edebilmek oldukça zordur.

İslam Mezhepleri içerisinde *Mu'tezile*, temelde imâmetin gerekli bir kurum olduğunu kabul etmiş, bunun yanı sıra devlet başkanını tayin görevinin Müslüman toplumun seçkinlerine ait olduğunu belirtmiştir. Ekol açısından, imam olacak kişinin âdil olması, doğruluğu ilke edinmesi, bilgili olması, Kitap ve Sünnet'i iyi bilerek onlarla hüküm vermesi oldukça önemlidir. Mu'tezilî anlayışa göre, imam, toplum üzerinde velîdir. Onların işlerinde tasarruf sahibidir. Bu itibarla, İslâm toplumunun imama ihtiyacı bulunmaktadır. Bununla birlikte bir kişinin imam olabilmesi nass kaynaklı olmayıp tamamen halkın seçimi (biat) esasına dayanmalıdır.

Haricîler ise, imâmet konusunda temelde Kureyş'in üstünlüğü fikrine karşı çıkarak imâmetin sadece Kureyşliler'e özgü bir hak olmadığı ve onlardan başkasına da verilebileceğini savunmuşlardır. Tıpkı Mu'tezile gibi onlar da, devlet başkanını halkın seçmesi gerektiğini düşünürler. Ancak devlet başkanının keyfi uygulamalarını engelleme adına bazı önlemler düşünmüşlerdir. Buna göre, halkın seçtiği devlet başkanı adaleti temsil ettiği, zulümden kaçındığı, şeriatı uyguladığı ve sapkınlıktan uzak durduğu sürece itaate layıktır. Fakat haktan ayrıldığında görevi bırakması gerekir. Aksi takdirde görevden azledilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Hâricîler'in meseleye farklı ve zaman itibariyle orijinal diyebileceğimiz bir bakış açısı kazandırdıklarını söyleyebiliriz.

Şîa'nın mezhep olarak ortaya çıkışı hususunda farklı görüşler mevcuttur. Nevbahtî'nin de aralarında olduğu ilk dönem Şiî müelliflerin çoğu, Şîa'nın zuhurunu Peygamberimiz'in zamanına kadar götürürler. Ancak âlimlerin çoğuna göre Şîa'nın mevcûdiyetini Hz. Peygamber zamanına götürebilmek hayli güçtür. Mezheplerin oluşum süreci ve fikir-hadise irtibatı prensibi dikkate alındığında ikinci görüşün daha isabetli olduğu görülmektedir.

İmâmet meselesinin Şîa'nın omurgasını teşkil ettiğini söylemek, abartılı bir ifade olmasa gerek. Zira onları diğer fırkalardan ayıran en önemli özellikleri, imâmete dair kendilerine has düşünceleridir. Onların imâmet meselesine yaklaşımları diğer mezheplere kıyasla büyük farklılıklar göstermektedir. Çünkü onların anlayışına göre imâmet, Allah'ın emri ve Hz. Peygamber'in tayini ile gerçekleşmiştir; Bundan ötürü Allah'ın ve Resûlü'nün açık beyanlarına rağmen imâmet, insanların iradelerine bırakılamaz. Şîa, diğer düşünce ekollerinin aksine, konuyu iman boyutuna taşıyarak dinin esaslarından (Usûlu'd-Dîn) saymıştır.

Ancak Şîa, zamanla bir takım etkenlerle birbirinden farklı düşüncelere sahip olan pek çok fırka haline gelmiştir. Hemen bütün Şiî fırkaların ittifak ettikleri husus, Hz. Ali'nin ilk imam olması noktasındadır. Bunun dışında hemen her konuda, fırkalar arasında ihtilaflar mevcuttur. Bu fırkaları çeşitli şekillerde kategorize etmek mümkündür.

Bu çerçevede *Hz. Ali ve evlatları hakkında gulüv (aşırı) görüşler ortaya atan fırkalar,* bununla yetinmemiş bazen işi daha da ileri götürerek onlara peygamberlik ve ilâhlık nisbet etmekte bir sakınca görmemişlerdir. Bu hususta en büyük etkiyi Yahudi asıllı Sebeiyye fırkasının kurucusu Abdullah b. Sebe göstermiştir. Zira daha sonra ortaya çıkan aşırı Şiî fırkalarda onun ortaya attığı görüşlere sıklıkla rastlanmaktadır.

Bir diğer şahıs, Keysâniyye fırkasının kurucusu Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî'dir. Muhtâr, kendi emellerine ulaşmak adına, Hz. Ali'nin Havle adındaki hanımından olan ve Hz. Hasan ve Hüseyin'in halk nazarındaki 'karizması'ndan dolayı fazla ön plana çıkmayan oğlu Muhammed b. Hanefiyye'yi her fırsatta istismar etmiştir. Muhammed b. Hanefiyye'ye olmadık yakıştırmalarda bulunan Muhtar, özelikle ric'at ve tenâsüh görüşlerinin mûcidi olarak, Şiî fırkalar üzerinde hayli etkili olmuştur.

İmamların sayısı hususunda da Şiî fırkalarda ittifak mevcut değildir. Özellikle İmâmiyye fırkası imamların sayısını Hz. Ali'den başlatarak Muhammed el-Mehdî'ye kadar on iki imamla sınırlı tutmuştur. Ancak çoğu zaman imamın toplumdaki 'karizma'sından faydalanmak isteyen ve çoğunlukla dinî yaşantıdan uzak olan şahıslar, insanları kendi emellerine alet etmişlerdir. Bu sebeple sayıca azımsanmayacak şahıs, imâmet

iddiasıyla ortaya çıkmıştır.

Mevcut imamın ölümü, çoğu zaman Şiî fırkaların daha da bölünmesine neden olmuştur. Bu hususta hayli sıkıntı yaşayan Şiî fırkalar, çözümü *Kur'an ayetlerini, kendi arzuları doğrultusunda ve bâtınî bazı yorumlarla açıklamakta bulmuşlardır.* Üstelik fırka liderlerinin bir kısmı, taraftarlarına kendileri gibi düşünmeyenlerin kanlarının ve mallarının helâl olduğunu öğütlemişlerdir. Kendilerinden olmayan ve kendileri gibi düşünmeyenlere hayat hakkı tanımayan ve adeta kaygan bir zeminde hayat sürdüren bu düşünce ekollerinin ömrü bu yüzden fazla uzun olmamıştır.

KAYNAKÇA

ABDULHAMİD, İrfan, 1994. **İslâm'da İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları.** Çev. M. Saim Yeprem. İstanbul: Marifet Yayınları.

ALGAR, Hamit, 1998. "Hasan el-Askerî", **DİA**, İstanbul: TDV. Yayınları.

EMİN, Ahmed, 2004. **Duha'l-İslam**, III, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

AMMÂRA, Muhammed, 1986. "el-Mu'tezile**". Mevsûatü'l-Hadârati'l Arabiyye el-İslâmiyye, el-Müessesetü'l-Arabiyye li'Dırâse ve'n-Neşr**, II, ss. 577-607.

ATALAN, Mehmet, 2005. **Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri,** Ankara: Araştırma Yayınları.

_____, 2001. "Ca'fer es-Sâdık'ın Eserleri", **Dinî Araştırmalar Dergisi**, 4/11, ss. 113-132.

_____, 2002. "Şiî Kaynaklarda Muhammed b. Hasan el-Mehdî'nin Tarihî ve Menkabevî Kişiliği", **FÜİFD**, Sy. 7, ss. 92-112.

AY, Mahmut, 2002. **Mu'tezile ve Siyaset**, İstanbul: Pınar Yayınları.

AYDINLI, Osman, 2001. **İslam Düşüncesinde Aklîleşme Süreci.** Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

_____, 2003. **Mu'tezilî İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci,** Ankara: Araştırma Yayınları.

_____, 2003. "Mu'tezile Ekolü Teşekkülü, İlkeleri ve İslam Düşüncesine Katkıları", **Marife**, Yıl 3, sy. 3, ss. 27-54.

BAĞDÂDÎ, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir, 1993. **el-Fark Beyne'l-Fırak,** Thk. Muhammed Muhiddîn, Abdulhamîd. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye. (E. Ruhi Fığlalı tarafından *Mezhepler Arasındaki Farklar* ismiyle dilimize kazandırılmıştır. TDV Yay. Ankara

1991).

BAĞLIOĞLU, Ahmet, 2004. **İnanç Esasları Açısından Dürzîlik**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

BOZAN, Metin, 2004. **İmâmiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci**, Ankara.

BULUT, Mehmet, 2000. **Kelam Târihi ve İ'tikâdî Mezhepler**, İzmir: Tibyan Yayıncılık.

BÜYÜKKARA, Mehmet Ali, 2000. "The Schism in The Party of Mûsâ al-Kâzım and The Emergence of The Wâqıfa", **Arabica,** Leiden.

_____, 2002. "Al-Ma'mûn's Choise of Ali al-Rıdâ His Heir", **Islamic Studies,** Autumn.

CÂBİRÎ, Muhammed Âbid, 1997. **İslâm'da Siyasal Akıl,** İstanbul: Kitabevi Yayınları

CÂRULLAH, Hasan Zühdî, 1947. **el-Mu'tezile,** Kahire: Matbaatu Mısır.

CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerif, 1983. **Ta'rîfât,** Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

ÇELEBİ, İlyas, 2002. **İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdulcebbâr,** İstanbul: Rağbet Yayınları.

_____, 2004. **"**Mu'tezile'nin Klasik İslam Düşüncesindeki Yeri ve Modern Döneme Etkileri"**, Kelam Araştırmaları Dergisi**, 2/2, ss. 3-24.

_____, 2006. "Mu'tezile**", DİA**, İstanbul: TDV. Yayınları.

DALKIRAN, Sayın, 2004. **"**Muhammed el-Hanefiyye ve Adına Oluşan Fırkalar", **Dinî Araştırmalar Dergisi**, 7/19, ss. 139- 158.

DEMİRCAN, Adnan, 1996. **Hâricîler'in Siyâsî Faliyetleri,** İstanbul: Beyan Yayınları.

DOĞAN, İsa, 1992. **Mürcie ve Ebû Hanife,** Samsun.

_____, 1993. "Zeydiyye Mezhebi", **Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu,** İstanbul: İlmi Neşriyat, ss. 557-595.

EBÛ ZEHRÂ, Muhammed, 1987. **Tarîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye Tarîhu'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye,** Beyrut: Dâru'l- Fikr'il-Arabi.

el-KÂTİB, Ahmed, 2005. **Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi (Şûrâ'dan Velâyet-i Fakîhe)** Çev. Mehmet Yolcu. Ankara: Avrasya Yayınları.

ERDEMCİ, Cemalettin, 2009. **Kelam İlmine Giriş,** İstanbul: Dem Yayınları.

EŞ'ARÎ, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, 1999. **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-Musallîn**. Thk. Muhyiddin, Abdülhamid. Beyrut: Mektebetü'l-Asriye. (Mehmet Dalkılıç ve Ömer Aydın tarafından *İlk Dönem İslam Mezhepleri* ismiyle dilimize kazandırılmıştır. Kabalcı Yay. İst. 2005)

FAZLURRAHMAN, 2004. **İslam**, Çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, 1999. **Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri**, İstanbul: Birleşik Yayıncılık.

_____, 2006. **Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik**, İzmir: İzmir İlâhiyat Vakfı Yayınları.

_____, 2008. **İmâmiyye Şîası**, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.

_____, 1978. "Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", **AÜİFD**, XXII, ss. 245-275.

_____, 1982. "The 'Problem of 'Abd-Allah İbn Saba", **AÜİİED**, V, ss. 379-390.

_____, 1983. "İlk Şiî Olaylar: 1. Tevvâbûn Hareketi", **AÜİFD**, XXVI, ss.335-352.

_____, 1997. **"**Hâricîler", **DİA**, İstanbul: TDV. Yayınları.

GAZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, 1993. **Bâtınîliğin İçyüzü**, Çev. Avni İlhan. Ankara: TDV. Yayınları.

GÖLCÜK, Şerafettin, 1994. **İslâm Akâidi**, İstanbul: Esra Yayınları.

_____, 1992. "Beyân b. Sem'ân", **DİA**, İstanbul: TDV. Yayınları.

_____, 1993. "Cehmiyye", **DİA**, İstanbul: TDV. Yayınları.

GÜMÜŞOĞLU, Hasan, 1999. **İslam'da İmâmet ve Hilafet**, İstanbul: Kayıhan Yayınları.

HADDURİ, Macid, 1999. **İslâm'da Adalet Kavramı**, İstanbul: Yöneliş Yayınları.

HOUSTMA, Von Th. M., 1993. "Abdullah b. Sebe", **İA**, İstanbul: MEB. Yayınları.

ISFERAYİNİ, Ebû'l-Muzaffer, 1983. **et-Tabsîr fi'd-Dîn ve Temyîzu'l-Fırkatı'n-Nâciye anı'l Fırakı'l-Hâlikîn**, Thk. Kemal Yusuf el-Hût. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.

IŞIK, Kemal, 1967. **Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri**, Ankara: AÜİF Yayınları.

İBN HALDUN, Ebu Yezid Abdurrahman b. Muhammed, 1954. **Mukaddime**, Çev. Z. Kadirî Ugan. İstanbul.

İBN HANBEL, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed, 1992. **Müsnedu Ahmed b. Hanbel**, III, IV. İstanbul: Çağrı Yayınları.

İBN HAZM, Ali b. Ahmed et-Tâhirî, 1317. **el-Fasl fil-Milel vel-Ehvâ ve'n-Nihal**, Mısır: Matbaâtu'l- Edebiyye.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdulmelik, 1971. **es-Sîratü'n-Nebeviyye**, Thk. Mustafa es-Sekkâ, İbrahim el-Ebyârî. Beyrut.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed b. Müslim, 2003. **el-Maârif**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye.

_____, 2006. **el-İmâme ve-Siyâse**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İBN MÂCE, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, 1992. **Sünenu İbn'i-Mâce**, II, İstanbul: Çağrı Yayınları.

İBN MANZÛR, Ebû'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mukerrem el-Ensârî, 1119. **Lisânu'l-Arab.** Beyrut: Dâru'l Maârif.

İBN NEDÎM, Ebû'l-Ferac Muhammed b. İshak, 1997. **el-Fihrist**, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

İBN SA'D, Ebû Abdillah b. Muhammed, 2001. **Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr**, Thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed Abdülkerim, 1965. **el-Kâmil fi't-Târîh**, II, V, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İLHAN, AVNİ, "Beda". 1992. **DİA**, İstanbul: TDV. Yayınları.

KESKİN, Yakup, 2007. "**İsnâaşeriyye İmamlarından Muhammed el-Cevâd, Ali b. Muhammed el-Hâdî, Hasan el-Askerî ve Muhammed el-Mehdî Dönemlerinde İmâmiyye Şîası**", Yayınlanmamış Doktora Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

KILAVUZ, Ahmet Saim, 2007. **Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş** İstanbul: Ensar Neşriyat.

_____, 1989. "Ali el-Hadî". **DİA**, İstanbul: TDV. Yayınları.

KORKMAZ, Sıddık, 2005. **Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi**, Ankarara: Araştırma Yayınları.

KÖKSAL, Mustafa Asım, 1987. **İslâm Tarihi**, İstanbul: Şamil Yayınevi.

KUMMÎ, Sa'd b. Abdillah Ebî Halef el-Eş'âri, 1963. **Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak**, Nşr. Muhammed el-Cevâd, Meşkûr. Tahran: Matbaatu Haydarî.

KUMMÎ/NEVBAHTÎ, 2004. **Şiî Fırkalar (Kitâbu'l Makâlât ve'l-Fırak, Fıraku'ş-Şîa).** Çev. Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

KUTLU, Sönmez, 2002a. **Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri**, Ankara: TDV Yayınları.

_____, 2008. **Mezhepler Tarihine Giriş**, İstanbul: Dem Yayınları.

_____, 2002b. "Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", **GÜÇİFD**, I/ I, ss. 168-210.

KUTLUAY, Yaşar, 2001. **İslâm ve Yahudi Mezhepleri**, İstanbul: Anka Yayınları.

_____, 2003. **Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri**, İstanbul: Pınar Yayınları.

MASSİGNON, Louis, "Nevbaht", **İA**, İstanbul: MEB. Yayınları.

MES'ÛDÎ, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, 2001. **Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher**, Nşr. Şerif Rıza.

MİNORSKY, Viladimir, "Tûs" .1988. **İA**, İstanbul: MEB. Yayınları.

MUTLU, İsmail, 1995. **Tarihte ve Günümüzde Caferîlik**, İstanbul: Mutlu Yayıncılık.

NECÂŞÎ, Ebû'l Abbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed b. el-Abbâs, T.y. **Ricâlü'n-Necâşî.** İran: Yey.

NÂŞÎ EL-EKBER, 1971. **Mesâilü'l-İmâme**, Nşr. Josef Van Ess. Beyrut.

NEVBAHTÎ, Ebû Muhammed Hasan b. Mûsâ, t.y. **Fıraku'ş-Şîa**, Thk. İbrahim ez-Zîn. Beyrut: Dâru'l- Fikr.

NİŞÂBÛRÎ, Ahmed b. İbrahim, 1984. **İsbâtu'l-İmâme**, Thk. Mustafa, Gâlib. Beyrut: Dâru'l Endülüs.

ONAT, Hasan, 1993. **Emeviler Devri Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği**, Ankara: TDV. Yayınları.

_____, 1992. "Şiî İmâmet Nazariyesi", **AÜİFD**, XXXII, ss. 89-110.

_____, 1997a. "Şiiliğin Doğuşu Meselesi", **AÜİFD**, XXXVI, ss. 79-117.

_____, 1997b. "Hattâbiyye", **DİA**, İstanbul: TDV. Yayınları.

_____, 2001. "İsmail b. Ca'fer es-Sâdık", **DİA**, İstanbul: TDV: Yayınları.

ÖZ, Mustafa, 1995. **İmâmiyye Şîasında Onikinci İmam ve Mehdî İnancı**, İstanbul: MÜİFV. Yayınları.

___, 1993a. "Ca'fer es-Sâdık", **DİA**, İstanbul: TDV. Yayınları.

___, 1993b. "İsmailiyye Mezhebi", **Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu**, İstanbul: İlmî Neşriyat, ss. 605-652.

ÖZLER, Mevlüt, 1997. "Müstakil bir Fırka Olarak Ortaya Çıkışı ve Dinî Tefekkür Alanındaki Metodu Açısından Mu'tezile", **AtÜİFD**, Sy. 13, 55-89.

SALİH, Abdulkadir, 2003. **el-Akâid ve'l-Edyân**, Beyrut: Dâru'l-Marife.

SARIKAYA, Mehmet Saffet, 2001. **İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler**, Isparta.

SCHAEDER, Hans Heinrich, "Sevâd". 1993. **İA**, İstanbul: MEB. Yayınları.

STRECK, John M., "Medâin", 1993. **İA**, İstanbul: MEB. Yayınları.

STROTHMANN, Rudolf, "Muhammed b. Ali", 1999. **İA**, İstanbul: MEB. Yayınları.

_____, 1993a. "Şîa", **İA**, İstanbul: MEB. Yayınları.

_____, 1993b. "Kâim el-Zamân", **İA**, İstanbul: MEB. Yayınları.

ŞEHRİSTÂNÎ, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdi'l-Kerim b. Ebî Bekr Ahmed, 1998. **el-**

Milel ve'n-Nihal, Thk. Emir Ali Mehnâ-Ali Hasan Fâûr, Beyrut: Dâru'l Ma'rife. (Mustafa Öz ve Mehmet Dalkılıç tarafından *Milel ve Nihal Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi* ismiyle dilimize kazandırılmıştır. Litera Yay. İst. 2008).

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, t.y. **Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, I, III, Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Kalem.

TAYLOR, John, 2000. "Sûfîlerin Manevi Atası Ca'fer es-Sâdık", Çev. Mehmet, Atalan. **FÜİFD**, sy. 5, ss. 669-674.

TİRMÎZÎ, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevra, 1992. **Sünen'u Tirmîzî**, IV, İstanbul: Çağrı Yayınları.

TUCKER, William. 1982a. "Asiler ve Gnostikler: el-Muğîre b. Saîd ve Muğîriyye", Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, **AÜİİED**, V, ss. 203-229.

_____, 1982b. "Ebû Mansur el-İclî ve Mansûriyye: Avrupa Ortaçağı Terörizmi Hakkında Bir Çalışma", Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, **AÜİİED**, ss. 217-219.

_____, 2003. "Beyan b. Sem'an ve Beyâniyye: Emevî Irak'ının Şiî Aşırıları", Çev. Yusuf, Benli, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, III/I ss. 217-232.

TURAN, Ahmet, 2000. **İslam Mezhepleri Tarihi**, Samsun: Sidre Yayınları.

TUSÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan, 1351. **el-Fihrist**, Neş. Mahmud Ramyar. Meşhed: Yey.

____, 1996. "**İmâmet Risalesi**", Çev. Hasan Onat. AÜİFD, Ankara, XXXV, ss.179-191.

ISFERÂYÎNİ, Ebû'l-Muzaffer, 1983. **Et-Tebsîr fi'd-Dîn ve Temyîzu'l-Fırkatı'n-Nâciye anı'l Fırakı'l-Hâlikîn**, Thk. Kemal Yusuf el-Hût. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.

ÜZÜM, İlyas, 2008. "Klasik İtikâdî İslâm Mezhepleri Tarihi Kaynakları ve Değerlendirmesi", **İslam ve Klasik**, (Haz. Sami Erdem, M. Cüneyt Kaya) İstanbul: Klasik Yay.,

ss. 225-239.

_____, İlyas, 2007. "Nevbahtî", **DİA**, İstanbul: TDV. Yayınları.

WATT, Montgomery, 1998. **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, İstanbul: Birleşik Yayınları.

_____, 1963. "The Political Attitudes of The Mu'tezilah", **Journal of the Royal Asiatic Society**. I-II, ss. 38-57.

_____, 1970. "Sidelights on Early Imâmete Doctrine", Studia Islamica. Paris. c. XXXI, ss. 287-298. (Çev. H. İbrahim Bulut. "Erken Dönem İmâmet Doktrinine Dair Mülâhazalar". **Din Bilimleri Akademik Dergisi**. Ocak/ Şubat/ Mart 2005, V/III, ss. 295-304).

WELLHAUSEN, Julius, 1996. **İslamiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri**, Çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Vâdıh b. Ca'fer b. Vehb. 1960, **Târîhu'l-Ya'kûbî**, Beyrut: Dâru'l-Sadr.

YÂKÛT el-HAMEVİ, Şihâbuddîn Ebû Abdillah, 1906. **Mu'cemu'l-Buldân**, Mısır.

YILDIZ, H. Dursun, 1994. "Ebû Müslim Horasânî", **DİA**, İstanbul: TDV. Yayınları.

YILDIZ, Harun, 2008. Kendi Kaynakları Işığında Hariciliğin Doğuşu ve Gelişimi, Samsun: Etüt Yayınları.

YURDAGÜR, Metin, 1997. "Haşviyye". **DİA**, İstanbul: TDV. Yayınları.

YÖRÜKAN, Y. Ziya, 2009. **Müslümanlıkta Dinî Tefrika**, İstanbul: Ötüken Yayınları.

ZÂHİR, İhsan İlâhi, 1984. **Şia'nın Kur'an İmâmet ve Takıyye Anlayışı**, Çev. Sabri Hizmetli, Hasan Onat. Ankara.

ZİRİKLÎ, Hayreddin, 1999. **el-A'lâm (Kâmusu't-Terâcim li Eşhuri'r-Ricâli ve'n-Nisaî Mine'l-Arabî)**, II, Beyrut: Dâru'l-İlm.